

Anja Hvidtfeldt Stanek og Torben Bechmann Jensen

Introduktion

Dette nummers første artikel skrevet af Seth Chaiklin og Anne Sievert præsenterer *praksisudviklende forskning* som en videnskabelig tilgang rettet mod udvikling af faglige praksisser. At læse denne artikel har givet anledning til selvrefleksion over Nordiske Udkasts redaktionsarbejde, som måske er modent til lidt praksisudviklende forskning? Chaiklin og Anne Sievert skriver at “*praksis* refererer til strukturerede, historisk udviklede, institutionaliserede handlingstraditioner (...)”. Når man kigger historisk på udgivelserne i Nordiske Udkast, tegner der sig en tilbagevendende tendens til at numrenes årstal ikke altid stemmer overens med det faktiske udgivelsestidspunkt. Når man sætter sig for at læse tilbage i tidsskriftets forskellige forord afspejles redaktionens evige kamp for at udgive tidsskriftet “on time”. Således skrives der med slet skjult begejstring i introduktionen til 2012 (1): “Velkommen til det nye nummer af udkast – ‘til tiden’ som de siger i DSB. De nye redaktører har nu indhentet forsinkelserne i forbindelse med redaktionsskiftet, så vi igen kan udkomme 2 gange om året”. Mens 2013 (1) indledes med ordene: “Det er en fornøjelse endelig at kunne skrive: Velkommen til Nordiske Udkast 2013 nr. 1. Dette nummer har været (for) længe undervejs.”

I redaktionen arbejdes der med langtidspanlagte redaktionsgrupper, faste ‘årshjul’ for redaktionsprocessen, kontinuerlige redaktionsmøder og meget mere. Dog ser den historisk udviklede vel institutionaliserede handlingstradition ud til vedvarende at føre til at undskyld-

ninger for tidsskriftforsinkelser er på sin plads. På den anden side kan forsinkelserne og undskyldningerne også ses som et restprodukt og måske næsten modtræk til udviklingen. Medlemmer af redaktionen, bidragydere og andre, der medvirker, har travlt og går alle sammen med deres involvering i Nordiske Udkast imod strømmen. Når der så, på trods af travlhed og manglende anerkendelse (i vore respektive baglande på danske universiteter og blandt den del af academia, der sigter på internationale “top”-tidsskrifter) alligevel udgives endnu et nummer af tidsskriftet, så føles det både som en tilfredsstillelse og en lettelse – det lykkedes igen. På den vis kan man sige, at der er grund til at glæde sig over, at små tidsskrifter med en relativ lille skare af involverede redaktører og abonnenter, men med en hel del flere læsere end mange af de “fine”, uagtet verdens skæve gang alligevel overlever og udkommer med en mindre forsinkelse.

Med disse ord byder vi velkommen til Nordiske udkast nr. 2014 (2).

Dette nummer rummer fire artikler. Den første artikel er som allerede nævnt skrevet af **Seth Chaiklin og Anne Sievert**. Artiklen præsenterer en kulturhistorisk tilgang til praksisudviklende forskning, samt strategier til at udvikle praksis gennem et teoretisk udformet udviklingsprojekt. Pointerne eksemplificeres gennem et projekt gennemført i forhold til fagundervisning i sygeplejerskeuddannelsen. Sigtet med projektet og den praksisudviklen-

de forskning er at udvikle bedre metoder til realisering af praksis, samt udvikle institutionel kapacitet til at vedligeholde denne nye udvikling.

Nummerets anden artikel er skrevet af **Anja Marschall**. Denne artikel er en omskrivning af hendes ph.d. forsvar ved Københavns Universitet oktober 2014, og tager derfor udgangspunkt i afhandlingen *The Time-shared Child. Exploring children's perspectives on everyday life with two households* (Marschall, 2014). Udover at indeholde præsentation af afhandlingens metoder og centrale pointer rummer artiklen også nuanceringer af det i tidsskriftet velkendte livsførelsesbegreb; i denne artikel i form af hvordan børn søger at skabe sammenhæng i en delt hverdag med fraskilte forældre, og hvordan netop 'det at skabe sammenhæng' kan have forskellig betydning for børn.

Tredje artikel er skrevet af **Kasper Kristensen**. I denne artikel undersøges, hvordan hjemløse, der lever under svære vilkår på gaden, orienterer sig og reagerer på deres uberegnelige og omskiftelige livsforhold. I artiklen fokuseres især på betingelserne for at opretholde sundhed og livskvalitet i hverdagslivet på gaden. Artiklens empiriske fund er baseret på et Ph.d.-projekt, hvor 3 hjem-

løse er blevet fulgt og interviewet om deres daglige livsførelse ud fra deres perspektiv på livssammenhæng og livsmuligheder i de sociale kontekster, de indgik i. På baggrund af undersøgelsen beskrives, hvordan de hjemløse oplever og erfarer livet på gaden, og hvordan de udvikler handlestrategier for, at de bedre kan opretholde livet under svære livsvilkår.

Fjerde og sidste artikel er skrevet af **Louise Lund Liebmann**. Artiklen fokuserer på de styringspraksisser, der understøtter hjælpeindsatser i det danske samfund, rettet mod etniske minoritetskvinder udsat for æresrelateret vold. Etniske minoritetskvinder, der har været udsat for æresrelateret vold, udgør i stigende grad et profileret emne og er på den måde omdrejningspunkt for fortællinger i Danmark og i Skandinavien i øvrigt. Voldskategorien signalerer imidlertid, at volden står i (kulturel) modsætning til den vold, som majoritetsdanske kvinder underlægges. Forfatteren peger på, hvordan tematikkerne kultur, køn og vold indgår som kategoriseringsmekanismer af såvel minoritet som majoritet og, hvordan organisationsstrukturen i det frivilligt baserede Connect-projekt i Ungdommens Røde Kors konstituerer magtrelationer, der står i modsætning til hjælpeindsatsens ambitioner.

Seth Chaiklin og Anne Sievert

Praksisudviklende forskning – eksemplificeret i forhold til undervisning i sygeplejerskeuddannelsen

Resumé

Artiklens formål er at præsentere *praksisudviklende forskning* som en videnskabelig tilgang rettet mod udvikling af faglige praksisser (fx skoleundervisning, professionsuddannelse, sygepleje, socialpædagogik, socialrådgivning, pædagogisk psykologi, osv.). Artiklen skitserer nogle principper i en kulturhistorisk tilgang til praksisudviklende forskning, og en strategi som handler om at udvikle en praksis via et teoretisk udformet udviklingsprojekt der sigter mod at udvikle bedre metoder til realisering af praksis, samt udvikle institutionel kapacitet til at vedligeholde denne nye udvikling. Der gives et eksempel som var gennemført i forhold til fagundervisning i sygeplejerskeuddannelsen, samt en kort drøftelse af nogle metodologiske spørgsmål, herunder relationer til beslægtede tilgange.

I Danmark har man, ligesom i andre lande, en række praksistraditioner, fx, skoleundervisning, sygepleje, tømrvirksomhed og professionsuddannelse der opfattes som nødvendige for at opretholde og reproducere betingelser for de aktuelle leveformer. Og der er interesse i at udvikle disse praksisser, ofte fra flere

forskellige samfundsinstanser (praktikere, forskere, politikere, osv.). I denne artikel er ideen med praksisudviklende forskning introduceret som en måde til at arbejde forskningsmæssigt med denne problematik. Først forklares betydningen af ideen ved at præsentere almene karakteristika ved praksisudviklende forskning. Dernæst gives en teoretisk konkretisering af praksisudviklende forskning, med udgangspunkt i kulturhistorisk teori. Herefter følger en eksemplificering af tilgangens brug i et konkret projekt rettet mod udvikling af undervisningspraksis i sygeplejerskeuddannelsen (med fokus på faget 'videnskabsteori og forskningsmetodologi'). Afslutningsvis drøftes nogle metodologiske spørgsmål, samt relationer til beslægtede tilgange¹.

Udvikling af Praksis og Praksisudviklende Forskning: En introduktion til ideen

Fra et hverdags perspektiv, antager vi at det er meningsfuldt at tale om praksis og dennes

¹ Tak til Mariane Hedegaard for kommentar til en tidligere udgave af manuskriptet og til Torben Bechmann Jensen for hjælp til at give den endelig udgave et bedre sprogligt udtryk.

udvikling. Dvs., at det er muligt at have en almen idé om, at der findes forskellige former for praksis i samfundet, og at det er muligt at udvikle dem ved at lave ændringer som forbedrer deres funktion. I dette perspektiv har man et 'udefra' eller hvad nogle kalder et fugleløje eller helikopter perspektiv, uden direkte indblanding. Vi tøver med at sige at det er et antropologisk eller sociologisk perspektiv, da et hverdagsperspektiv kun plejer at have en beskrivende eller holdningsmæssig opfattelse og ikke en systematisk, analytisk fortolkning af praksis.

Så snart et udtryk som praksisudvikling bruges af forskere, politikere, ledere, praktikere og andre, som har direkte berøring med en given praksis, opstår spørgsmål om vedkommendes relation til den givne praksis, og de ønsker og interesser som findes i at udvikle den. Disse spørgsmål spejler et skift fra et hverdagsperspektiv, som blot forestiller den almene idé om praksis, til en intention om at handle på, eller i relation til praksis. M.a.o. er det kritiske punkt som adskiller disse perspektiver fra et hverdagsperspektiv, at der nu er et direkte forhold til en praksis som skal udvikles. Med det skift følger et implicit krav om at forholde sig til en række af spørgsmål:

- hvad er en praksis?
- hvad er en udvikling?
- mht. en bestemt praksis, hvordan kan man udvikle den?

Praksisudviklende forskning er defineret som en teoretisk-baseret fremgangsmåde i behandling af disse tre spørgsmål i forhold til specifikke praksisser, uanset hvilket teoretisk perspektiv der er brugt. Selv om det er muligt at arbejde med disse spørgsmål fra mange perspektiver (fx fra et perspektiv som er oplyst med faglig viden og indsigt om den givne praksis, tilegnet igennem erfaring med at handle i forhold til denne praksis), også perspektiver som er usystematiske eller mindre analytiske,

ligesom et hverdagsperspektiv, vil vi gerne reservere udtrykket *praksisudviklende forskning* til fremgangsmåder som har en teoretisk tilgang samt erkendelsesinteresser i forhold til disse spørgsmål. Disse to aspekter adskiller yderligere praksisudviklende forskning fra perspektiver som andre instanser har til en bestemt praksis.

Det er nødvendigt at have en teoretisk tilgang for at karakterisere praksis – ellers er det svært at præcisere hvad man mener med 'praksisudvikling.' Så længe der er tale om en teoretisk-baseret tilgang til praksis og dennes udvikling er der tale om praksisudviklende forskning. En konsekvens af definitionen er at den er 'blind' eller 'neutral' overfor en lang række af andre egenskaber (fx normative retninger, politiske holdninger, fagdisciplin, ansættelsesforhold), selv om et konkret praksisudviklende forskningsprojekt er gennemsyret med disse egenskaber. Det betyder at praksisudviklende forskning kan findes på tværs af skillelinjer (fx fagdiscipliner, teoretiske traditioner, ansættelsesforhold) som ofte er brugt til at definere faglige kategorier. Pointen er at fremhæve at praksisudviklende forskning både har et teoretisk-baseret fokus på selve praksis og dennes udvikling, som genstandsfelt, og en erkendelsesinteresse i at udvikle og afprøve principper for udvikling af bestemte praksisser uanset hvem der gør det og med hvilket formål eller retning. De andre egenskaber er ikke definerende for hvad der kan genkendes som praksisudviklende forskning.

Vi vil ikke prøve at give en almen definition af *teoretisk* i denne sammenhæng, men vil blot nøjes med at fremhæve at der er tale om eksplicite principper og begreber som er brugt analytisk og systematisk i forhold til at definere praksis og hvad en udvikling er i forhold til en praksis, mens teoretiske principper for udvikling af en praksis højst sandsynligt vil være nødt til at trække på faglige principper i forhold til læring og organisatorisk forandring

generelt og den specifikke praksis som skal udvikles.

Strategien med praksisudviklende forskning er, at udforske og udvikle en praksis via et teoretisk udformet udviklingsprojekt, der sigter mod at udvikle og indføre bedre metoder til realisering af praksis, og behandle og udvikle institutionel kapacitet til at vedligeholde denne nye udvikling. Fokus er primært på hvad det betyder at udvikle en praksis, og hvordan man kan skabe bedre betingelser for en praksis til at realisere dens formål, hvor der er mange forskellige måder til at det kunne lade sig gøre. Særlige kendetegn ved arbejdsformen for et praksisudviklende forskningsprojekt er dets udformning i forhold til (a) en teoretisk analyse af den praksis som man arbejder med, samt en formulering af, hvad der betragtes som en udvikling, (b) en teoretisk analyse af de betingelser som er nødvendige, eller vil gøre det mere sandsynligt at realisere denne udvikling, og (c) principper om hvordan disse betingelser kan realiseres igennem konkrete handlinger indenfor denne praksis.

Som nævnt ovenfor, er realisering af disse karakteristika det væsentlige og ikke betegnelsen af hvem der gjorde det. Dvs., normalt er betegnelsen 'forsker' brugt på dem som ikke har ansvar for den praksis som skal udvikles, mens betegnelsen 'praktikere' henviser til dem som skal realisere denne praksis til daglig igennem deres virksomhed. I praksisudviklende forskning, er det mindre væsentligt, hvorvidt projektet er initieret af en forsker eller en praktiker; ligeledes kan planlægning og udformning af projektet være udarbejdet i samarbejde mellem forskere og praktikere. Nogle (eller alle) teoretiske analyser af praksis og betingelser for udvikling kunne have været formuleret af praktikere. En 'praktiker' kunne sådan set agere som praksisudviklende forsker i den betydning som begrebet er tillagt her, hvis vedkommende bruger analyser og principper som beskrevet her. På den måde, kan praksisudviklende forskning sættes i gang

af forskellige aktører, ikke nødvendigvis dem som er kaldt 'forskere'. Ligeledes er det muligt at nogle laver, hvad her betegnes som praksisudviklende forskning, selv om de ikke kender til denne definition. Og til sidst, er der en uundgåelig tvetydighed som opstår ved brug af navnet *praksisudviklende forskning*, da andre forskere og praktikere kunne forsøge at udvikle en given praksis, uden at bruge de kriterier som er opstillet her. I daglig tale vil de (eller andre) sige at de laver praksisudviklende forskning (idet der er fokus på udvikling af praksis). Vi accepterer denne tvetydighed, men anvender selv kun navnet *praksisudviklende forskning* om forskning som har egenskaber der er beskrevet her, uden at antyde at det er den eneste vej fremad i forhold til praksisudvikling.

Nu er den almene idé om praksisudviklende forskning blevet introduceret, og dens tre hovedegenskaber fremhævet: (a) en teoretisk tilgang til analyse af praksis og udvikling, (b) en erkendelsesinteresse i de principper som er brugt til at analysere og udvikle praksis, og (c) en interesse i at bruge teoretisk-motiverede interventioner rettet mod udvikling af praksis som en central fremgangsmåde. Praksisudviklende forskning har fokus på praksis i sig selv som forskningsgenstand. Det betyder at de mennesker som arbejder i forhold til en praksis kun er et led i formning og udvikling af praksis, og ikke forskningsgenstand i sig selv.

Praksisudviklende Forskning i et Kulturhistorisk Perspektiv

Fordi praksisudviklende forskning kræver et teoretisk perspektiv, er det nødvendigt at indføre et specifikt teoretisk perspektiv for at komme videre. Vi bruger den kulturhistoriske tradition som teoretisk grundlag. Resten af vores diskussion er baseret på dette teoretiske perspektiv, som har konsekvenser for hvordan vi analyserer både praksis og udvikling, samt de principper som er brugt i praksisudvikling.

Da vores interesse her er at illustrere, hvor-

dan et teoretisk perspektiv kan bruges til at analysere praksis (og ikke at forklare den kulturhistoriske tradition som sådan), fokuserer vi kun på et par centrale punkter i traditionen som er relevante for vores måde at analysere praksis på, samt for at drive praksisudviklende forskning. Vi starter med virksomhedsteori (se Chaiklin, 2007a, for mere udførlig oversigt over teorien).

Ordet *praksis* findes ikke som teoretisk begreb i teoriens oprindelige udformning. Derfor må vi nødvendigvis fortolke eller omsætte virksomhedsteoretiske begreber til analyser af praksis. Da det er svært at finde (eller formulere) et systematisk, teoretisk perspektiv på praksis, er det også svært at diskutere forholdet mellem praksis og virksomhed. Men det forhindrer ikke muligheden for at få inspiration fra nogle af de teoretiske antagelser i virksomhedsteorien i forhold til vores interesse i praksisbegrebet. Udlægning som følger er baseret på analyser som findes i Chaiklin (2011b).

En *praksis* refererer til strukturerede, historisk-udviklede, institutionaliserede handlingstraditioner som er rettet mod produktion af noget som er nødvendigt for at opretholde eller videreudvikle samfundsliv. Praksisser opstår i samspillet mellem samfundsmæssige behov og udarbejdning af handlingstraditioner for at producere nødvendige genstande som tilfredsstillende disse behov (Chaiklin, 2011b). (Bemærk dog at 'nødvendig' i denne sammenhæng normalt er historisk konstrueret, således at el, uddannelse, mobiltelefoner, og andre produkter får en nødvendig karakter i forhold til et bestemt samfundsliv.) 'Produktion i forhold til behov' kan forstås som et centralt (dominerende) organiseringsprincip for en praksis, hvor disse genstande ikke kan produceres med enkelte handlinger, og hvor der gentagende er mangel på disse genstande.

Fx i forhold til oprindelse af skoleundervisning, er der forskellige teorier om grunde til at indføre obligatorisk skolegang. Alle disse

teorier er baserede på en idé om at der skal produceres noget der betragtes som nødvendigt for et samfund, fx fornemmelse af kollektivitet og loyalitet til staten (fx Meyer, Ramirez, & Soysal, 1992), eller mere funktionelle behov (fx da Frederik 4. i 1722 gjorde det obligatorisk for alle børn at lære at læse katekismus). Skoleundervisning, som praksis, er den handlingstradition som forsøger at producere den genstand (fx katekismus-læsende børn) som et samfund behøver.

Begrebet *praksis* er differentieret fra, men dialektisk relateret til, *virksomhed*, som henviser til de handlinger som er organiseret i forhold til praksis². I kulturhistorisk teori, er ordet *virksomhed* brugt til at henvide til handlinger som er organiseret i forhold til at realisere motiver (som er genstande der tilfredsstillende behov). Dette teoretiske sammenfald imellem produkt for en praksis og motiv for en virksomhed giver en måde til at forstå at praksis og virksomhed har en gensidig relation, som ikke kan reduceres til hinanden. En praksis er altid et kollektivt fænomen, som ofte kræver en organisatorisk infrastruktur for dens gennemførelse, og kan ikke reduceres til den enkelte persons handlinger. Praksis er manifesteret igennem virksomhed mens virksomhed er organiseret i forhold til praksis. En praksis kan ikke reduceres til en virksomhed (da ideen med en bestemt praksis overstiger hvad den enkelte person kan præstere); og mens handlinger i en virksomhed er væsentlige og nødvendige for en praksis, kan handlingernes betydning kun forstås i forhold til deres relation til praksis (dvs., den genstandsproduktion som tilfredsstillende et samfundsmæssigt behov).

Den gensidige relation imellem praksis og virksomhed kan forstås som den proces som Ilyenkov (1977) har betegnet som ideal. Dvs.,

2 *Virksomhed* henviser til det som man i daglig tale, ofte kalder for 'min praksis', dvs., de konkrete handlinger som man laver i forhold til det ideal (som vi her betegner som *praksis*).

idealet er det 'produkt' som praksis er rettet mod, sammen med de forestillinger om hvordan dette produkt kan eller burde realiseres i samspil med de aktuelle handlinger som forsøger at realisere denne forestilling. Det er vigtigt at understrege at med et idealbegreb, kan 'produktet' af en praksis betragtes som en levende, materiel proces som udspilles igennem talløse begivenheder i dagligdagen, hvor praktikere forsøger at håndtere konkrete betingelser og krav mens de prøver at producere noget som tilfredsstillende dette samfundsmæssige behov som en praksis er rettet mod, mens de og andre vurderer hvad man vil acceptere som en fremgangsmåde for at tilfredsstille dette behov. Det er igennem dette samspil at 'produktet' er udformet, opretholdt og transformeret (nogle gange i forhold til ændrede betingelser), hvor en praksis er rettet mod at skabe ting som tilfredsstillende et behov. Vi antager at handlingstraditioner overlever i et samfund fordi de sandsynligvis er opfattet som relevante for realisering af det produkt som tilfredsstillende et samfundsmæssigt behov. Der behøver ikke at være eksplicit selvbevidsthed hos praktikere eller andre om disse behov, på samme måde som individer kan handle i forhold til motiver, selv om de ikke kan italesætte eller begrunde dem. Til gengæld, kan praksisudviklende forskning opfattes som motiveret i forhold til dette ideal ved at prøve at forstå dette ideal og samtidig bidrage til dets udtryk og evt. transformation.

Hvad er en 'udvikling' af praksis?

Udvikling er beskrevet i forhold til den teoretiske måde man opfatter praksis på. Vi foretrækker at reservere ordet *udvikling* til at henviser til kvalitative forandringer i en praksis. En mere eksplicit og teoretisk funderet model for en specifik praksis, giver et bedre grundlag for at tale om udvikling af praksis. Ved at have fokus på den helhed i den teoretiske opfattelse af praksis (dvs., dialektik imellem virksomhed og praksis samt fokus på praksis som rettet

mod produktion i forhold til samfundsmæssige behov), har man en måde til at præcisere 'udvikling af praksis' som et kvalitativt skift i denne helhed (fx nye formål, præcisering af formål, eller formulering og realisering af handlinger som (bedre) håndterer væsentlige aspekter i den praksis).

Det er ikke altid let at være enige om hvad en kvalitativ forandring er, men normalt involverer det en strukturel forandring. Man kunne selvfølgelig definere 'udvikling' som en hvilken som helst forandring, men den definition er ikke særlig tilfredsstillende, da det vil betyde at 'praksisudvikling' også vil rumme situationer, hvor man igennem en intervention, kan vise, fx at medarbejderne er 'mere glade' (uden at der er sket en kvalitativ forandring i forhold til praksis). Ligeledes kunne der formodentlig laves forbedring i en eksisterende praksis, som bare ureflekteret ville reproducere handlinger, som faktisk forhindrer realisering af praksisformålet. Med andre ord, ikke alle observerbare forandringer kan nødvendigvis betragtes som en udvikling af praksis. Hvis interessen bare var at lave en forbedring af et eller andet tilfældigt aspekt af en eksisterende praksis, så ville det være svært at begrunde eller forsvare, at der arbejdes på en videnskabelig måde.

I forhold til et sådan teoretisk perspektiv på praksis, er det muligt at formulere mere præcise ideer om forskellige former for praksisudvikling. For eksempel, kan man udvikle praksis ved at fokusere på (a) udformning af nye produkter for at tilfredsstille samfundsmæssige behov, (b) udformning af nye kriterier som eksisterende produkter skal udfylde, (c) forbedring af eksisterende handlinger i forhold til produktion af eksisterende produkter, (d) skabelse af bedre betingelser for at realisere produkter med eksisterende handlinger, (e) skabelse af fundamentalt anderledes strukturelle måder at organisere arbejdet for at realisere produkter, (f) udformning af nye handlinger i forhold til eksisterende produkter, og (g) anerkendelse af andre samfundsmæssige behov

som er indenfor én praksis. Det er vigtig at bemærke at denne liste ikke blot er en brainstorm over mulige punkter hvor man kunne forestille sig forandringer, som kunne foretages. Snarere genspejler hvert punkt et aspekt indenfor den teoretiske struktur af praksis og virksomhed, som implicerer en analyse af de betingelser som er nødvendige for at realisere disse udviklinger. Det er ikke vigtigt, for vores nærværende formål, at man er enig i vores teoretiske analyse. Snarere er hovedbudskabet her, at med en teoretisk model af praksis, har man bedre grundlag for at formulere hvad man vil betragte som praksisudvikling.

Ved denne præcisering af praksisudvikling får man en måde til, at vurdere om resultaterne af en intervention har berørt væsentlige aspekter i udvikling af en praksis, eller blot har indført nogle simple ændringer i virksomhed, uden at have konsekvenser for praksis. M.a.o. udvikling af praksis er ikke blot en justering eller finpudsning af handlinger indenfor en eksisterende praksis, eller blot et definitions-spørgsmål. Det centrale er, at man skal være rettet mod at skabe ændringer som berører kvalitative aspekter i en praksis, hvor det er nogenlunde eksplicit formuleret hvad en udvikling er, selv om der kan være delte meninger om specifikke tilfælde. Der vil uden tvivl være tilfælde hvor det er svært at vurdere hvor vidt resultatet skal betragtes som en udvikling eller en ændring, eller hvor ændringer er nødvendige som mellemvej til udvikling. Dog behøver det ikke at volde store problemer. I tråd med vores opfattelse af praksis som et ideal, vil erfaring over tid give et bedre grundlag for en vurdering (fx i forhold til hvad der er accepteret og inddraget i praktikeres virksomhed samt fra teoretisk analyse).

Mens den almene idé om praksis og kvalitative skift sandsynligvis er let nok at forestille sig, er det mere krævende at udforme en konkret fremlægning for en specifik praksis, fordi det kræver et teoretisk perspektiv og principper for beskrivelse af denne praksis. Definitioner af

‘kvalitative skift’ bliver mere nyttige jo mere de er begrundet og konkretiseret i forhold til den specifikke praksis, som man arbejder med. Disse analyser er afhængige af både teoretiske opfattelser af hvordan praksis betegnes, samt kollektive normer og værdier. Det handler om at have et fokus på udvikling af en praksis, og ikke om at være hjælpsom, eller om at ‘gøre en forskel.’

Hvordan kan man sætte ‘udvikling’ i bevægelse?

Et specifikt praksisudviklende forskningsprojekt vil altid involvere analyser af hvad man vil forsøge at udvikle, og hvad der er indblandet i at realisere denne udvikling. Forslag til udvikling af en specifik praksis burde være begrundet i et alment teoretisk perspektiv om denne praksis (helst udformet som en model), der bruges som redskab i planlægning af interventioner rettet mod udvikling af denne praksis, samt vurdering af planlagte interventioner. Interventioner burde være motiverede ud fra teoretiske principper om hvordan man kan skabe betingelser som gør det mere sandsynligt at realisere udviklende aspekter, hvor en forskningsmæssig interesse er at afprøve og videreudvikle disse principper. Ofte er disse modeller og principper ikke fundet i forvejen og det er derfor nødvendigt at udvikle modeller og principper i forhold til éns interessefelt, i stedet for at forvente at der er en ‘standard’-løsning eller metodisk skabelon som udgangspunkt.

I det følgende beskriver vi nogle almene strategier på grundlag af kulturhistorisk teori om lærings- og tænkningsprocesser i forhold til en virksomhed, som kan bruges til at analysere betingelser som gør det mere sandsynligt at realisere udvikling. Ideen i en praksisudviklende forskning baseret på en virksomhedsteoretisk model er, at man skal skabe interventioner som både støtter udvikling af viden, samt udvikling af arbejdsbetingelser som gør det muligt for personer at forsætte med at udvikle deres virksomhed i forhold til praksis, uden at det

nødvendigvis kræver særlig ekstern støtte (som tilfældet er når man sætter interventionen i gang).

Her er tre principper til at illustrere hvordan man kan bruge teoretiske principper til at give en retning for intervention.

1. Bevidsthed om praksis udvikles primært igennem handling i forhold til denne praksis.
2. Udvikling af viden åbner eller motiverer nye horisonter og muligheder for handlinger.
3. Tænkning er afhængig af materielle forhold og betingelser som støtter denne tænkning.

Ud fra disse tre principper, kan mange vigtige implikationer drages frem. Det første princip understreger, at hvis man vil udvikle nye forståelser hos praktikere, så skal man først skabe muligheder for handling. Det andet princip antager, at en konsekvens af at tilegne sig ny viden er, at der skabes interesse for nye handlingsmuligheder. Det er en vej mod at etablere ideer på en vedvarende måde. Det tredje princip understreger, at viden alene ikke er tilstrækkelig for praksisudvikling, da videstilegnelse og anvendelse er afhængig af betingelser for at bruge viden. Nedenfor vil implikationer af disse tre principper udfoldes i forhold til et konkret eksempel.

Praksisudviklende Forskning:

En eksemplificering

Dette afsnit præsenterer et eksempel, hvor en praksisudviklende forskningstilgang blev benyttet med henblik på at styrke undervisning i sygeplejerskeuddannelse i forhold til den aktuelle situation i dansk professionsuddannelse. Formålet med præsentationen er at illustrere hvordan man kan arbejde konkret med praksisudviklende forskning, og at sandsynliggøre at det er relevant i forhold til udvikling af undervisningspraksis i professionsuddannelse, hvor mange nye uddannelsesmål og krav stil-

ler nye udfordringer til undervisere i disse uddannelser. For at begrunde behovet for en forskningsindsats i forhold til professionsuddannelse (herunder uddannelse til sygeplejerske) vil vi indledningsvis præsentere en kort historisk analyse af nogle karakteristika i den aktuelle situation for professionsuddannelse i Danmark. Dernæst beskrives et udviklingsprojekt, der var organiseret som et praksisudviklende forskningsprojekt. Det specifikke eksempel handler om udvælgelse og strukturering af indhold for et modul i sygeplejerskeuddannelse. Præsentationen vil fremhæve de almene praksisudviklende forskningsaspekter.

Nye krav i professionsuddannelse

Omkring 2001 startede store strukturelle forandringer i professionsuddannelsesområdet i Danmark. I 2008 blev mellemlange videregående uddannelser samlet i professionshøjskoler med henblik på at styrke disse uddannelser (Lov om professionshøjskoler, 2007). Endvidere er der sket bekendtgørelsesændringer indenfor professionshøjskolernes enkelte uddannelser, blandt andet uddannelsen til lærer, pædagog og sygeplejerske. Væsentlige betingelser for uddannelsestilrettelæggelse og undervisningspraksis forandres. Forhold der tidligere har karakteriseret uddannelsesmål og strukturer, undervisningens indhold og tilrettelæggelse, undervisningsroller og undervisningsarbejde ændres. Ønsker om at studerende tilbydes valgmuligheder og fleksibilitet indenfor deres uddannelsesforløb, gør faglige forudsætninger hos studerende meget mere heterogene på et givent undervisningshold end hidtil. Det stiller også større krav til den enkelte studerende om at fastholde sammenhænge, samt sikre nødvendige forudsætninger i deres uddannelsesforløb.

Lad os derfor først karakterisere nogle af de centrale ændringer for at belyse aspekter af de nye arbejdsbetingelser for undervisere i disse uddannelser. Den efterfølgende tabel viser skift i professionsuddannelse.

Fra	mod
faglig progression som styrende ideal	moduler som afrundede enheder, hvor personlig sammensætning, anses som væsentligt og nødvendigt
professioner som monofaglige	tværfaglighed i profession og kendskab til andre fag
indholdsmål	læringsmål og -udbytte
selvstændigt arbejdende undervisere	samarbejdende undervisere

Den første kolonne præsenterer den hidtidige måde at organisere professionsuddannelse på, hvor hver enkelt underviser kan arbejde selvstændigt og præsentere centrale emner i sit fag, som så bliver organiseret på det institutionelle plan i en fast studiestruktur. Den anden kolonne genspejler den aktuelle bevægelse mod en uddannelsesstruktur, hvor der er mere generel fleksibilitet, personlige valgmuligheder og tværfaglighed (fx Bekendtgørelse om uddannelsen til professionsbachelor i sygepleje, 2008). Fokus er på hvad studerende kan præstere som konsekvens af deres uddannelse, i stedet for hvad de skal gennemgå (BEK nr. 745 af 24/06/2013, bilag 3). Disse ændrede betingelser stiller nye krav i forhold til hvordan man tidligere har arbejdet med organisering af fagprogression (fx Rasmussen, 2005). Uddannelser får tilføjet nye fagområder (Bjerg & Nielsen, 2006, s. 214-9), eller skal have aspekter som kan sammenlignes og anerkendes på europæisk plan (Bologna-deklarationen, 1999; Europæisk kvalifikationsramme, 2008). Underviserne skal i højere grad kunne fungere i organiserede fællesskaber som fx teamstrukturer og tværfaglige grupper.

Denne korte præsentation kan ikke give en ordentligt fremstilling og analyse af de mange nye betingelser og udfordringer som professionsuddannelser står over, men det burde være tilstrækkeligt til at sandsynliggøre, at der er tale om et felt, hvor der er behov for forskning i undervisningspraksis.

I den nærværende situation, er forskningsarbejdet motiveret i forhold til følgende antagelser, at:

- der stilles mange nye krav og forventninger vedrørende indhold og uddannelsesmål til både undervisere og studerende i professionsuddannelser i Danmark (Laursen, 2004)
- institutioner er nødt til at reagere på disse krav, hvilket forudsætter behov for praksisudvikling
- mange undervisere oplever behov for at udvikle deres virksomhed i forhold til denne praksis for bedre at kunne imødekomme disse krav og forventninger
- der er tale om krav som ikke kan håndteres ved simpel vidensoverførsel (fx på en pædagogisk dag)
- og heller ikke som et ressourceproblem (fx ved øget tilførsel af økonomiske ressourcer, subsidiært ved at skaffe mere tid til at udføre allerede kendte processer).

Praksisudviklende forskning er én måde at gå til værks i forhold til disse betingelser. Som udgangspunkt, er denne fremgangsmåde rettet mod at arbejde med, hvordan undervisere på uddannelsesinstitutioner forsøger at håndtere disse nye krav. Men i stedet for at beskrive, dokumentere, eller følge videreudviklingen (fra sidelinjen, så at sige), er interessen at intervenere med henblik på at skabe betingelser som forbedrer undervisernes muligheder for, at imødekomme såvel eksisterende som fremtidige ændringer på uddannelsesområdet med øje for udvikling af denne praksis.

Udvælgelse af fagstof – et praksisudviklende forskningsprojekt

På Sygeplejeskolen i Slagelse så en gruppe undervisere en udfordring i, på nye måder, at arbejde målrettet med udvikling af underviserpraksis i relation til et specifikt fagområde. Skolens ledelse understøttede idéen og alle undervisere fik mulighed for at tilkendegive

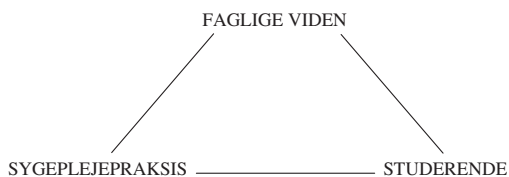
om de kunne tænke sig at deltage. Selv om det var annonceret at der ville kunne deltage en mindre gruppe, viste det sig at alle interesserede fik mulighed for at deltage.³ Denne gruppe formulerede en interesse i at arbejde med hvordan man kunne udvælge og strukturere indhold til et af fagområderne i sygeplejerskeuddannelsen, 'videnskabsteori og forskningsmetodologi' (Chaiklin & Sievert, 2009). Dette fag volder ofte problemer for studerende, som også ofte har vanskeligheder ved at se mening med faget. Underviserne har ofte svært ved at vælge indhold, da der er begrænset tid for undervisning og stofområdet er meget omfattende. Det er et fag, der i manges øjne fremstår abstrakt, uden umiddelbar relevans til kernen af sygeplejefprofessionen, og derved uden velbegrunderet sammenhæng med sygeplejerskepraksis (Frederiksen & Beedholm, 2001; Thomassen, Errboe, Winther, Røn, & Stræde, 2006). I det konkrete tilfælde var der præcis på dette tidspunkt ligeledes en stor diskussion i medierne om berettigelsen af netop dette fag i sygeplejerskeuddannelsen og dermed diskussion af sygeplejerskevidensgrundlag.

I forhold til sygeplejerskepraksis er der mange gode grunde til at studerende skal kunne beherske ideer indenfor dette fagområde (fx forventninger om at sygeplejersker vil være aktive udforskende udviklere af egen praksis, samt blive i stand til at deltage aktivt indenfor et sundhedssystem, som i stigende omfang trækker på forskningsresultater som grundlag for handlinger). I forhold til den forrige diskussion om ændrede krav i uddannelsessystemet, er der således en udfordring for undervisere i bl.a. at håndtere spænding imellem uddannelsen som en integreret helhed, hvor videnskabsteori og forskningsmetodologi er opfattet som en del af professionen, og en modulatankegang hvor faget ikke nødvendigvis er bundet til en bestemt profession.

Praksisudviklende forskning fremstod som en relevant fremgangsmåde til at tage fat i denne problemsituation. Spørgsmålet var hvordan man kunne opbygge underviserens forståelse og mulighed for at tilrettelægge undervisning i videnskabsteori og forskningsmetodologi som ligger mere i tråd med de aktuelle krav, samt forbedre betingelser for dette arbejde? Vi anså at udvikling af underviserens virksomhed i forhold til dette fag kunne være en måde til at udvikle den praksis i Sygeplejerskolen.

Forberedelse af et praksisudviklende forskningsforløb

Som nævnt, skal praksisudviklende forskning starte med en teoretisk model af den praksis som skal udvikles og principper for intervention som er rettet mod at skabe betingelser for udvikling i forhold til denne model. Inden projektet startede, var det nødvendigt at have en analyse (baseret på en teoretisk model) af den praksis som undervisere arbejder i. Da der ikke var en veludviklet model på forhånd, startede forskerne med en enkel praksismodel som var inspireret af nogle analyser af faglig undervisning som Mariane Hedegaard og Seth Chaiklin har udviklet inden for den kulturhistoriske tradition.

Figur 1. Grundrelationer i fagundervisning for sygeplejerskeuddannelse.

Figur 1 viser grundrelationer i fagundervisning for sygeplejerskeuddannelsen, hvor idealet, igennem undervisningstiltag er, at forme en enhed mellem den studerende, faglig viden, og sygeplejerskepraksis. Produktet af den praksis er den uddannede sygeplejerske. Idealet er at den studerende burde være i stand til at

3 Deltagerne var Birgit Frederiksen, Jette Lindhardt, Susanne Lintrup, Kirsten Lund og Vibeke Steinfeldt.

inkorporere faglig viden i forhold til sygeplejerskepraksis således at det bliver en aktiv del af den studerendes handlingsmuligheder. Det didaktiske problem (og grundproblematikken for underviserens praksis) er hvordan man kan skabe betingelser for studerendes læring som er konsekvent med dette ideal.

Da vi kun kan intervenere i undervisernes virksomhed i forhold til denne praksis, forsøgte vi at analysere hvordan man kan håndtere de krav som stilles til professionsuddannelse. Den følgende enkle analyse identificerer aspekter der kunne give ændringer i undervisernes arbejde. Disse ændringer har kvalitative konsekvenser for undervisningsformål, hvis de inkorporeres i undervisernes virksomhed, og derigennem for praksisudvikling.

Vores skitse til en analyse af underviserens virksomhed i forhold til denne praksis indebærer, som minimum, at læreren har (a) en model af sygeplejerskepraksis, (b) en analyse af struktur af fagstoffet i forhold til praksis, (c) en analyse af uddannelsesmål, (d) en analyse af studerendes forudsætninger i forhold til det specifikke fag som man vil undervise i, (e) strategier for undervisningstilrettelæggelse, som er hensigtsmæssige for at støtte læring som er i overensstemmelse med idealet i figur 1, og (f) arbejdsbetingelser som gør det muligt at realisere disse mål.

Mange af punkterne i den nævnte skitse om undervisningsplanlægning er motiveret ud fra et analytisk perspektiv om fagundervisning som Mariane Hedegaard og Seth Chaiklin udarbejdede og brugte i forhold til psykologiundervisning i professionsuddannelse. Og disse analyser er motiveret ud fra et sæt empirisk funderede teoretiske ideer inden for den kulturhistoriske forskningstradition om udvikling af teoretisk tænkning og brug af modeller i den proces. (fx Davydov, 1986/1989; Hedegaard & Chaiklin, 2005).

Disse ideer var ikke udarbejdet konkret i forhold til sygeplejerskeuddannelse, og de specifikke udfordringer som ligger i denne

uddannelse, og fandtes heller ikke i eksisterende sygeplejerskeundervisningspraksis. Vi mente dog at ideerne rummede muligheder for at styrke kvaliteten af sygeplejerskeuddannelsen i Danmark. For eksempel, at ideerne giver principper som kunne bruges til håndtere både eksisterende og nye krav som professionsuddannelser er stillet over for (fx tværfaglighed, fokus på læringsmål og -udbytte, og bedre integrering imellem fagviden og praksis). Vores forskningsinteresse var at se hvordan vi kunne få disse ideer inkorporeret i undervisernes virksomhed, og samtidig var det en afprøvning af disse ideer.

I forhold til de førnævnte former for praksisudvikling (i vores teoretiske perspektiv), fokuserede projektet mest på bedre realisering af et eksisterende produkt (i dette tilfælde om at hjælpe studerende til at realisere målsætninger for videnskabsteori og forskningsmetodologi), dvs., forbedring af eksisterende handlinger, skabelse af bedre betingelser for at realisere produktet med eksisterende handlinger, og udformning af nye handlinger i forhold til et eksisterende produkt. Samtidig har dette arbejde åbnet muligheder for skabelse af fundamentalt anderledes strukturelle måder at organisere arbejdet for at realisere produkter, da nye ideer for koordinering på tværs af fag begynder at træde frem.

Interventionsforløbet

Forskningsprojektet handlede om hvordan man kan skabe betingelser som vil hjælpe fagundervisere til at udvikle en principiel måde at vælge fagstof til undervisning, således at undervisere har en bedre chance for at indfri forventninger til læringsudbytte i forhold til uddannelsesformål. Der er en interesse i at undervisere tilegner sig en arbejdende forståelse for disse principper, således at de kan tilpasse dem til forskellige undervisningsopgaver i sygeplejerskeuddannelsen. På den måde var der ikke tale om en implementering af en på forhånd formuleret analytisk procedure, eller

en gennemgang af et standard træningsforløb. Snarere var der fokus på hvordan man kunne løse den opgave som disse lærere stod overfor i deres arbejdsliv, nemlig at vælge fagindhold til et modul som de skulle undervise på.

Vi tror ikke at 'løsningen' bare er 'at implementere disse principper' (dvs., hvor en konsulent eller træner, med opbakning fra skolens ledelse sætter underviserne i gang med at arbejde med disse almene ideer, fx igennem 'pædagogiske dage' eller på efteruddannelseskurser). Hovedårsagerne er at; (a) det kræver en længere periode at beherske disse almene pædagogiske principper, som ikke kan tilgodeses ved nogle introduktionsforelæsnings eller gennem workshops, og (b) der kræves institutionel opbakning, evt. med vedvarende støtte, til en måde at planlægge og gennemføre undervisning på som er væsentligt anderledes end hvad der typisk findes.

I denne praksisudviklende sammenhæng forsøgte vi at igangsætte og opretholde en dynamisk proces, som udviklede handlinger der bedre kan realisere en praksis, hvor formålet var at udvikle forståelser igennem efterfølgende refleksion. Ifølge princippet, 'at bevidsthed om praksis udvikles igennem handlinger', startede forskerne projektet med at give underviserne specifikke opgaver, som de skulle løse som led i arbejdsprocessen mod det overordnede mål om udvælgelse af indhold. Underviserne fik derfor stillet konkrete opgaver, der rummede planlægningsprincipper for undervisning i stedet for at få præsenteret nogle generelle forklaringer om disse principper. Fokus fra praktikernes perspektiv er på de opgaver som de skal løse. Mens de måske havde en vag idé om denne interventionsstrategi ville give dem nye ideer (eller håbede at den ville), var det ikke nødvendigvis den primære grund til at praktikerne valgte at deltage i et praksisudviklende projekt.

De første opgaver handlede om at lave målanalyser for uddannelsen og faget. Dernæst var det en opgave at udvikle en model af sy-

geplejepraksis, og en analyse af fagstoffets struktur. Alle disse opgaver var nødvendige forudsætninger for at tilrettelægge et undervisningsforløb som har en chance for at indfri førnævnte uddannelseskraft. Som projektet skred frem, blev underviserne (sandsynligvis også hjulpet på vej af de indbyggede muligheder for at reflektere over processen) i stand til at generalisere analyseprincipperne, så de dermed kunne se mulighederne for at bruge denne tilgang i andre undervisningssammenhænge. Projektet sluttede med udformning af analytiske relationer for fagindhold i videnskabsteori og forskningsmetodologi som var relateret til fagets formål i forhold til sygeplejepraksis. Det gav et principielt grundlag for udvælgelse af fagstoffet og tilrettelæggelse af undervisning, således at der var en sammenhæng mellem modulindhold, læringsmål og sygeplejepraksis. Endvidere kan disse relationer bruges selv om fagindholdet bevæger sig i takt med udvikling af sygeplejepraksis og nye målkrav ved nye bekendtgørelser. I den udstrækning at underviserne kan bruge disse relationer i deres tilrettelæggelse af deres undervisning i dette fag, vil vi mene at der er tale om praksisudvikling.

Hvert trin i projektarbejdet skulle forbedres og tilpasses i forhold til det aktuelle forløb, som gav forskerne mulighed for at reflektere over hvad der virkede og hvad der var problematisk i forløbet. Denne erfaring giver et grundlag for videreudvikling af de principper, der bruges til at skabe betingelser for at støtte udvikling af praksis.

Diskussion af Eksemplet

Forløbet, beskrevet i eksemplet, afspejler nogle hovedantagelser i praksisudviklende forskning, som vi har udformet i forhold til kulturhistorisk teori, nemlig

- at man kan bruge generelle, teoretiske analyser af praksis som grundlag for intervention,
- at de deltagende praktikere gennem speci-

fikke former for handling bliver i stand til at udvikle deres kendskab og bevidsthed, der udvider grundlaget for deres fortsatte handlinger,

- hvor disse handlinger er formuleret, som genspejler teoretiske ideer, som forventes at være udviklende i forhold til praksis, og
- fokus er på betingelser som kan fastholde ideer,
- hvor deltagende praktikere vil vælge at arbejde mod at etablere deres voksende forståelse af de teoretiske ideer om undervisning, som en vedvarende del af deres undervisningspraksis.

Mere generelt viser dette eksempel at man kan arbejde med udvikling af praksis ved at lave direkte intervention i virksomhed, hvor erkendelsesinteressen både er at afprøve anvendeligheden af teoretiske ideer om udførelse af denne praksis (som til gengæld giver erfaring for videreudvikling af disse ideer), og at opnå bedre forståelse for de nødvendige eller relevante betingelser for udvikling af praksisformer. Det kan være en forholdsvis langsommelig måde at arbejde med denne tilgang, da arbejdet ofte også skal tilpasses andre arbejdsbetingelser. Til gengæld arbejder man i forhold til nogenlunde typiske arbejdsbetingelser for den praksis som man vil udvikle.

Der er ingen forventning om at den første intervention alene vil være tilstrækkelig til at indføre en praksisudvikling. Men i tråd med vores princip om handlingsændringer, hvis undervisere – igennem deres handling – har fået indsigt i værdien af de analyser som de har lavet, således at de kan gå videre uden vores støtte, så mener vi at en vigtig forandring er sat i gang, som der kan bygges videre på med yderligere projekter. For at sige det metaforisk, er vores intervention ment at være en veldrejet sten der, kastet ind i underviseres virksomhed, har mulighed for at sprede sig som ringe i vandet, og hvor den bevægelse startes ved at blive båret frem af praktikere. Eller for at sige det

teoretisk, tager ideen udgangspunkt i princippet om at 'ny viden giver nye horisonter og muligheder for handlinger', hvor tilegnelse af ideer om mål-, praksis- og faganalyse og deres sammenhæng giver et grundlag for udvælgelse af fagstof.

I tråd med dette billede, havde forskerne, i første omgang, det største ansvar for organiseringen af opgaverne, men der viste sig efterhånden muligheder for, at underviserne kunne bruge nogle resultater af arbejdet i andre sammenhænge. Disse små spirer, hvor viden begynder at bevæge sig ud i underviserens virksomhed, er lovende. Ikke fordi de i sig selv kan betragtes som praksisudvikling, snarere fordi man mærker, at det som startede indenfor en projektsammenhæng begynder at få en selvgenererende karakter, hvor det tilvejebringer nogle betingelser og ressourcer, der tillader udforskning og udvikling af handlinger i relation til praksis, og dermed giver grundlag for at overveje nye interventioner i skolens praksis, som kan være med til at videreudvikle betingelser som kan støtte praksisudvikling.

Som eksempel på denne videreførelse, havde det omtalte projekt en fastsat slutdato, men da projektet endnu ikke havde nået det oprindelige mål om at foretage principbaseret udvælgelse af indhold, insisterede underviserne på at fortsætte arbejdet med projektet, og sådan blev det. Ligeledes, var nogle af underviserne som var i projektet, ca. ét år efter projektets begyndelse, på egen hånd, begyndt at bruge nogle af ideerne i deres undervisningsarbejde. Og modellen som var udviklet i projektet blev omsat til et kapitel for undervisning (Sievert & Chaiklin, 2010). Flere undervisere har siden projektets afslutning i 2008 henvist til værdien af projektets ideer, hvad angår såvel proces som resultater, hvor bl.a. det fælles arbejde med mål er fortsat. Pointen her er, at interventionen i sig selv ikke er endestationen i praksisudvikling. Interessen er hvordan man kan lave interventioner som får disse efterdønninger.

Metodologiske Spørgsmål om Praksisudviklende Forskning

Artiklen har skitseret og illustreret en måde til at drive forskning i forhold til udvikling af praksis. Ideen med 'praksisudviklende forskning' var først udformet skriftligt (på engelsk) i sommeren 2006. Ideen blev født som respons på en utilfredshed med betingelser for anvendelse af fagteoretisk viden, især i forhold til professionel praksis, og en interesse i at håndtere problemer forbundet med, hvordan man begrebsliggør og integrerer fagteoretisk forskning og praktisk viden i udvikling af praksis (Chaiklin, 2006). Mens det er usandsynligt (endda uventet) at overvinde alle problemer ved at bruge faglig viden i praksis, bør det være muligt at finde nogle veje som har større sandsynlighed for inddragelse af faglig viden.

Nærværende artikel indeholder (p.t.) den mest deltaljerede teoretiske diskussion af begrebet på dansk. Uddannelsesprojektet i Slagelse kan betegnes som det første projekt der bevidst har forsøgt at trække på dette perspektiv. Derfor er der endnu ikke mange tekster som arbejder eksplicit med denne idé. Hvis nogen bevidst vil arbejde med et praksisudviklende perspektiv, skal man arbejde ud fra denne artikels spinkle grundlag. Det er klart at der er mange flere metodologiske overvejelser, teoretiske principper, og praktiske detaljer som skal håndteres hvis man vil drive en praksisudviklende forskning. Her tager vi fat på nogle få af dem.

Hvilken model af praksis skal man arbejde med?

Vi har defineret praksisudviklende forskning som en teoretisk-baseret tilgang, uden at bestemme hvilke teoretiske perspektiver der skulle bruges. De vigtigste udgangspunkter i praksisudviklende forskning er at: (a) det er muligt at formulere en teoretisk analyse af en specifik praksis, (b) der kan bruges som rettesnor i formuleringen af opgaver for praktikere, som (c) har produktive eller udviklingsmæs-

sige konsekvenser for praktikeres forhold til deres praksis.

I denne artikel har vi brugt den kulturhistoriske tradition som teoretisk grundlag for vores tilgang til praksisudviklende forskning. Vi har ikke selv forsøgt at bruge andre teoretiske perspektiver, men man kunne arbejde i et praksisudviklende perspektiv med andre teoretiske perspektiver for at analysere praksis, samt formulere principper for udvikling af handlinger. Vi genkender at der sjældent findes forskningstraditioner hvor forskere som bruger forskellige teoretiske grundlag er i dialog med hinanden. Men det er uønskeligt at have en balkaniseret (dvs., opdelt) praksisudviklende forskning, fx med et adjektiv foran hver udgave, for at identificere dennes teoretiske retning. Praksisudviklende forskning er rettet mod det samme genstandsfelt, selv om man bruger forskellige teoretiske redskaber til at opfatte dette felt. I sidste ende, er målet udvikling af praksis (i modsætning til, fx beskrivelse af praksis). Der er materielle forhold som skal tilgodeses i produktet, og materielle betingelser for hvordan dette produkt kan realiseres. Man må forholde sig til disse materielle krav. Man kan anerkende at der er en praksisudvikling, uanset hvilke teoretiske ideer der ligger til grund for udviklingen. Efter vores opfattelse fortjener disse aspekter særlig opmærksomhed, da de kan betragtes som centrale for en given praksis. M.a.o. udvikling i en praksis er ikke kun en definitionssag, eller et normativ eller politisk spørgsmål, men er også et spørgsmål om en materiel accept (evt. over tid) for handlinger som er hensigtsmæssige.

Med tiden kan man se hvis nogle teoretiske perspektiver er mere frugtbare end andre i forhold til udvikling af en praksis. Det ændrer imidlertid ikke ved at mange teoretiske perspektiver kunne underbygge en intervention, mens den almene vurdering af selve interventionen stadig kan gennemføres på tværs af teoretiske perspektiver, da målestokken er bundet mere i selve den praksis man har intervenseret

i. Ligeledes, mens der er en erkendelsesinteresse indenfor praksisudviklende forskning i at udvikle teoretiske principper, som nødvendigvis vil have en bestemt teoretisk udformning, foregår det stadig i kontakt med selve praksis.

Udvikling, forskning og hvem bestemmer

Forskningsgenstand og grundspørgsmål for praksisudviklende forskning er nogenlunde identisk med hvad andre samfundsgrupper (fx praktikere, politikere, administratorer) kunne tænke og aktuelt stille i forhold til praksis. Ud fra vores erfaring, skaber dette sammenfald usikkerhed hos andre om hvis synspunkter, interesser og ønsker der er brugt eller skal bruges i praksisudviklende forskning. Ligeledes giver dobbeltheden i interventionsstrategi – hvor et specifikt praksisudviklende forskningsprojekt simultant er et konkret udviklingsprojekt og et forskningsprojekt i forhold til praksisudvikling – anledning til en tilsyneladende tvetydighed overfor hvis synspunkter er indblandet.

I praksisudviklende forskning, er fokus på udvikling i forhold til krav i praksis (jf. ideal), og ikke et spørgsmål om hvilke instanser (fx forsker, praktikere, administratorer) der skal være dominerende. Dvs. at praksisudvikling, til en vis grad, handler om materielle krav i selve praksis, hvor disse krav er udformet historisk og kollektivt, som det blev diskuteret i forrige afsnit. Disse krav har deres egen bestemmende kraft, som overstiger synspunkter fra forskellige instanser som handler i forhold til en praksis. På den måde er fokus i praksisudviklende forskning en teoretisk motiveret udvikling af praksis (i forhold til disse materielle krav), og ikke (nødvendigvis) løsning af problemer formuleret af praktikere (eller andre instanser) – selv om disse synspunkter og meninger vil opstå undervejs i et konkret projekt. Den måde at beskrive situationen på giver praksis en slags aktøregenskab (i kraft af dennes materielle krav). Da det er en ideal relation, er der altid et samspil mellem mennesker og dette (materielle) ideal, og det er

netop denne relation som skaber usikkerhed om hvis synspunkt der er gældende. I praksisudviklende forskning, forsøger en praksisudviklende forsker at agere i forhold til dette krav, som ofte handler om at forholde sig til forskellige synspunkter.

Denne flertydighed i et praksisudviklende forskningsprojekt kan ikke umiddelbart fanges på en enkel måde. Ved første blik ses et udviklingsprojekt med praktikere. Sværere at få øje på ved første blik er projektets udformning i forhold til teoretiske principper, og en forventning om at projektets fremdrift falder ud som konsekvens af projektets udformning (dvs., igennem de handlinger projektets deltagere udfører, i forhold til projektets mål, i stedet for, fx forskernes, ledelsens eller påbud).

Det er underordnet, endda umuligt, at prøve at adskille udviklingsprojekt fra forskningsprojekt (eller hvornår det er det ene eller det andet). Der er tale om et udviklingsprojekt som er i gang, med sit eget liv og fremdrift. Undervejs kan forskellige praksisudviklende handlinger være skabt i et samspil mellem praktikere og forskere, eller hos praktikere alene uden ekstern indblanding. Men, når projektet samtidig er udformet i forhold til teoretiske analyser, er projektets forløb genstand for forskerens interesse (fx de ideer som udvikles, de problemer som opstår, og de betingelser som ser ud at være vigtige i projektets udvikling). I den aktuelle samtid er der forskere som i høj grad vil holde fokus på praksis (på en teoretisk måde), men – i princippet – kunne der udvikles en teoretisk forståelse på tværs af forskere, praktikere, og andre, som transformerer spørgsmålet fra 'hvis perspektiv skal være bestemmende', til et spørgsmål om hvordan man kan arbejde med det ideal som ligger i praksis. At den historiske udvikling er usandsynlig ændrer ikke gyldigheden af pointen.

Igangsættelse og samarbejdsrelationer

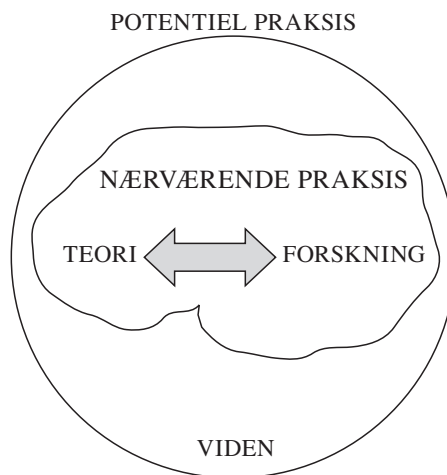
Mens det er typisk at praktikere er involveret i at identificere områder hvor der ønskes in-

tervention, er det ofte den praksisudviklende forsker som kommer med et udspil til hvordan det kan forløbe, som derefter tilpasses i samråd med de deltagende praktikere. I projektet, tog vi udgangspunkt i en udfordring som underviserne oplevede i deres virksomhed. Det konkrete undervisningsproblem i forhold til sygeplejerskeuddannelse ligger bag alles interesse (forskere, praktikere, ledelse) i at lave en intervention. På den måde, arbejder vi immanent, da det er selve problemet som er i centrum, og ikke vores almene ideer omkring undervisning. Hvad der er vigtigt er, at underviserne kan se mening i de konkrete øvelser, og ikke hvorvidt vores eget syn er kommet igennem.

Der opstår jævnligt spørgsmål om vi har manipuleret deltagerne ved ikke at forklare at vi håber at vores måde at arbejde på vil skabe en interesse for at forsætte med disse ideer. Det mener vi ikke at vi har. Vi forklarer selvfølgelig pointen med de opgaver som vi arbejder med. Men indtil deltagerne har haft erfaring med opgaverne, og reflekteret over deres værdi (ofte igennem dialog), er det svært at forholde sig til dem. Ligeledes har vi ingen garanti for at vores ideer vil virke. Hvis ideerne er relevante, vil vi forvente at deltagerne selv vil vælge at forsætte med dem, og ikke fordi vi (eller andre) har krævet det. Vi laver ingen forsøg på eller foranstaltninger for at få deltagerne til at bruge ideerne efter vores intervention.

Et andet spørgsmål som opstår en gang imellem er hvilken rolle evt. konflikter spiller i en konkret situation. Ofte kredser disse spørgsmål om indbyrdes forskelle imellem praktikernes virksomhed, de organisatoriske betingelser og aktuelle forhold som påvirker denne virksomhed, eller interesseforskel imellem forskellige aktører i en konkret situation. Det er nødvendigt at forholde sig til disse konflikter eller forskelle som en del af planlægningen før og under et konkret projekt, men disse konflikter vedrører ofte ikke spørgsmål som er relevante for den praksisudvikling som altid er det primære fokus i et konkret projekt.

Vi vil sikkert stå for skud, specielt fra forskere som gør en dyd af deres kritiske standpunkt, mht. at vi har et naivt forhold til konflikter og i forhold til at acceptere problemer i en virksomhed som udgangspunkt for praksisudviklende forskning. Hvis det er forkert at tro på den almene retning som sygepleje eller skoleundervisning handler mod, i det samfund som vi lever i, så må vi bære den anklage. Vores interesse er at arbejde indenfor disse almene retninger, med fokus på udvikling af praksis igennem udvikling af praktikerens virksomhed. Hvis vi har et kritisk ståsted, kommer det på en immanent måde, igennem forsøg på at realisere idealer som er indlejret i en eksisterende praksis. Vi foretrækker denne immanente fremgangsmåde, som er i tråd med vores almene syn på at udvikling af praksis er i fokus, og ikke vores specifikke a priori løsning eller synspunkt.

Figur 2. Model af forhold mellem forskning og praksis.

Hvornår er det hensigtsmæssigt at bruge praksisudviklende forskning?

Den meste udbredte videnskabelige strategi for udforskning og udvikling af en praksis, starter almindeligvis med en undersøgelse (normalt

ikke en direkte del af praksis), som producerer gode idéer eller løsninger, som bagefter skal anvendes eller implementeres i denne praksis. Udtrykket 'hvad virker' findes ofte i denne sammenhæng. Mens den klassiske strategi kan være brugbar og hensigtsmæssig i nogle tilfælde, er der grunde til at tvivle på dennes universelle værdi (se Chaiklin, 2007b; 2013).

Umiddelbart er det ikke sikkert at praksisudviklende forskning er hensigtsmæssig i alle tilfælde hvor man vil arbejde med eller i relation til praksis. Mens mere erfaring er nødvendig i forhold til dette spørgsmål, kan det imidlertid siges, at det er hensigtsmæssigt at tage praksisudviklende forskning i brug hvis (a) der eksisterer nogle gode ideer (normalt teoretiske og forskningsbaserede) for styrkelse af praksis (dvs., forskningsproblemet er ikke kun at udforme nogle ideer for forbedring af praksis), og (b) problemet er skabelse af praktiske betingelser som tillader disse ideer at fungere i praksis (hvor det ofte er et spørgsmål om både praktikeres vidensudvikling, samt ændring/udvikling af arbejdsbetingelser for at være i stand til at udvikle/bruge denne viden).

Hvor er vidensproduktionen?

Mens praksisudviklende forskningsprojekter ofte er rettet mod at behandle et konkret problem som er betydningsfuldt for deltagende praktikere, ligger det forskningsmæssige aspekt i gennemførelse af teoretisk motiverede handlinger, som er udformet og fortolket i forhold til teoretiske modeller. Det er muligt at man gennem et praksisudviklende projekt kommer til at ændre på både mål for intervention og principper for at realisere disse mål. Efter vores opfattelse, vil dette være et glimrende eksempel på praksisudvikling, da det giver mere bevidsthed om en praksis og hvordan den kan realiseres. Bemærk at forskernes bevidsthed ikke kommer fra spekulation, men fra direkte erfaring med at lave intervention rettet mod udvikling af en praksis, som igen viser huller i den teoretiske viden (fx praksis-

analyse, principper for intervention), som er med til at pege på, hvad skal analyseres eller præciseres videre. Denne dynamik kan illustreres med en model (se figur 2), hvor teoretisk viden anvendes inden for en praksis, både med henblik på udvikling af denne praksis og med produktion af nye erkendelser for øje. Dette samspil mellem teori og praksis som er skabt i denne forskningsproces gør det muligt at videreudvikle praksis samtidig med udvikling af nye erkendelser om praksisudvikling.

Beslægtede forskningstilgange

Det er muligt at man kan hente inspiration fra nogle lignende forskningstraditioner. I den forbindelse, har vi fundet nogle ligheder (dog uden eksplicite praksisanalyser) i Tiller (1999/2000; 2006). Ligeledes præsenterer Borg, Bundgaard, og Rasmussen (2007) 'praksisforskning' som deler mange lignende mål og principper med praksisudviklende forskning. I anden litteratur finder man dog som regel ikke dette fokus på en eksplicit model af praksis, samt en eksplicit analyse af hvad der betragtes som udvikling.

Relationer til aktionsforskning

Praksisudviklende forskning er ikke ment som en erstatning eller en konkurrent til aktionsforskning, da den sidste har et bredere omfang af problemer og situationer som den kan være rettet mod. Udtrykket 'aktionsforskning' er brugt til at betegne mange forskellige tilgange, og derfor er aktionsforskning svær at sammenligne med praksisudviklende forskning, hvis man skal forholde sig til de varianter som findes under denne etikette (se Noffke & Somekh, 2008; Reason & Bradbury, 2008). På trods af det problem, kan vi notere at praksisudviklende forskning deler mange fælles og centrale punkter med pædagogisk aktionsforskning, bl. a. en afvisning af adskillelse af forskning og praksis, et kollaborativt samarbejde med praktikere som er rettet mod samtidig at producere forskningsviden og forbedring af praktisk handling

(jf. Somekh & Zeichner, 2009, s. 5). Mere generelt tager praksisudviklende forskning, ligesom aktionsforskningstraditioner, almindeligvis udgangspunkt i praktikeres opgaver (normalt én som man ønsker at forbedre), og antager at projektdeltagere i alle forskningsformer er orienteret mod udvikling af deres praksis (se Fox, Green, & Martin, 2007).

Men der er også nogle aspekter af praksisudviklende forskning som afviger fra de fem variationer af pædagogisk aktionsforskning som Somekh og Zeichner præsenterer. Her er tre væsentlige forskelle. Interventioner i praksisudviklende forskning, er organiseret i forhold til et eksplicit analytisk fokus på ideen om praksis og hvad det betyder at udvikle den. Mens aktionsforskningsprojekter i princippet også kunne tage udgangspunkt i teoretiske modeller om praksis og dennes udvikling, findes det ikke i deres fremgangsmåder, og heller ikke som krav eller særlig fokus (se Chaiklin, 2011a, for videre diskussion). Både aktionsforskning og praksisudviklende forskning tager normalt udgangspunkt i praktikernes følte problemer, men mindst to forskelle opstår i den strategi som er brugt i respons til dette problem. I de fleste aktionsforskningstraditioner er fremgangsmåder og løsninger defineret og gennemført af praktikere i forhold til praktikernes selvdefinerede behov, hvor forskere evt. bistår med, faglig sparring og ekspertråd. I kontrast hertil bruger, praksisudviklende forskning, det følte problem som afsæt for en reflekteret proces over hvad der kan være hensigtsmæssigt for at støtte videre udvikling af en praksis, hvor der anvendes en teoretisk tilgang i udformning af interventioner i forhold til denne udvikling, samt en analyse af hvordan man kan skabe betingelser (interventioner) som kan sandsynliggøre realisering af disse mål.

Litteraturliste

- Bjerg, K., & Nielsen, C. (2006). Fag og indholdsudvælgelse i sygeplejerskeuddannelsen. I K. Frederiksen (red.), *Perspektiver på faglighed* (s. 205-235). Aarhus: Udviklingsinitiativet for sygeplejerskeuddannelsen i Århus Amt.
- Bekendtgørelse om akkreditering af videregående uddannelsesinstitutioner og godkendelse af nye videregående uddannelser. BEK nr. 745 af 24/06/2013, bilag 3. Tilgængelig ved: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=152480>
- Bekendtgørelse om uddannelsen til professionsbachelor i sygepleje. BEK nr. 29 af 24/01/2008. Tilgængelig ved: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=114493>
- Borg, T., Bundgaard, K. M., & Rasmussen, J. (2007). I T. Borg, U. Runge, J. Tjørnov, Å. Brandt, & A.J. Madsen (red.), *Basisbog i ergoterapi: Aktivitet og deltagelse i hverdagslivet* (2. udg., s. 646-679). København: Munksgaard.
- Chaiklin, S. (2006). Practice-developing research: Introduction to a future science. Upubliceret manuskript.
- Chaiklin, S. (2007a). Kulturhistorisk psykologi. I B. Karpatschhof & B. Katzenelson (red.), *Klassisk og moderne psykologisk teori* (s. 271-299). København: Hans Reitzels.
- Chaiklin, S. (2007b). Relationer mellem forskningsviden og praksis: En guide for den desorienteret. I S. Brinkmann & L. Tangaard (red.), *Psykologi: Forskning og profession* (s. 219-247). København: Hans Reitzels.
- Chaiklin, S. (2011a). Social scientific research and societal practice: Action research and cultural-historical research in methodological light from Kurt Lewin and Lev S. Vygotsky. *Mind, Culture, and Activity*, 18, 129-147.
- Chaiklin, S. (2011b). The role of 'practice' in cultural-historical science. I M. Kontopodis, C. Wulf, & B. Fichtner (red.), *Children, development and education* (s. 227-246). Dordrecht: Springer.
- Chaiklin, S. (2013). Research knowledge production and educational activity: A 'research path' approach. I V. Farnsworth & Y. Solomon (red.), *Reframing educational research: Resisting the "what works" agenda* (s. 166-181). Abingdon: Routledge.

- Chaiklin, S., & Sievert, A. (2009). Udvælgelse af fagindhold for 'videnskabsteori og forskningsmetodologi'. Projekt rapport. University College Sjælland.
- Davydov, V.V. (1989). *Udviklende undervisning* (F. Schaumberg-Müller, over.). København: Sputnik. (oprindeligt arbejde udgivet 1986)
- Fox, M., Green, G., & Martin, P. (2007). *Doing practitioner research*. London: Sage.
- Frederiksen, K., & Beedholm, K. (2001). Hvad berettiger videnskabsteori i sygeplejerskeuddannelsen? *Uddannelsesnyt*, 12(4), 3- 8.
- Hedegaard, M., & Chaiklin, S. (2005). *Radical-local teaching and learning*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Ilyenkov, E. V. (1977). The concept of the ideal (R. Daglish, Trans.). I *Philosophy in the USSR: Problems of dialectical materialism* (s. 71-99). Moscow: Progress (original work published 1977)
- Joint declaration of the European Ministers of Education convened in Bologna on the 19th of June 1999. Tilgængelig ved: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf
- Laursen, P.F. (2004). Kan professionsuddannelse rumme det videnskabelige og personlige? *Uddannelse*, 04/3, 42-48.
- Lov om professionshøjskoler for videregående uddannelser. Lov nr. 562 af 06/06/2007. Tilgængelig ved: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=25353>
- Meyer, J. W., Ramirez, F. O., & Soysal, Y. N. (1992). World expansion of mass education, 1870-1980. *Sociology of Education*, 65, 128-149.
- Noffke, S., & Somekh, B. (red.) (2008). *The Sage handbook of educational action research*. London: Sage.
- Rasmussen, J. (2005). Progression i professions- og universitetsuddannelser. *Asterisk*, 22, 20-21.
- Reason, P.W. & Bradbury, H. (red.) (2008). *The Sage handbook of action research: Participative inquiry and practice*. London: Sage.
- Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. Tilgængelig ved: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1427725227311&uri=URISERV:c11104>
- Sievert, A., & Chaiklin, S. (2010). Betydning af sygeplejeteori i faglige undersøgelser: Belyst i et spørgsmål – metode – konklusion perspektiv. I B. B. Jørgensen & V. Ø Steinfeldt (red.), *Med sygeplejeteori som referenceramme – i forskning og udvikling* (s. 39-60). København: Gads Forlag.
- Somekh, B., & Zeichner, K. (2009). Action research for educational reform: Remodelling action research theories and practices in local contexts. *Educational Action Research*, 17, 5 – 21.
- Thomassen, P., Errboe, P., Winther, B., Røn V. N., & Stræde, L. (2006). Hvad kan jeg bruge det til? Erfaringer og overvejelser med faget videnskabsteori og forskningsmetodologi i uddannelse til sygeplejerske. I K. Frederiksen (red.), *Perspektiver på faglighed* (s. 187-204). Aarhus: Udviklingsinitiativet for sygeplejerskeuddannelsen i Århus Amt.
- Tiller, T. (2000). *Forskende partnerskab: Aktionsforskning og aktionslæring i skolen* (A. Winther, over.). København: Kroghs Forlag. (oprindeligt arbejde udgivet 1999)
- Tiller, T. (2006). *Aksjonslæring – forskende partnerskab i skolen: Motoren i det nye læringsløftet* (2. udg.). Kristiansand: Høyskoleforlag.

Anja Marschall

Kan børn deles?

At skabe og forstå forbindelser, når hverdagslivet leves på tværs af to hjem

Resumé

Denne artikel er en omskrivning af mit ph.d. forsvar på Københavns Universitet i oktober 2014 med baggrund i afhandlingen 'The Time-shared Child. Exploring children's perspectives on everyday life with two households' (Marschall, 2014). Artiklen rummer dels præsentationer af afhandlingens metoder og centrale pointer og dels præciseringer af livsførelsesbegrebet, herunder hvordan børn søger at skabe sammenhæng i en delt hverdag med fraskilte forældre, og hvordan netop 'det at skabe sammenhæng' kan have forskellig betydning for børn.

Familieliv anno 2015 er en mangfoldig størrelse. Nye familieformer dukker op og almene forståelser af, hvad familie egentlig er, synes at blive udfordret. I Danmark oplever 1/3 af alle børn, at deres forældre bliver skilt i løbet af deres barndom. Ud af disse lever mange børn et hverdagsliv med to hjem som barndomspræmis, hvor de pendler mellem deres mors og fars adresser.

Det, at bo to forskellige steder, kræver en særlig form for organisering af livsførelse, hvor børnene skal forholde sig til to forskellige husholdninger, ofte forskellige dagsordener og værdisæt for et godt familieliv og måske forskellige slags forventninger til og opfattelser af, hvad et godt børneliv skal indeholde.

Når hverdagslivet leves i såkaldte 'double loops' mellem henholdsvis mor og far, får aspekter som ligheder og forskelle særlig betydning i børns liv. Overgangene mellem de to hjem kan således betragtes som en kontinuerlig reorganisering, der medfører mange hverdagslige forandringer, som barnet må håndtere på relativ kort tid. Dette gælder både praktisk, men i særdeleshed også i forhold til hvordan den nære forbindelse mellem barn og forælder kan vedligeholdes og plejes i tiden, hvor de er adskilt. Hvis vi vil forstå, hvad der er på spil for børn i deres deleliv, må vi interessere os for de udfordringer, dilemmaer, men også muligheder børn oplever i livet på tværs. Vi må forsøge at begribe verden, som den stiller sig for dem der, hvor de befinder sig og tager del.

Nøgleord: Børneliv, deleordninger, skilsmisse, familieliv, børns perspektiver

Introduktion

Børneliv med to hjem er gennem de seneste ti år gået fra at være noget ukonventionelt til at være langt mere almindeligt. I 2011 levede mere end hvert sjette skilsmissebarn i en deleordning (Ottosen et al., 2011). Dette tal har gennem de seneste år været støt stigende.

Det overordnede formål med forskningsprojektet har været at udforske børnenes perspektiver på delelivet med to hjem. Det vil også sige

at søge viden og kundskab om, hvordan børnene selv oplever livet på tværs, samt hvilke dilemmaer, udfordringer, men også muligheder børn oplever, når hverdagslivet leves delt.

Spørgsmålet som udgør afhandlingens danske titel 'Kan børn deles?' er af retorisk karakter, da det i høj grad synes at kalde på lineære og enkle svar. Men som det vil fremgå, udpeger denne undersøgelse alt andet end lineære svar. Denne artikel vil således ikke kunne sætte deleliv på formel som én gang for alle, men søger gennem børns perspektiver, at gøre os klogere på det, at bo i og bevæge sig mellem to hjem.

Fremfor at opstille retningslinjer og udpegninger for korrekte måder at dele børn på, har jeg bestræbt mig på, at åbne for nye blikke på feltet og invitere til at anskue emnet på anderledes måder. Disse tager som nævnt både udgangspunkt i og højde for børns egne perspektiver og med fokus på de dilemmaer, udfordringer og muligheder som de udpeger i deres hverdag med to hjem. På baggrund af disse perspektiver, har jeg desuden fundet en række interessante betragtninger i forhold til hvordan, vi gennem en delelivsoptik kan udfordre vores forståelser af postmoderne familieliv anno 2015.

Indledningsvist vil jeg sætte en ramme omkring netop familieliv anno 2015. Dette finder jeg særligt nødvendigt fordi, det især var disse refleksioner, der oprindeligt dannede den oprindelige grobund for projektet. Efterfølgende præciseres det teoretiske afsæt, som artiklen bygger på og i forlængelse heraf en diskussion af metoder som *livskort* og *obser-view*, der er en metodisk tilgang til børns perspektiver. Herefter bevæger jeg mig frem til nogle af artiklens analytiske pointer samlet under overskriften: *at skabe og forstå forbindelser på tværs*. Afslutningsvist vil jeg i perspektiverende bemærkninger præcisere, hvor jeg ser, den viden, artiklen har frembragt, kan pege hen både i forhold til livet med deleordninger, men også i forhold til familieliv generelt.

Hvad er egentlig en rigtig familie?

Hvis jeg indledningsvist skal sætte konteksten for artiklens genstandsfelt, giver det mening at kaste et blik på familien og vores almene familieforståelser. Som udgangspunkt forstår de fleste en rigtig familie som far, mor og børn. Men hvis vi sætter skilsmisse ind i denne ligning, får denne familieforståelse et tvist og tilføres nye lag af kompleksitet.

Ifølge Danmarks Statistik (2011) kan der for eksempel tælles hele 37 forskellige familieformer i Danmark. Heri tælles både fællesbørn, sær børn og samværsbørn.

I dag er der således mange typer af familier og mange forskellige definitioner af, hvad familie egentligt er. Et bud, som kommer fra Professor Lars Dencik lyder således:

En familie er defineret som én voksen eller et par voksne, der bor på samme adresse med eller uden hjemmeboende børn under 18 år. Som par regnes to voksne, der enten er gift med hinanden eller er registrerede partnere; eller to personer af forskelligt køn med en aldersforskel på under 15 år. Børn, dvs. personer, der ikke er 18 år, opgøres som deres egen familie, hvis de ikke bor sammen med nogen af forældrene, hvis de er gift eller har egne børn (Dencik et al, 2008:35).

Et postmoderne familiebegreb synes således at være komplekst og til tider tvetydigt og svært at konkretisere. Som vi ser nedenfor, opgiver nogle forskere helt at gribe om det, eller blot at give bud på, hvad familieliv egentlige er:

“Familien er som et såpestykke i et badekar – den glipper unna, og lar seg ikke lett begrepsfeste eller teoretisere. Min påstand er at familie og samliv er ordløse områder som unndrar seg den form for teoretisering som samfunnsforskere er vant med. Bakgrunnen, tror jeg, er at familien bokstavelig talt er for familiær for oss[...].” (Holter i Christensen 1990, s. 12)

Det postmoderne familie-begreb synes således at være flyvsk og tvetydig. Begrebets brede og næsten undefinerbare størrelse er ikke længere

knyttet til en bestemt form for social organisation, som henviser til, hvordan man definerer det mangesidede fænomen, der kaldes "familie" på en opdateret måde. Ovenstående citater fremhæver denne udfordring og understreger ligeledes en generel bekymring for at udelukke eller diskriminere nogen (der ønsker at være en del af en familie) fra begrebet om familien. Derfor ender definitioner af familie ofte med at blive kvantificerende. Noget, som indeholder alt eller måske ingenting. Hvor, alt er normalt. Hvor, alt er almindeligt.

I modsætning til de ovennævnte yderst brede definitioner af familiebegrebet, bliver familieliv i daglig tale ofte defineret gennem et parsoniansk familie billede fra 1950'erne. På mange måder har den amerikanske sociolog Talcott Parsons repræsenteret hjørnesteenen i den traditionelle familieforskning lige siden 1956, da han og Bales offentliggjorde værket '*Family, socialization and interaction process*'. Parsons' familieforståelse er opbygget omkring to gifte forældre af forskelligt køn og deres børn. I familien er der en skarp kønnet opdeling af funktioner, der er karakteriseret ved en biologisk arbejdsdeling, hvor mænd udfører instrumentale aktiviteter uden for husstanden og sikrer finansiell stabilitet, mens kvinderne i hjemmet sørger for den mere følelsesmæssige og praktiske konsistens (Parsons & Bales, 1956; jf. Schultz Jørgensen, 1999). Selvom mange familieforskere i dag mere eller mindre afviser dette karikerede familie billede, fungerer Parsons struktur-funktionalistiske repræsentation stadig som et baggrundstæppe for mange forskningsundersøgelser og for den måde, hvorpå mange børn og forældre i denne undersøgelse forstår deres (delte) familieliv. Afvigelser fra kernefamilie synes ofte at kalde på bekymringshistorier af forskellig art. Den britiske sociolog Carol Smart har døbt denne tendens for *narratives of harm*:

It has become almost impossible to talk or think about children in relation to divorce or separation

without doing so within the pervasive ideational framework of 'harm'. The inevitability of harm associated with 'family breakdown' has become conventional wisdom, and this belief has given a renewed emphasis to the idea that family policy must be (once again) wedded to the preservation of marriage or, failing that, to the protection of the 'innocent victims' of divorce. (Smart et al. 2001: 22)

Dette projekt træder ned i denne bekymring – for den gælder især på børnenes vegne. Det kommer i særlig grad til udtryk i den omfattende kvantitative forskning, der er produceret i forhold til børn og skilsmisse, der beskæftiger sig med risikofaktorer og udpeger negative effekter, som skilsmisse tilsyneladende har på børns udvikling og trivsel – både gennem barndommen og senere som voksne (se for eksempel Amato 2000, Amato and Cheadle 2005, Lansford et al. 2006, McLanahan and Sandefur, 1994; Pryor and Rodgers 2001, Størksen 2006). Det er ofte også denne vinkel, medierne tager op, når der skal produceres historier om skilsmissebørn. Børnenes perspektiver synes dog at mangle i denne debat.

Denne grundlæggende bekymring for skilsmissebørn bliver overdraget til mange forældre, der ofte er tynget af dårlig samvittighed over, at deres børn må vokse op som skilsmissebørn: En far til to delebørn udtrykker det således:

"Altså i starten havde jeg enormt dårlig samvittighed, jeg følte, at børn burde leve i en kernefamilie. Jeg havde virkelig dårlig samvittighed og ked af, at jeg ikke kunne give dem det." (Michael, defefar til to)

På mange måder er kernefamiliens ikoniske status således stadig målestok for, hvordan familieliv bør leves, og hvordan børn bør vokse op (Smart et al., 2001: 16).

Gennem artiklen, inviterer jeg til andre blikke på familielivet. Jeg er mindre optaget af at definere begrebet 'familie' men derimod nysgerrig efter at søge viden om, hvordan fa-

milielivet konkret er erfaret og artikuleret af børn. Jeg tilstræber derfor at sætte bekymringshistorierne i midlertidig parentes ved at flytte fokus fra abstrakte definitioner af 'godt og rigtigt familieliv' hen til at undersøge børns specifikke fortællinger om defamilieliv fra et dagligdagsperspektiv 'indefra og ud' (Kousholt, 2011: 25).

Intentionen er ikke at underkende eller undgå børns bekymringer og mistrivsel i forbindelse med deres deleliv. Disse er imidlertid ikke interessante via abstrakte målestokke for det gode og rigtige familieliv, men får derimod særlig vægt og almengørende betydning, når de kobles til børnenes konkrete fortællinger fra deres levede hverdagsliv med blik for, hvordan defamilielivet udspiller sig for børnene.

På jagt efter muligheder, udfordringer og dilemmaer i børns deleliv

For at være i stand til at undersøge delelivet fra et sådan perspektiv tager min undersøgelse sit udgangspunkt i dette helt overordnede forskningsspørgsmål:

Hvilke muligheder, begrænsninger og dilemmaer træder frem gennem konkrete børns (og forældres) fortællinger om livet med deleordninger som hverdagspræmis, og hvordan former børns deltagelse på tværs af to hjem deres forståelse af dem selv og deres familieliv.

I denne formulering af min forskningsmæssige søgen lægges der an til to vinkler ind i genstandsfeltet. Den ene søger viden bredt i forhold til fortalte og oplevede muligheder, begrænsninger og dilemmaer, der knytter sig til livet med deleordning. Den anden ansporer til konkret at udforske hvordan det som børn 'gør' hver dag hos henholdsvis mor og far, har betydning for og er med til at forme deres forståelse af dem selv og deres familieliv.

Kundskabsambitionen er således at lave et situeret nedslag i ti delebørns hverdagsliv med primært fokus på deres bevægelser i og på tværs

af deres to hjem og perifært på andre hverdagskontekster, de indgår i. Helt centralt for undersøgelsen er hverdagslivet set fra *børns ståsteder* med særligt fokus på muligheder, begrænsninger og dilemmaer, børnene oplever.

Undersøgelsens udgangspunkt er det hverdagslige og det almindelige. Det er primært familier, hvor hverdagslivet med delepræmisser fungerer, som deltager i projektet. Hvor forældre er optaget af, at der bliver lavet aftaler, kommunikeret og i øvrigt samarbejdet om barnets hverdag. Konflikterne, skænderierne og kontroverserne, der ellers ofte er genstand i skilsmisseforskningen, får plads, hvis det bringes frem som centralt af børn og forældre. Ellers er det centrale fokus på de helt almindelige hverdagsting, som skal til, når dagligdagen er splittet mellem to adresser. Disse perspektiver mangler i debatten i forhold til til den omfangsrige kvantitative forskning, der er på genstandsfeltet.

I projektet deltager forskellige slags familier både af anden etnisk herkomst og fra forskellige sociale klasser. Jeg har dog valgt, at disse kategorier kun får fokus, hvis børn og forældre bringer dem frem som noget, der giver dem særlige muligheder, udfordringer eller dilemmaer i forbindelse med delelivet. Min oplevelse er, at sådanne kategorier godt kan virke fastlåsende og stjæle fokus fra det sammensatte og levede liv, jeg i øvrigt er optaget af.

Med livsførelsen som teoretisk informerende pejlemærke

Teoretisk trækker artiklen på forskningstraditioner fra kritisk psykologi og historisk dialektisk materialisme (for eksempel Dreier, 2008; Højholt, 2001; Holzkamp, 2013; Kousholt, 2011). Subjektet forbindes til samfundet gennem sine handlinger, og gennem sin deltagelse, skaber den enkelte sine betingelser og dermed også sig selv i en dynamisk proces. Helt centralt er det, at subjekter altid handler begrundet i forhold til de samfundsmæssige

betingelser, og det er disse begrundelser, vi må være nysgerrige på, når vi gennem deres førstepersonsperspektiver søger viden om måder at håndtere hverdagslivet på.

Der er i artiklen fokus på begrebet om *livsførelse* som en konceptualisering af dette 'hverdagslige'. Holzkamp (1998: 27) definerer livsførelse som:

“En aktivitet hver eneste dag for at organisere, integrere og konstruere dagligdagen på en sådan måde, at de forskellige modstridende krav, der kommer individet i møde, kan forenes og ordnes”.

Vi undersøger således det vanemæssige, gentagelserne og rutinerne. Det, vi gør, i vores hverdag, der skaber overblik og kontinuitet. Det, som vi søger tilbage til i tider med mange ændringer. Det, vi bruger til at justere på, med henblik på at imødekomme nye krav eller ændringer.

Holzkamp argumenterer for, at de daglige rutiner og livsførelsens cykliske natur sikrer hverdagslivet stabilitet, sammenhæng og ontologiske sikkerhed, fordi subjektet ikke behøver at reflektere over alle sine daglige rutiner (Holzkamp, 1998). Hvis vi lægger for stor vægt på netop det gentagne, bliver de mere procesuelle aspekter af cyklusiteten nemt overset og livsførelsen bliver lig med rutiner og repetitive strukturer. I forbindelse med dette, finder jeg Dreiers videreudvikling af livsførelsesbegrebet brugbart: “[...], *I emphasize the existence of variations and the open-ended and changing nature of everyday life.*” (Dreier, 2008: 186)

Snarere end at stille skarpt på rutine og cyklusitet, foreslår Dreier livsførelsesbegrebet som mere åbent mod omverdenen. Hvis vi betragter subjektets (eller familiens) cykliske livsførelse som en slags “udkast” for måder til at rammesætte hverdagen på, som på én gang understreger særlige rettetheder, men som samtidig åbner for særlige muligheder og udfordringer i hverdagslivet. Dermed kalder de cykliske arrangementer på gentagelser såvel som potentielle variationer, som dialek-

tisk søger at imødekomme nye rettetheder og overskride hverdagslivets udfordringer. Dette understreges også af Kousholt (2006:229) i hendes studier af familiers fælles livsførelse: “*hverdagens rutiner skal [...] tage variationer i betragtning for at fungere*”. Daglige gentagelser er måder at skabe (subjektiv og fælles) kontinuitet på i et bredere og mere tidsligt perspektiv. Disse måder må dog løbende tilpasses – både individuelle og fælles – i forhold til nye interesser og dagsordener. Således kan hverdagslivets cyklusitet også betragtes som værende en (mere eller mindre) konstant proces.

Når livsførelsesbegrebet er helt centralt i livet med deleordninger, er det fordi, at det som almindeligvis gentages hver dag – nu gentages x 2. På forskellige måder kan denne form for livsførelse således betegnes som *dobbelt-looped*. Børn deltager i deres hverdag i mange forskellige sammenhænge, der kræver noget forskelligt af dem. Når børns hjem todeles, får dette dog en anden betydning. ‘Hjem’ forstås vi almindeligvis som en slags ‘helle’, hvor vi kan slappe af, genoplade vore batterier og ‘være os selv’.

Børneliv med to hjem er derfor en anden slags ‘på tværs’ arrangement, der byder på andre muligheder, udfordringer og dilemmaer i hverdagen og påvirker de måder, hvorpå børnene kan forstå dem selv og deres familieliv. Variationer træder således frem på nye måder og kendetegnes ved hhv. mors og fars hverdagsrutiner med den enshed og forskelle, som de nu måtte indeholde. Det åbner interesse for, hvordan børn navigerer mellem disse forskelle og ligheder. Når vi sætter fokus på livsførelse, stiller vi skarpt på det individuelle, det enkelte barn gør. På de måder hvorpå, barnet forstår og begrundes sit konkrete hverdagsliv og i bestræbelsen på, at åbne særlige muligheder for sig selv. Vi stiller imidlertid også skarpt på børns og forældres *fælles* bestræbelser på både, at få hverdagen til at hænge sammen, men også at skabe et familieliv, som er præcist *deres* hvert sted.

De deltagende børn og deres familier

I undersøgelsen deltog 10 børn – hvoraf to var søskendepar – det vil sige i alt otte defamilier. Alle deltagende børn var i alderen 8-13 år. Nogle familier var rekrutteret gennem relevante websider, der henvendte sig til defamilier. Andre kom via mund-til-mund-metoden. Alle børn deltog indledningsvist i intrømøder sammen med én af deres forældre¹, hvor de fik mulighed for at spørge til projektet inden, de besluttede sig for at deltage. Herfra blev selve interviewet planlagt og efterfølgende afholdtes telefoniske debriefing.

Selv om, jeg er optaget af børns perspektiver, blev også børnenes forældre interviewet enten sammen, med nye partnere eller hvert for sig. Hensigten var ikke at kunne tjekke op på børnenes historier, men fordi børn og forældre på forskellige måder udgør hinandens muligheder og betingelser, bliver deres perspektiver også uundgåeligt flettet ind i hinanden. Når, vi taler med forældre, får vi således blik for andre nuancer af børnenes perspektiver og de betingelser, der ligger til grund herfor, ligesom når, vi i vores samtaler med børnene, får blik for forældrenes hverdagsbetingelser fra andre vinkler. Når man stiller sig i midten af alle disse perspektiver, får man en privilegeret position, hvorfra man både kan søge nye svar, udfordre sin tænkning og stille andre spørgsmål.

Obser-view og livskort som metodiske indgange til børns perspektiver

For at få blik for børns førstepersonsperspektiver, har jeg i designet valgt metoder, der både inviterer børn ind i forskningsprocessen på andre måder end blot gennem interviewspørgsmål, og som kan udforske fænomenet omkring deleordninger fra forskellige vinkler.

Mit særlige sigte har været på, hvordan jeg kunne engagere de børn, der deltog. Hvor

voksne kan engageres gennem ord, særlige spørgsmål og fortællinger oplever jeg, at børn i højere grad bliver optagede og engagerede, når de er aktive og konkret medskabende. Min intention har været, at etablere et rum til gensidig udveksling således, at alle 'fik noget med hjem'. Vi skulle således kunne samles om noget. Med stor inspiration fra Pernille Hviid (2008), har jeg udviklet såkaldte *livskort* som samlingspunkt for forskningsprocessen med de enkelte børn (se mere om 'life-mappings' i Marschall, 2013b). Livskort er en slags kort, der er tegnet over alle de forskellige sammenhænge, børnene indgår i, herunder de personer, som betyder noget for børnene i deres liv. Det er således en bestræbelse på at fange, hvordan og hvor, børnene har bevæget sig gennem deres liv med særligt fokus på livet på tværs. Tegningen har fungeret i sammenhæng med dialogen undervejs som en slags indgang til børnenes perspektiver på et delt familieliv.

Udgangspunktet var derfor ikke en søgen efter 'rigtige' svar på konkrete spørgsmål, derimod var hensigten at åbne op til et rum for fælles udforskning af bevægelser og processer i børnenes liv på tværs af to hjem. Helt overordnet var livskortet struktureret omkring børnenes to hjem, vigtige personer eller dyr, fritidsinteresser og venner. Der var plads til tiden før skilsmissemødet samt samtaler om drømme for fremtiden. Børnene udfyldte således rammerne

1 Begge barnets forældre skulle give tilsagn til barnets deltagelse i projektet

og tilføjede der, hvor noget manglede i min struktur (for eksempel blev kæledyr tilføjet som noget, der ofte havde særlig betydning på tværs af mange børnefortællinger). Netop bevægelser på tværs af tid og rum har været særligt centrale for arbejdet med livskort i bestræbelsen på at forstå, hvad der er på spil for børn i de kontinuerlige overgange mellem deres to hjem.

Livskortene var udgangspunkt for børnesamtalerne, og de synes i høj grad at have tilført andre nuancer end, det ville have været muligt gennem regulære interviews.

Eksempelvis understregede en sort linje mellem den 10 årige Carolines to hjem, at hun i høj grad føler sit hverdagsliv opdelt på tværs af mor og far. Via hendes fortællinger afsløres det samtidig, at det ikke er på begrænsende måder denne opdeling finder sted på dette tidspunkt af hendes liv. Hendes historie vender jeg tilbage til.

Børnene blev også inviteret til at indtale audiodagbøger på en mp3-afspiller i dagene, hvor de bevæger sig mellem de to hjem. Denne overgangsfase var svær at fange både gennem interviews eller på tegningen, men igennem børnenes indtalte dagbogscitater blev det muligt at 'følges' med dem – og få fornemmelse for og indsigt i både stemninger og levede liv for eksempel fra sengekanten inden sovetid, på badeværelset med tandbørsten i munden, med hovedet nede i tasken som skal pakkes eller fra bilen på vej hjem til mor med kaninburet på skødet.

I analyseprocessen har både audiodagbøgerne, men særligt livskortene, fungeret som supplerende materiale til de konkrete interviewcitater og observationsnoter. Livskortene har desuden hængt på væggene på mit kontor og i faser, hvor analyseprocessen var under udvikling, har kortene pejlet mig ind på andre retninger end, interviewene nødvendigvis lagde op til. Som konkret materiale har de dog været vanskelige at præcisere i skriveprocessen, da de ikke nødvendigvis lod sig kopiere

og gengive som hård og mere faktuel 'data'. Livskort og audiodagbøger er således noget sensitiv og 'følsom data', der er sværere at forankre i analyserne på samme måde som, det lader sig gøre med for eksempel interviewcitater. Men sammen med disse, er de dog netop med til at danne nye billeder og nuancere de analytiske pointer. De beskrevne mere alternative adgange til børns perspektiver har gennem forskningsprocessen skærpet mit blik på andre nuancer i genstandsfeltet.

I interviews med børn ligger der ofte mange informationer gemt – for eksempel i ansigtsudtryk, suk, et blik eller i pauser mellem ord eller sætninger. Derfor har jeg metodisk også arbejdet med et begreb, jeg har valgt at kalde *obser-view* (se i øvrigt Marschall, 2013b; 2014).

Obser-view kan betegnes som en hybrid mellem to prominente kvalitative forskningsmetoder: deltagerobservation og interviews.

Ved at sammentænke dem, er det en invitation til at blive bevidst om aspekter i mellemrummene mellem det sete og det hørte. Selvom de børn, der deltager i forskningsprojektet, kan tale, må vi også være opmærksomme på det, som ikke siges. Obser-view har således til formål også at fange det usagte, tøven, og det tvetydige som vigtig empirisk data (se i øvrigt Højholt, 2001: 73-76). Obser-view refererer således til intersubjektiv opmærksomhed til 'det øvrige', der er på spil i rummet under både forskningsprocessen i forhold til livet på tværs, når barnets forældre bor på forskellige adresser. Som forsker kan man ikke læse børnenes tanker, men man kan 'slentre' med børnene igennem deres hverdagsfortællinger, hvor særlige dilemmaer, muligheder og udfordringer træder frem. Det – som kan være svært at finde ord for – kan få andre udtryksformer, og når man er opmærksom på disse, kan man sommetider få indblik i hvordan, børnene skaber mening, forhandler og søger måder at komme omkring særlige hverdagsomstændigheder på. Således inviteres til også at dvæle ved det, som

måske ikke lige lader sig begribe eller analysere, hen til at undres over særlige udtryk og reflektere over hvad, det mon er et udtryk for når, et barn eksempelvis kategorisk nægter at svare på særlige slags spørgsmål (se også Marschall 2013b). Tvivl og tvetydighed kan her bruges til at stoppe op og gentænke egen normative forskersubjektivitet og hvordan denne sætter rammer for hvad, der kan siges og ikke siges i forskningssammenhængen.

Denne form for multimodalitet skal således udforske temaer og forståelser knyttet til deliv på tværs fra forskellige vinkler (se også Kampmann, 1998), så de understøtter hinanden og på mangfoldige måder kan bidrage med viden om delebørns hverdagsliv med to hjem.

At skabe og forstå forbindelser på tværs

Artiklens analytiske pointer har jeg her valgt at samle under overskriften '*at skabe og forstå forbindelser på tværs*' – først sætter jeg fokus på begrebet om dobbelt loops, dernæst for at se på hvordan, savn kalder på særlige omsorgspraksisser.

Det som, jeg kalder, *dobbelt-looped* hverdagsliv knytter sig til den livsførelse, som gentager sig hos hhv. mor og far. Her har jeg fundet det vigtigt både at have fokus på, hvad det betyder for børn både at sammenligne og dernæst skulle bevæge sig på tværs af ligheder og forskelle de to steder. Ligheder og forskelle ser desuden ud til at have forskellige betydninger for børn og deres forældre.

Interessen i at se på forbindelser, bunder det i spørgsmålet om hvordan, det overhovedet lader sig gøre at flytte mellem to hjem på ugentlig basis. Mange forældre har selv prøvet det indledningsvist tidligt i skilsmisken fordi, det virkede som den bedste måde for børnene. Imidlertid erkender forældrene ofte hurtigt, at det også er slidsomt. Måske er det hårdere for voksne mennesker end for børn. Jeg var nysgerrig på, hvordan børnene tilsyneladende mestrede deres pendlen uden at det tilsyne-

ladende påvirkede dem synligt i hverdagen. Ifølge børnene selv, er det noget, de blot *gør* – uden de store overvejelser. Men når man ser nærmere efter i deres beretninger, kræver det både mange overvejelser, balancering og fingerspidsfølelser.

Når børns hverdagsliv går på tværs af to steder, kræver det en særlig form for organisering og livsførelse. Man kan næsten tale om en dobbelt livsførelse, hvor børnene skal forholde sig til to husholdninger, forskellige dagsordener, værdier for et godt familieliv og nogle gange modsatrettede regler og forventninger. Overgangene mellem de to hjem kan således også betragtes som en kontinuerlig reorganisering af hverdagslivet, hvilket medfører mange hverdagslige forandringer, der må håndteres på relativt kort tid, når barnet flytter mellem sine forældre.

Selv om forskelle i regler kan syne som banaliteter, har det alligevel betydning for, hvordan børn kan forstå sig selv – for eksempel når man som 12 årige Holly skal i seng kl. 20 hos far, der insisterer på, at 'hun får sin søvn'. Hvorimod Holly kan gå i seng 'når, hun er træt', hos mor, der forventer, at Holly selv kan styre at få sin nødvendige søvn. Eller når Elliott på 8 og hans lillebror den ene uge er hos deres mor, som er vegetar og hos deres far den anden uge, hvor far spiser godt med kød. De cykliske arrangementer er således *dobbelt-looped* både praktisk – i forhold til hvad man kan – og mentalt i forhold til hvordan man kan forstå sig selv her og der. Dette har betydning for hvordan, børnene kan forbinde, integrere og kombinere forholdene på tværs til en rimelig samlet livsførelse.

De cykliske arrangementer kan være mere eller mindre overlappende i barnets liv afhængigt af, hvordan forældrene samstemmer deres aktiviteter og i øvrigt samarbejder om barnets hverdag. Som tidligere nævnt er disse arrangementer ikke lukkede cyklusser hos hhv. mor og far, men en del af åbne processer, der kontinuerligt justeres i forhold til hvad der fore-

går hos barnets anden forælder og i de øvrige livssammenhænge. Hvis den ene forælder for eksempel ændrer arbejdstid, kan det få betydning for, hvordan hele barnets delearrangement sammensættes. Eller hvis for eksempel barnets fodboldtræningstider ændrer sig, får det konsekvenser for, hvordan hverdagen hænger sammen, hvis den ene forælder bor længere væk.

Når børns hverdagsliv leves to steder, må man eksplicit forholde sig til denne dobbeltheden – ikke nødvendigvis som dikotomi men som en dobbelthed, der gør noget ved børns udviklingsbetingelser, deres måder at kunne deltage på både i hjemmelivet og ude, men også gør noget for børns måder at kunne tænke om sig selv og deres familieliv på (begrebet om dobbelt-loops behandles mere indgående i Marschall, 2014).

En af pigerne, der deltager, er Caroline på 10 år. Mens vi taler, og Caroline tegner på sit livskort, reflekterer hun over sine to hjem og det går op for hende, hvor forskellige de reelt er og hvordan variation bidrager i hendes hverdagsliv med to hjem:

“Jeg synes det ville være kedeligt, for hvis vi lavede de helt samme ting begge steder, så kunne man lige så godt bare have ét liv.”

Når vi umiddelbart hører, at Caroline oplever at leve to liv, kalder det – i hvert fald hos professionelle – på rynkede øjenbryn og bekymringer. Nogle vil sige, at hvis børn oplever, at de lever to liv, er der fare for at udvikle et ‘falsk selv’ eller måske en splittet personlighedsstruktur; barnet er overtilpasset eller udviklingsmæssigt overbelastet. Men hvis vi tager et spadestik dybere i Carolines fortællinger, kommer der nuancer på, som skaber meningsfulde forbindelser for Caroline til det at leve to liv.

Carolines forældre blev skilt, da hun var to år, og hun har stort set altid boet på skift hos sin mor og far. Begge forældre er gift igen. Hos

hendes far er der nu yderligere tre søskende, og hos mor er der to nye brødre og en papbror. Hendes forældre bor nu 40 km fra hinanden, og Carolines skole ligger i byen, hvor hendes mor bor – her er hun ni dage, hvorefter hun er 5 dage hos sin far. Hendes forældre fortæller, at de jævnligt er i kontakt med hinanden i forhold til Carolines hverdagsliv, men ud over det mødes de ikke eller socialiserer med hinandens familier. De to steder er med andre ord holdt adskilt.

På samme måde foretrækker Caroline dem adskilt – dette bliver blandt andet visuelt markeret på hendes livskort med en tydelig streg mellem hendes to hjem. Hun fortæller om to meget forskellige hverdage, hvor hun hos mor er aktiv og udadvendt sammen med venner, til tennis og ude på besøg. Hos sin far fremhæver hun nærvær og familiehygge på andre måder, når hun beskriver, hvordan de alle sidder i sofaen med popcorn og hygger eller laver skøre ting som at hoppe på trampolinen i haven ved midnatstid. Hos far foretrækker hun at være i de hjemlige omgivelser, han har etableret.

Måske træder disse forskelle sådan frem fordi, Caroline tilbringer mindre tid hos far og derfor foretrækker at være hjemme. Men pointen her er, at der er store forskelle mellem de to steder. Jævnfør Caroline er det netop disse forskelle, der samler hendes hverdagsliv til et komplementerende hele.

En anden pige Sara på 11 år italesætter det således, mens hun peger på sit livskort:

“At her er jeg hos min mor og her er jeg hos min far. Det er den største forskel. Hvis man tæller det med, ikk’, så er det nok, at min mor og far er to helt forskellige ting. Og det eneste de har tilfælles, det er, at de er forældre, ikk’.”

Ofte, når voksne skal søge at forstå, hvordan børn skaber forbindelser, bliver der talt om, hvordan man som forældre skal forsøge at strømline hverdagen med fælles regler og forventninger. En del forældre er særligt opmærksomme på deres forskelligheder og søger

på forskellige måder at kompensere for disse med børnenes tarv in mente. Sarahs far har gjort sig mange overvejelser om, hvad det kræver for børn at have en sammenhængende hverdag med to hjem. Han fortæller:

“[Vi skal] lidt balancere hinanden [deres mor og jeg], og der kunne jeg godt føle nogen gange – og det er nok kun delvist rigtigt – at jeg skal lige have lidt mere ro på, når de kommer derfra, ikke.”

Men børn forventer tilsyneladende forskelle – i det deres forældre jo er skilt – og det er netop i forskellene, at nogle børn oplever, at hverdagen på tværs af to steder bliver kittet sammen. Det kan eksempelvis være svært at bo sammen, når den ene vil have kød, og den anden ikke kan lide at spise det. Det er således også gennem forskellene, at børn kan forstå sig selv og deres defamilieliv på meningsfulde måder. Der er typisk også en grund til, at mor og far blev skilt.

Når savn forbinder

Som tidligere påpeget gennemvæder fortællinger om savn både materialet fra børn og forældre. Det optræder både, når forældre og børn er sammen men i særdeleshed når, de er adskilte.

Savn som fænomen er svært at gribe analytisk – det er både noget sporadisk, der indimellem dukker op i børnenes fortalte beretninger, men samtidig også noget konstant, som synes at fylde i det, der ligger i mellem de talte ord og de enkelte tegninger på livskortene.

Samuel på 9 år. Da han tegner sit livskort er savn ikke et tema, der træder frem. Da han derimod skal indtale sin audiodagbog i dagene, hvor han skifter mellem sine to hjem, bliver savn til et tema, der nævnes igen og igen. Han siger for eksempel:

“Det er bare fordi, at jeg synes det er rigtig lang tid siden, jeg har været hjemme ved min far. Jeg tænker, at jeg rigtig godt vil hjem til min far, og at jeg savner ham. Men jeg gad altså også godt

at være hjemme ved min mor, og det var bare lige det.”

Savn er en del af hverdagen for Samuel. For ikke blot at parkere fænomenet savn som en effekt af delelivet, har jeg benyttet metaforen ‘Nothingness’. Det er hentet med inspiration fra Michael Endes klassiker ‘Den Uendelige Historie’. Her er ‘the Nothingness’ en tomhed (eller intethed), som spreder sig, fylder og vokser i fantasilandet Fantasia. Hvis hele landet ikke skal forgå, må *noget* gøres. Uden, at jeg vil koble bogens fortællinger om savn direkte til denne undersøgelse, har metaforen Nothingness – eller intethed – for mig muliggjort at kunne betragte savn som ‘noget’, børnene gjorde noget med (se i øvrigt Marschall, 2014). Noget, børnene aktivt forholdt sig til. Noget, som kunne handles på, håndteres og i nogle tilfælde blot accepteres som en del af hverdagslivet. Der gøres således et forsøg på at suspendere en mere essentiel forståelse af savn til fordel for dynamisk at undersøge, hvordan børn gør brug af savn, og hvordan de indholdsudfylder det. Det, at bringe savn i spil, har således en mere substantiel og konkret dagsorden, end det er en diskussion af savn som abstrakt begreb.

Når hverdagen på forskellige måder præges af savn, kaldes der på særlige omsorgspraksisser og måder at hægte sig på hos den forældre man ikke bor hos. Pigen Holly på 12 år fortæller:

“Nej, altså – der var på et tidspunkt, hvor jeg savnede min mor rigtig meget, men er det ikke mere. Nu skriver jeg bare sådan lige godnat om aftenen, så er jeg ligeglad med om hun svarer, så ved jeg bare, at jeg har skrevet godnat.”

I citatet her sender Holly en elektronisk tanke, som en måde, hvorpå hun ved sengetid kobler sig op med sin mor, inden hun lægger sig til at sove hos sin far. Denne handling knytter sig til en periode et par år tidligere, hvor Hollys mor gennemgik en svær tid.

Interviewer: Hvad gjorde du, når du savnede hende?

Holly: Jamen, det var i sommerferien, så det var sådan lidt besværligt, fordi de skulle alle mulige andre steder hen, men det er to år siden, så jeg kan ikke rigtig huske særlig meget. Jeg kan bare huske, at jeg var meget ked af det. Min far, han blev sur på mig hele tiden, fordi jeg vidste ikke hvad der var galt. Men jeg savnede bare min mor!

Savn, der engang var svært for barnet at beskrive og koble til noget konkret, er år senere blevet til særlige måder for Holly at være sammen på, når Holly er hos sin far. Som ovenstående citat illustrerer, kan børn i perioder savne denne ene forælder voldsomt, men dette savn er – i eksemplet – knyttet til en særlig tid i Hollys og den øvrige families liv, som – med tiden – ændres og indtager nye former og fordrer andre behov.

For nogle børn foregår disse omsorgshandlinger i det skjulte eksempelvis når, man “lige kommer forbi fordi man har glemt noget” eller for eksempel sender tekstbeskeder under dynen. For andre børn er det en åbenlys del af deres deleliv og en praksis, der er indlagt i den måde, hvorpå børnene lever på tværs. Gennem disse praksisser sikres både omsorg for børnene selv, men i samme bevægelse plejes også relationen mellem forældre og børn og det særlige ‘vi’, de har sammen. Omsorg er således en del af forældre og børns fælles livsførelse. Omsorg, der traditionelt forstås som noget, forældre drager for børn, bliver i et sådan perspektiv en reciprok proces, hvor også børn tager sig af og drager omsorg for deres forældre (og deres søskende) for at værne om deres fælles relation (Marschall, 2013).

Victor på 8 år er en dreng, hvor savn er åbenlyst og fylder meget i hele familien. Han fortæller:

Victor: [...] Nogen gange kan jeg godt finde på at græde lidt ovre hos far, fordi jeg savner mor, og jeg kan godt finde på at græde hos mor, fordi

jeg savner far. [...]. Så græder jeg, og spørger om jeg må gå hjem

Interviewer: Må du gerne det?

Victor: Ja, nogen gange. Men nogen gange er det også om aftenen, så jeg ikke lige kan gå derover. [...] Så kan jeg bare blive trøstet

Victors forældre bor to minutter fra hinanden, og det er derfor nemt at gå på kryds og tværs af de to hjem. Alligevel oplever Victor savn. Som en måde at hægte sig på hinanden i hverdagen, har Victors mor arrangeret, at Victor og hans bror kommer forbi hos hende inden, de drager afsted til skole, de uger de er hos deres far. Hun uddyber:

“Så får man lige et lille kys og et lille kram og en lille snak, og hvis de har glemt noget og alt sådan noget. Der er sådan – så jeg ser dem faktisk hverdag, og det har jo hjulpet, sådan egoistisk set, på mit savn. Fordi det er med at være helt foruden, det er jo helt forfærdeligt, men sådan er det aldrig for mig, for jeg ser dem faktisk hver dag.”

Victors mor har, på dette situerede tidspunkt i deres familieliv, fundet måder at komme omkring både hende og drengenes savn. Andre forældre fortæller, at når de går tur med hunden, passerer de håbefuldt den anden forælders bopæl for at få et glimt af børnene eller måske tilfældigt møde dem. Når vi betragter savn som noget, der givetvis fylder meget i hverdagen og samtidig er noget, der handles på og forholdes til – får vi mulighed for at se nye facetter af familieliv. Samtidig synes savn at være en dynamisk størrelse, som er situeret i en særlig tid og noget, der også forbinder og plejer nære familierelationer.

Som ovenstående citat påpeger dukker der i forskningsmaterialet nogle særlige omsorgspraksisser op, jeg har kaldt intensiveret nærvær (Marschall, 2013a). En slags Maggi-terning af samvær, som på grund af begrænset tid sammen, bliver prioriteret særlig højt. I forlængelse af det fortæller en far om, hvordan han hver

morgen – de uger han har sine piger – sidder en halv time tæt sammen med dem i sofaen og læser Harry Potter for dem, inden, de skal i skole. Han beskriver denne stund således:

“Og så sidder de der og læner sig op ad mig – jeg bliver sgu helt rørt, når jeg taler om det! Jeg synes, at det er fantastisk.”

Når man ikke ses hver dag, får sådanne hverdagsstunder prioritet og ny betydning for både børn og forældre. Dette lægger op til spørgsmål om, hvorvidt man i en fortravlet kernefamilie-hverdag måske også kan lære noget af defefamilien. For de to familieformer er nu ikke så væsensforskellige endda – faktisk fremviser de hver især pointer, som kunne inspirere og udvikle den anden.

Perspektiverende bemærkninger

Når vi nu i hovedtræk har set på pointer fra artiklens analyser, kan man spørge sig selv: hvad fortæller denne undersøgelse så egentlig om børns perspektiver på deres hverdagsliv med to hjem. Peger den ikke blot på, at det at leve på tværs, er noget, børn bare gør – og derfor ikke er noget, vi behøver at have et specifikt fokus på?

Jeg håber, at det, i det fremlagte materiale, skinner igennem, at det bestemt ikke er noget børn bare gør. At vi ikke degraderer alle børns bestræbelser til såkaldte *tilpasningsstrategier*, men ser, at det, at flytte mellem to adresser på ugentlig basis, bestemt kræver årvågenhed, arbejde og delikate overvejelser omkring hvordan og hvornår, man som barn kan gøre hvad. Og at børn gør det, de gør, både af individuelle hensyn for at udvide deres eget handlerum og til fordel for det fælles.

Min kundskabsambition er således, at vi i højere grad skærper blikket på netop børnenes bidrag for, at få deleværelsen til at fungere. Når jeg nu har indstillet den analytiske linse på ‘det almindelige’, har jeg gjort det med en bagtanke. For når, vi får blik for det arbejde, der må gøres for at, almindeligheder skal fun-

gere på tværs, så kan vi *kun* lægge diverse vanskeligheder, konflikter, kontroverser og tvister *oveni*. Almindelige og problematiske aspekter ved hverdagslivet vil altid være forbundne. Hverdagsliv med to hjem kan således syne som noget, børn bare gør – men hvis mor og far ikke samstemmer deres forventninger til børnenes hverdagsliv, kan det pludselig blive meget besværligt og ømtåleligt som barn at befinde sig i midten. Hvis man også samtidig skal bære vrede beskeder, mægle mellem forældrene, når den ene har været for grov i filten eller måske tie med, hvordan livet hos far er, fordi det går stik mod mors værdier – så kommer barnet for alvor på hårdt arbejde.

Jeg har afslutningsvist indrammet fire centrale budskaber, som alle knytter sig til det at skabe og forstå forbindelser på tværs. Disse er udkogt af børns fortællinger om muligheder, udfordringer og dilemmaer i livet på tværs og hvad vi skal rette vores blik på og i øvrigt kan interessere os for i kølvandet på artiklen. I nedenstående tillader jeg mig således at have nogle såkaldte meta-intentioner på vegne af børnene med udgangspunkt i deres hverdagsberetninger.

Det første bud knytter sig netop til forældreskab i kølvandet på en skilsmisse. Når forældre lader sig skille og vælger at dele tiden med børnene mellem sig, ophæver de *ægteskabet* men indgår i samme bevægelse et nyt forpligtende fællesskab – nemlig *forældreskabet*. De vedbliver således at være forbundne også efter, de har besluttet sig for, at de ikke længere vil leve og bo sammen. Den opgave er nødvendig bevidst at tage på sig, når børnene lever på tværs af deres hjem for, at børn på realistisk vis har mulighed for at forbinde de to hjem i en rimelig samlet livsførelse. Forældre må tale sammen, og der må – lige som det gøres i kernefamilien – findes konsensus omkring vigtige forhold i barnets liv – selv om man ikke er enige. Det gælder ikke kun, når børnene er små, men er en vedvarende opgave, forældre må tage på sig, når de vælger, at deres børn skal bo delt.

Som børnene bliver ældre opstår andre behov, forældre må samarbejde omkring. Eksempelvis hvornår unge må drikke alkohol og gå til fest eller hvornår man er gammel nok til at have en kæreste. Det er kontinuerligt aspekter i børns (og unges) liv, som forældre må forholde sig til – sammen.

Det andet budskab knytter sig til selve deleordningen. For ikke overraskende er børn jo forskellige og defamilier fungerer i forskellige konstellationer. Nogle børn har brug for langt mere struktur end andre for at kunne skabe sammenhæng – og atter andre – lige som Caroline – værdsætter diversiteten. Behov på tværs ændres desuden i takt med, at børnene bliver ældre, hvor detaljerne i selve deleordningen ofte må justeres. Pointen peger på skærpet lydhørhed over for børns perspektiver og signaler, når hverdagen leves på tværs.

I det tredje bud trækkes der forbindelser mellem kernefamilien og defamilien. Når tiden sammen er begrænset, peger artiklens analyser på, at der gives næring til nye prioriterede praksisser. Disse yderst intense samværstunder kendetegnede mange af de deltagende familier. Det virker umiddelbart simpelt, men samtidig synes det også at være svar på det moderne familielivs kvaler om tid, som pt. debatteres højlydt. At sætte sig ned og se hinanden i øjnene og virkelig prioritere hinandens selskab den stund. Sådanne stunder kan der være langt imellem i en fortravlet kernefamilie.

Det afsluttende bud har jeg naturligvis dedikeret til børns stemmer. De forsvinder ofte alt for hurtigt i larmen fra velmenende voksne bud på, hvad der er 'barnets bedste'. Børn har indsigtsfulde bud på, hvad der er hjælpsomt, når de bor delt, og hvordan de voksne kan støtte op om dem i svære tider. Ved at inddrage børns perspektiver, kommer vi bagom prædeterminerede standarder for gode og rigtige måder at leve barndom på. Så hvis vi ønsker at støtte op om børn, når livet er svært, som professionelle, forældre eller når, der formuleres politik på vegne af børn, må børnenes egne oplevelser

af dilemmaer og udfordringer inkluderes og medtænkes.

Kan børn så deles, var det indledende spørgsmål? Børn har ét hjerte, og det tilhører begge forældre. På den måde kan børn ikke deles. Men som påpeget gennem denne artikels analyser, så kan børn godt have to hjem og leve et fint liv med det. Man kan således godt deles om hverdagen med dem. Et børneliv med deleordning – er et slags børneliv blandt mange andre slags. Det er ikke nødvendigvis entydigt positivt eller entydigt negativt og det knytter sig altid til forskellige muligheder, udfordringer og dilemmaer.

Litteratur

- Amato, P.R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and the Family* 62(4): 1269-87.
- Amato, P.R. and J. Cheadle (2005). The Long Reach of Divorce: Divorce and Child Well-Being Across Three Generations, *Journal of Marriage and the Family* 67(1): 191-206.
- Christensen, E. (red.) (1990). *Kærlighed og ligestilling? rapport fra et nordisk fællesprojekt om parrelationer og ligestilling i Norden, 1985-89*. København: Nordisk Ministerråd.
- Dencik, L., P. S. Jørgensen og D. Sommer (2008). *Familie og børn i en opbrudstid*. København: Hans Reitzel.
- Dreier, O. (2008). *Psychotherapy in Everyday Life*. Cambridge University Press.
- Holz kamp, K. (1998). Daglig livsførelse som subjektvidenskabelig grundkoncept. I: *Nordiske Udkast*, nr. 2, 1998, s. 3-31.
- Holz kamp, K. (2013). Basic Concepts of Critical Psychology. I: Schraube, E. & Osterkamp, U. (eds.) *Psychology of the Standpoint of the Subject. Selected Writings of Klaus Holz kamp*. Basingstoke: Palgrave Macmillian.
- Hviid, P. og Beckstead, Z. (2008). Dialogues about Research. I: Märtsin et al (red.): *Dialogicality in Focus. Challenges to Theory, Method and Application*. New York: Nova Science Publishers.
- Højholt, C. (2001). *Samarbejde om børns udvikling. Deltagere i social praksis*. København: Gyldendal.

- Kampmann, Jan (1998). *Børneperspektiv og børn som informanter*. Arbejdsnotat nr. 1. Børnerådet.
- Kousholt, D. (2006). *Familieliv fra et børneperspektiv. Fællesskaber i børns liv*. Ph.d. afhandling, institut for psykologi og uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.
- Kousholt, D. (2011). *Børnefællesskaber og familieliv. Børneliv på tværs af daginstitution og hjem*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Lansford, J., P. Malone, D.R. Castellino, K. Dodge, G.S. Pettit og J. Bates (2006) Trajectories of Internalizing, Externalizing, and Grades for Children Who Have and Have Not Experienced Their Parents' Divorce or Separation. I: *Journal of Family Psychology* 20(2): 292-301.
- Marschall, A. (2013a). Who Cares for Whom. Revisiting the concept of care in everyday life of post-divorce families. I: *Childhood* august 2013.
- Marschall, A. (2013b). Transforming subjectivity. When aiming for mutually transformative processes in research with children. I: *Outlines Critical Practice Studies* 14(2):160-183.
- Marschall, A. (2014). The Time-shared Child. Exploring Children's perspectives on everyday life with two households. Ph.d. afhandling, Institut for Psykologi, Københavns Universitet.
- McLanahan, S. og Sandefur G. (1994). *Growing up with a single parent: What Hurts, What Helps*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Ottosen, M.H., S. Stage and H.S. Jensen (2011). *Børn i deleordninger*. København: SFI – The National Centre for Social Research.
- Parsons, T. og Bales, R. F. (1956). *Family. Socialization and interaction process*. London: Routledge.
- Pryor, J. og Rodgers, B. (2001). *Children in Changing Families*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Schultz Jørgensen, P. (1999). Familieliv – i børnefamilien. I: Dencik, L. og Schultz Jørgensen P. (red.) *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Skjorten, K., R. Barlinhaug og H. Lidén (2007) *Delt bosted for barn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Smart, C., B. Neale og A. Wade (2001) *The changing experience of childhood. Families and divorce*. Cambridge: Polity Press.

Kasper Andreas Kristensen

Betydningen af social- og sundhedsarbejde for hjemløse der lever på gaden

Resumé:

I denne artikel vil jeg undersøge, hvordan hjemløse, der lever under svære vilkår på gaden, orienterer sig og reagerer på deres uberegnelige og omskiftelige livsforhold. Problemet jeg vil analysere er, hvordan de vanskelige livsforhold gør det svært for de hjemløse at opretholde sundhed og livskvalitet i hverdagslivet på gaden. Her vil jeg argumentere for de hjemløses liv på gaden, som en social og sundhedsmæssig problematik. Det vil blive begrundet med eksempler på, hvordan man i offentlige og i sociale organisationer, der hjælper hjemløse og andre udsatte borgere, kombinerer social- og sundhedsarbejde. Denne problematik bidrager til at forstå, at sundhed skal tænkes bredt i et individuelt, socialt og samfundsmæssigt perspektiv. Det leder til, at jeg vil diskutere, hvordan de social- og sundhedsfaglige metoder virker, og hvordan de kan forbedres. Artiklens empiriske fund er baseret på et Ph.d.-projekt, hvor jeg fulgte og interviewede 3 hjemløse informanter i deres hverdagsliv, over en 3 årig periode, hvor de levede på gaden. Her undersøgte jeg deres daglige livsførelse ud fra deres perspektiv på deres livssammenhæng og livsmuligheder i deres sociale kontekster. På baggrund af denne forskning vil jeg beskrive, hvordan de hjemløse oplever og erfarer livet på gaden, og hvordan de udvikler handlestrate-

gier for, at de bedre kan opretholde livet under svære livsvilkår.

Nøgleord: Hjemløshed, Social- og sundhedsarbejde, Sundhed, Livsførelse

Hjemløse som går på gaden

Hver dag lever der hjemløse på gaderne, fortrinsvis i København, men også i andre større danske byer. Deres liv har udviklet sig i en vanskelig retning, så de er kommet på kant med samfundet. Det betyder, at de hjemløse ikke deltager på legitime måder i det almindelige samfundsliv og vanskeligt hører til nogen steder. De lever som følge af et meget hårdt liv med svære udsigter til at kunne realisere ønsker og drømme for fremtiden.

I København og andre større danske byer er der hver dag mennesker, som tilbringer store dele af deres dagligliv på gaden, fordi de ikke har en bolig, et arbejde eller et sted at høre til. De er den gruppe af de "hjemløse", som for en periode lever på gaden uden et sted at kunne være, og som heller ikke har et alternativ i form af et midlertidigt opholdssted på en institution. I optællinger over hjemløse i Danmark karakteriseres de som "gadesovere" og "personer, der sover på en natvarmecafé", eller som hjemløse man ikke har kontakt til. På landsplan anslås der at være væsentligt

flere end 700 gadesovere af hjemløse talt på en tilfældig dag (Benjaminsen & Christensen, 2009). De er på den ene side ganske synlige for almindelige borgere, fordi de findes i gadebilledet, ligesom de ofte bliver portrætteret i medierne, især når temperaturen er væsentligt under frysepunktet. Men på den anden side er det nogle mennesker, som lever på en måde, vi ved meget lidt om i Danmark.

De socialarbejdere, som laver opsøgende arbejde med de udsatte på gaderne, vil ofte karakterisere gadesovere som hjemløse, der ikke har en passende bolig, eller ikke magter at bruge den, og desuden ikke kan magte at bruge samfundets relationer, institutioner og familiært netværk i bred forstand (Brandt, 1992 s. 158). En del af de hjemløse, som går på gaden, er udenlandske illegale indvandrere uden rettigheder og netværk, eller mennesker med forskellige sindslidelser, begge to forhold der gør det svært at indgå i samfundslivet.

I de seneste år er antallet af hjemløse steget mærkbart. Eksempelvis på grund af den markante udvikling af unge hjemløse de sidste år, pga. vanskeligheder med at finde en bolig, manglende uddannelse, arbejdsløshed, social isolation og konflikter med familien. Men det er også voksne borgere, der bliver ramt af arbejdsløshed og tab af dagpenge, og en stigning i udenlandske flygtninge og indvandrere, der har svært ved at komme ind på arbejdsmarkedet og finde en bolig (Järvinen, 2004).

Derfor skal man være forsigtig med at generalisere de hjemløse, ud fra en højst skiftende gruppering af mennesker i forskellige aldre, nationaliteter og personlige baggrunde, som har det til fælles, at de i en periode kan have grunde til at leve på gaden – eller som nogle af dem selv kalder det – “gå på gaden” (Kristensen, 2008). De er ofte svære at komme i kontakt med, nogle er ikke registreret i de offentlige systemer, og de indgår sjældent i undersøgelser, hvorfor man i forskningen ikke ved så meget om disse mennesker.

En udsat gruppe

De hjemløse, som går på gaden er det, man kalder for en ‘udsat gruppe’. De er på mange måder ekskluderet fra det almindelige samfundsliv, og de befinder sig i en sårbar situation, hvor de kan have svært ved at skærme sig for en række uønskede og meget farlige risici og tage fuldt vare på eget liv og trivsel.

Når de er på gaden, har de ikke et fast sted, hvor de kan sove, opbevare deres ejendele sikkert og varetage et sundt socialt liv. Det betyder, at vigtige resurser som fx post, toilet, bad, vand, elektricitet og internet er meget svære at få adgang til. Selvom mange hjemløse får kontanthjælp, har de ikke samme adgang til sociale rettigheder og resurser til rådighed som den øvrige befolkning. De kan have det svært med at møde op i socialforvaltningen med angst eller modvilje mod systemet. Hvis hjemløse gentagne gange ikke kommer til møde på socialforvaltningen, kan de få frataget deres kontanthjælp. Enkelte må derfor klare sig uden indkomst, og er frataget de rettigheder med pension, forsikring og den anerkendelse, der er forbundet med at have et arbejde og en bolig. I nogen tilfælde må de klare sig helt uden eller med begrænset offentlig hjælp, og de har svært ved at få adgang til samme velfærds- og sundhedstilbud, som almindelige borgere kan bruge.

Ifølge Robert Olsen¹ (Weekendavisen, 2013) er det et stort problem i det sociale system, at hjemløse, der ikke møder op til aftaler på socialforvaltningen, får frataget deres kontanthjælp og derefter bliver smidt ud af deres bolig. “Det er en tåbelig pædagogisk konsekvens-logik”, mener Robert Olsen, fordi de fleste hjemløse, der mister deres bolig, bliver installeret på herberger med meget højere priser i retning af 20.000 til 30.000 kr. om måneden. Jobcentrene, der administrerer folks husleje,

¹ Robert Olsen er Forstander for Koføeds Skole, og han har 10 års erfaring som tidligere forstander på Mændenes Hjem

burde ifølge Robert Olsen holde sig til en regel, der betyder, at man ikke må stoppe en persons kontanthjælp, hvis personen mister sin bolig.

Det betyder, at nogle folk har erfaringer med, med mellemrum, at ryge på gaden i perioder som et tilbagevendende mønster, måske forbundet med alkohol, stoffer eller psykisk sygdom. De ryger ind i et mønster med en ustabil og sårbar livsførelse.

Deres hjemløshed har også konsekvenser for deres sundhed. Hjemløshed er, som Fridberg (1992) har karakteriseret det, en tilstand, som indebærer en sundhedsrisiko for en livstruende social og fysisk nedslidning. Undersøgelser i Danmark viser således klart, at de hjemløse er en gruppe med et dårligere fysisk og psykisk helbred end den øvrige befolkning (Pedersen, Christensen, Hesse & Curtis, 2008). Typiske sygdomme og symptomer kan fx være problemer med fødder i form af infektioner, nedgroede negle, slid af led eller fx lungebetændelse og tuberkulose og psykiske problemer. Livet på gaden medfører desuden en række forhøjede risici i bymiljøet. Det kan være eksponering for kulde, luftforurening eller stråling. Både danske og internationale undersøgelser viser en signifikant større dødelighed blandt den bredere gruppe af hjemløse set relativt i forhold til normalbefolkningen (Stax, 1999; Helvie & Kunstmann, 1999).

Men sundhedsaspekterne, for de hjemløse, har også et socialt og psykologisk perspektiv. Der kan være en stor risiko for stigmatiserende krænkelser fra borgere, indgriben fra myndigheder og politi samt voldelige overfald og røverier. De få kvinder på gaden kan være udsat for seksuelle krænkelser og risiko for voldtægt. Desuden medfører livet på gaden social udstødelse, som får negativ betydning for menneskers selvværd og selvforståelse.

De hjemløse er ikke bare udsatte for en række afsavn, risici og farlige påvirkninger ved at gå på gaden. De er også sårbare i forhold til at realisere deres fremtidsmuligheder. De kan, ifølge Videnscenter for Socialt

udsatte, siges at have en 'farebiografi', dvs. et liv som også er sårbart overfor yderligere marginalisering og eksklusion af samfundet. Det vil sige en stor risiko for, at de ikke vil kunne føre deres liv i retning af egne mål og ønsker for fremtiden, hvilket måske leder til usikkerhed, depression og traumer. Psykiske og fysiske problemer bliver ofte bedøvet med brug af stoffer og alkohol, også en måde at få en oplevelse af glæde i en rustilstand – som en form for selvpleje. Samtidig har de fleste hjemløse levet med længere vanskelige forløb med alvorlige psykosociale konflikter, misbrug og manglende succes med arbejde og uddannelse bag sig. Hvilket kan have betydning for deres psykiske og fysiske velvære. Hvis ikke situationen forandres, kan det have livstruende konsekvenser (Fridberg, 1992).

Hjemløshed i et sundhedsperspektiv

Hjemløshed er således både et alvorligt socialt problem og en sundhedsproblematik, som betragtes med stor alvor af mange politikere og socialarbejdere i Danmark. Men det er samtidig et problem, som udfordrer den meget opdeltede fagspecialiserede forståelse af henholdsvis social- og sundhedsproblemer. Den adskillelse af sociale- og sundhedsforhold i lovgivningen, og mellem regioner og kommuner, får betydning for den konkrete organisering af tilbud og indsatser. Her skal praktikerne i feltet få de sociale og sundhedsfaglige aspekter til at hænge sammen. Her kan balancen mellem kommune og de sociale institutioner og herberger være vanskelig. De har forskellige systemer, og de større krav til dokumentation af de sociale og sundhedsfaglige ydelser betyder, at det vigtige nærvær-, støtte- og relations-arbejde, med de udsatte, bliver kraftigt reduceret. De hjemløses problemer påviser den manglende sammenhæng mellem de forskellige systemer, fordi deres sundhedsproblemer er så tydeligt forbundet med deres sociale problemer og delvise eksklusion fra de bærende samfundssystemer.

I WHO's Ottawacharter (1986) refereres der til, at: "Health is created and lived by people within the settings of their everyday life; where they learn, work, play and love" (s. 3). Det betyder, at sundhed ikke kun er indlejret i behandlings- eller sundhedssystemet, men er en del af det daglige livs relationer i de sociale kontekster, hvor mennesker lever.

Både internationalt og i Danmark er der blevet rejst en kritik af sundhedsvidenskabens og sundhedsvæsenets rolle i at oppebære et patogent og negativt sundhedsbegreb. Det udfordrer både de måder, hvorpå man tænker og arbejder med sundhed i forhold til udsatte mennesker og hjemløse. Sundhed er mere end en fysiologisk tilstand og et fravær af sygdomme. Sundhed kan forstås som et aspekt af menneskers hverdagsliv i de forskellige sociale kontekster, de lever i – som ofte beskrives som *livskvalitet*. Men livskvalitet er et bredt begreb, der må favne over de forskellige problemer, evner og muligheder, der indgår i menneskers sociale liv. Livskvalitetsbegrebet kræver derfor en mere detaljeret empirisk analyse af de forskellige sundhedsaspekter, der er i spil i de sociale og kulturelle sammenhænge, hvori mennesker lever.

Juul-Jensen (2005) argumenterer for, at sundhedsbegrebet er et *flydende begreb*, der bøjes af forskellige og modsætningsfyldte forståelser, individuelt og i historiske kulturer. Sundhedsbegrebet kan ikke forstås entydigt, defineret af de styrende videnskabelige sundhedsparadigmer, eller som en fastlagt definition i politiske lovgivende dokumenter. Han argumenterer derfor for, at der er behov for at udvikle et dialektisk sundhedsbegreb, der skal forholde sig til modsætningsfyldte konstruktioner og oplevelser af sundhed.

Sundhedsbegrebet er, ifølge Juul Jensen, knyttet til *livsbegrebet*, fordi sundhed er et væsentligt aspekt af livet. Juul Jensen påpeger, at livet leves forskelligt i forskellige livsformer og kulturer. Kernen i sundhedsbegrebet er derfor, at sundhed kan forstås og analyse-

res i forskellige sammenhænge som *kvaliteter* (eller manglen på kvaliteter) i forskellige menneskers liv og sociale forhold. Kvaliteter er et relativt begreb, der påkalder forskellige opfattelser og forståelser af, hvad der er kvaliteter i et fællesskab eller et menneskes liv. Det kræver, at sundhed skal analyseres ud fra den forståelse og mening, mennesker tillægger deres livskvalitet i de sociale kontekster og relationer, de lever i.

Med henvisning til Dreier (2005), siger Juul Jensen, at sundhed ikke kun er et individuelt anliggende, men et fælles anliggende om omsorg og hjælp i et fællesskab. Mennesket er et socialt væsen. Vores sundhed er historisk udviklet fra en fælles kamp om overlevelse i naturen til en samfundsmæssig produktion af objektive livsbetingelser som: huse, produktion af mad, hygiejne, sanitet mv., i et samfundsmæssigt fællesskab med bedre livsmuligheder, fælles omsorg, støtte og behandling (Kristensen, 2015, i tryk). Det viser de problemer, der møder mennesker, der er udsatte og delvist ekskluderet af samfundets bærende strukturer. De har en mangel på tilgang til sociale resurser og er nødt til kæmpe for overlevelse og tilpasning under svære forhold.

Det billede, som hidtil er tegnet af de hjemløse, der går på gaden, er overordnet set præget af et sygdoms- og problemorienteret perspektiv. Det har man i diskussioner af sundhedsområdet også kaldt for et *patogent* perspektiv ifølge Antonovsky (2004). Det vil sige en optagethed af hjemløshed som skadelig og forbundet med stressorer, farer og problemer. Men som Antonovsky har argumenteret for, er det vigtigt også at vende perspektivet rundt og spørge til, hvordan mennesker klarer modgang og stressorer? Hvilke kræfter og resurser som sætter dem i stand til det?²

2 Antonovskys analytiske begreb om "Oplevelse af Sammenhæng" fremstår dog noget uklart. En kritik af OAS er, at han fremstiller det som en personlighedskarakteristik. Hvor det enkelte individ har færdigudviklet

Vi kan, overført til eksemplet med de hjemløse, der går på gaden, spørge, hvordan de kan finde usædvanlige ressourcer og veje til at klare et liv med særlige problemer? Og hvad der videre kan hjælpe dem til det? Hvilke kvaliteter kan tilvejebringes i deres liv? Men i det følgende skal vi se, at forskere og offentligheden ikke har et større kendskab til de kræfter og den livsførelse, de hjemløse lægger i at klare deres liv på gaden.

Det er socialarbejdere og frivillige hjælpere, der er nært involveret i socialt arbejde med de hjemløse, der har en forståelse for og erfaring med, hvordan udsatte mennesker håndterer deres svære livsbetingelser. Det er derfor nødvendigt, at de politiske, kommunale og organisatoriske strukturer understøtter socialarbejdernes sociale og sundhedsfaglige arbejde, fordi det hjælper og skaber bedre livsmuligheder for udsatte mennesker. I det tværfaglige sundhedsfelt medierer de praktikere, (der står for sundheds- og socialt hjælpearbejde) hjælpen mellem det sociale systems strukturer og de mennesker, der lever på gaden.

Undersøgelser af menneskers sociale liv

Men selvom positive, brede og åbne orienteringer mod sundhed kan åbne øjnene for, hvordan hjemløse, der går på gaden, har mulighed for at tilpasse sig og forbedre deres situation på gaden, så er der ikke en oplagt videnskabelig faglighed til at undersøge menneskers udvikling og handlemuligheder i sociale og samfundsmæssige praksisser. En videnskabelig faglighed kan være etnografisk forskning, der dog mest orienterer sig om sociale og kulturelle sammenhænge, men som også kan analysere, hvordan udsatte mennesker lever og klarer sig i svære sociale sammenhænge og indgår i (positive eller problematiske) fællesskaber (Spradley, 1970, 1979). Selvom antropologien og etnografien kan bidrage med empirisk

viden og brede teoretiske koncepter, påpeger Mørch (1993), at de metoder mangler et fokus på, hvordan man kan analysere menneskers kropslige og individuelle deltagelse i sociale praksisser.

Antropologen Phillippe Bourgois (2002) har dog udført en antropologisk undersøgelse³, hvor han følger puertoricanske gadesælgere af crack i ghettoen East Harlem i New York. Bourgois deltog i deres miljøer over en 5 års periode. Bourgois følger og interviewer informanter i miljøet, og får derfor et indvendigt og subjektivt perspektiv på deres vanskelige livsforhold, selvforståelser, konflikter og fællesskaber. Han fandt, at hans mandlige informanter valgte en kriminel løbebane, i bander med vold og skyderier, fordi de følte sig stigmatiseret i samfundet. Her fandt de en maskulin selvrespekt og bedre økonomiske muligheder, i forhold til de dårlige arbejdsmuligheder, hvor de, som lavtlønnede arbejdere uden uddannelse, blev udsat for mobning og undertrykkelse af mandlige eller kvindelige managers, for det meste i Fast Food restauranter. Bourgois antropologiske undersøgelser viser, at udsatte mennesker, der har svære betingelser for at blive inkluderet i samfundet, kan vælge problematiske livsvilkår for at opnå fælleskab, selvrespekt, og en forestilling om bedre livsmuligheder.

I hverdagssociologiske teorier fremstilles hverdagslivet oftest som præget af en socialt organiseret regelmæssighed, der indprenter sig hos subjektet som en naturlig indstilling (Schutz, 2005), eller en ubevidst vanemæssig tilpasning til det sociale felt (fx Bourdieus' begreb om habitus). Hos hjemløse kan den vanemæssige tilpasning komme til udtryk som usædvanlige fornemmelser for tid og sted, som en upåagtet kropslig viden om den virkelighed, man lever i (Bech-Jørgensen, 2004). Men for

deres evner til håndgribelighed, håndterbarhed og meningsfuldhed inden for de første 20 år.

3 Bourgois undersøgelse er meget lig med mit forskningsprojekt, hvor man følger mennesker og grupper i deres sociale sammenhænge.

de hjemløse, der går på gaden, er det også vigtigt at undersøge, hvordan de tackler den *uregelmæssighed*, som præger deres livsbetingelser og -forhold, som de ikke har magt og kontrol over. Den uregelmæssighed står i modsætning til borgere, der har en relativt kontrolleret tilværelse med bolig, familie og arbejde. Det kræver derfor en forståelse af de hjemløse som nogle, der selv aktivt og kontinuerligt må skabe sig et dagligliv under bestemte omskiftelige sociale betingelser. Livsførelsen bliver mindre præget af forudsigelighed og planlægning. De hjemløse må fortløbende orientere sig og agere i deres omskiftelige sociale omgivelser.

I et kritisk psykologisk perspektiv har Holzkamp (1998; 2013) kritiseret mainstreampsykologien for at negligere menneskers deltagelse i en social verden. Mainstreampsykologien fokuserer mest på individuel adfærd begrundet ud fra de indre kognitive processer i menneskets psyke. De fleste metoder, der bruges, er tests og eksperimentelle metoder. Holzkamp påpeger, hvordan mennesker skal forstås som deltagere i en social praksis i deres hverdagsliv, i stedet for at undersøge psykologiske processer i snævre hypotetiske konstruktioner af tests og eksperimenter. Det han kalder for en "worldlessness" (2013). I en tænkning af menneskets indlejring i den sociale verden argumenterer han for konceptet "den daglige livsførelse" (1998). Holzkamp begrundede den daglige livsførelse som en kategori af handlinger, hvor mennesker ordner deres handlinger dag efter dag. Han bruger begreber som standardafviklinger, rutinisering af dagliglivet og et regelmæssigt liv. Han argumenterer for den daglige livsførelse som et "arrangement af arrangementerne" (Voss, citeret i Holzkamp, *Ibid.*), hvor subjektet skaber en daglig sammenhæng og handleplan ud fra sine forskellige sociale kontekster. Holzkamps' subjektvidenskabelige tilgang bidrager med nogle væsentlige forståelser af, hvordan mennesker håndterer og forstår deres liv i deres daglige sociale

sammenhænge. De hjemløse tilpasser sig også til deres livsomstændigheder og udvikler daglige rutiner fra dag til dag. Men de hjemløses hverdagsliv er ikke regelmæssigt, fordi de lever i en flydende og usikker livssammenhæng uden faste holdepunkter. Jeg finder derfor, at Holzkamp er delvist socialstrukturalistisk inspireret, med hans tænkning om regelmæssighed og rutinisering af hverdagslivet. Derfor mener jeg, at han *forkorter* den betydnings- og begrundelsessammenhæng, som mennesker handler ud fra (Kristensen, 2008). Livsførelse skal forstås bredere i en større erfaringshorisont, hvor menneskers livserfaringer og deres fremtidige forestillinger, mål og retninger ikke kun forholder sig til daglig praksis, men er en del af deres bevægelser og erfaringer i et *livsløb* (Kristensen, 2008, s. 45).

Dreier (1999) argumenter også for, at livsførelse *forandres* i subjektets "livsbane" både *frem og på tværs* af personers deltagelse i forskellige og ændrende sociale praksisser:

"The everyday conduct of life is broken up and changed, among other things because it is involved in the life-trajectory of the person at a particular "point" in it's course. The structure of the everyday conduct of life changes as a part of the changing structure of the life-trajectory, and the changing structure of the life-trajectory is brought about among other things by changing the everyday conduct of life. The life-course, then, is no merely projected into the future...[...],but also across of present and future participations that do not remain the same. The life-course is both thrown ahead and across"(s. 19).

Det er vigtigt at se livsførelse som individets bevægelser og handlinger på tværs af sociale praksisser, og hvordan nye handlinger forandres over tid. De hjemløses livsførelse er meget præget af *bevægelse* i et foranderligt felt, når de *går* på gaden, uden et fast hjem. Livsførelses- begrebet skal angribes teoretisk og metodisk i en kombination af etnografiske, socialpsykologiske og fænomenologiske perspektiver, der ser menneskers liv i en større

social sammenhæng, der forandres over tid, set fra subjektivt synspunkt.

For at kunne få øje på disse sundhedsproblemer kræver det en udvikling af et bredt psykosocialt perspektiv på sundhed, hvor det hjemløse menneske ses som et handlende subjekt for eget liv og for sine samfundsmæssige forbindelser og forhold. Der må udvikles en forståelse for, hvordan det hjemløse menneske søger at klare sine sociale problemer og belastninger ved at gå på gaden, som en måde at skabe sit liv i form af en livsførelse (Kristensen, 2008). Forskningen må spørge til de sociale forhold og de personlige grunde, der ligger bagved, at et menneske går på gaden. Deres oplevelser af problematiske livsbetingelser, og hvilken betydning det har for dem (jf. Järvinen, 2004). At forstå sådanne sammenhænge mellem mennesker og deres livsbetingelser, har vigtige betydninger for at forstå deres sundhed og livskvaliteter. Det kræver et socialt og sundhedsfremmende perspektiv. Livsførelsesbegrebet hænger fint sammen med Juul Jensens historisk dialektiske sundhedsteori, hvor sundhed kan analyseres som kvaliteter i livet, der udvikles og fortolkes af mennesker i deres livsvilkår, sociale relationer og selvforståelser over tid. Den brede tilgang og fortolkning af de hjemløses livsførelse, er baggrunden for mit analytiske perspektiv.

At gå på gaden som en måde at føre sit liv

Der kan være forskellige erfaringer med at gå på gaden. For nogle, der kun i kortere tid har gået på gaden, kan det være et udtryk for en akut krise som følge af en nedtur eller en social deroute. Hjemløse, som har levet på gaden i årevis, kan opleve livet på gaden som en "levevej", en måde man har fundet sig til rette med et liv på egne præmisser, fri for mange af de belastninger og problemer, der kan være ved at indgå i og blive underkastet offentlige og sociale indsatser til hjemløse.

De hjemløse, som går på gaden, opfatter og beskriver dog selv deres situation som vanske-

lig og farlig. De beskriver det som et "hårdt liv" og et "farligt liv", som de erfarer "gør noget ved en", jo længere tid man går der, Kristensen (2008). De gør sig overvejelser over de risici, som et fortsat liv på gaden kan medføre, ligesom de oplever kropslige skavanker og slitage, alvorlig sygdom, og erfarer overfald, psykisk lidelse og død som noget, der hører med til hjemløses kollektive erfaringer med at gå på gaden.

Når et menneske har søgt ind på gaderne i København, så er det et udtryk for, at han eller hun oplever et særligt frirum og nogle særlige muligheder i en situation, hvor de er røget på kant med samfundet, og ikke har så mange andre muligheder at trække på. Der kan være mange grunde til, at de ikke er indskrevet på en institution for hjemløse. Det kan skyldes, at de ikke kender til et brugbart tilbud, hvor de kan få hjælp. Det kan skyldes, at de er illegale udlændinge, eller har karantæne fra sådanne tilbud. Og det kan skyldes, at de kan have egne grunde til ikke at ønske at opsøge eller direkte undgår tilbud rettet til hjemløse. Men det betyder også, at de i mindre grad kan trække på en hjælp fra sådanne institutioner.

I København, som i mange andre store metropoler, findes der en stor og vidt forgrenet verden af offentlige pladser, parker, ubrugte områder og afsøndrede og skjulte rum, hvor man kan opholde sig og færdes uden at blive sanktioneret af myndigheder eller andre mennesker.

Metropolen er et sted, hvor afvigelse er en mulighed på grund af dens store sociale distance, der karakteriserer storbyens forhold mellem mennesker (Sennett, 1996). Paradoksalt nok kan man, som en "afvigende og udstødt" person, bedst være i fred i de befolkede og travle områder af vort samfund, hvor der er flest mennesker til stede. Sådanne frirum findes ikke på samme måde i provinsen, eller i nærhed af private bebyggelser, hvor den afvigende meget tydeligere skiller sig ud. Men

den hjemløse undgår ikke at fremstå afvigende i bybilledet, det fremtræder dog ikke voldsomt problematisk, fordi folk er vant til se forskellige mennesker i det myldrende byliv.

Der er forskellige personlige grunde til at søge sådanne områder og frirum. Det kan skyldes, at man søger at komme fri af nogle problemer. Det kan være som en *flugt* fra forhold, man ikke kan være i. Flugt fra privat gæld og frygt for hævn og tæsk. Flugt fra skattegæld til det offentlige eller for kriminelle forhold. Eller det kan skyldes frygt for at tale med andre, vrangforestillinger og paranoide forestillinger eller ønsket om at skjule sine problemer og sin skam for andre. Det kan også være en måde at opsøge et frirum fra meget regulerede institutionstilbud, hvor den enkeltes misbrug og handlinger leder til konflikter og sanktioner.

En anden grund til at søge ind på byens gader og pladser er at søge efter noget andet og bedre, at søge livsmuligheder og overlevelse. Byen er et sted, der byder på en række alternative muligheder og en rigdom af sociale relationer, møder og hændelser, som kan rumme nogle særlige muligheder for de mennesker, der er gledet ud af samfundslivet. Det er et sted, hvor der er muligheder for at skaffe sig en indkomst, at skaffe mad og finde ly. Man kan håbe på at møde andre og skaffe sig nye sociale kontakter. I bylivet findes der andre mennesker med nogle af de samme problemer og i en lignende situation, som man kan søge et kammeratskab og en solidaritet med. I mine observationer så jeg, at de fleste hjemløse fandt sammen i klikker eller partnerskaber med hinanden.

København er også et sted, hvor man bedre kan få kontakt til forskellige myndigheder, institutioner og offentlige tilbud om hjælp og dermed skabe chancer for at ændre på sin situation. Endvidere har de hjemløse tilgange til flere væresteder, varmemøder og natcaféer i København. Noget der er mangel på i mindre kommuner. Rådet for Socialt Udsatte udleverer et plasticlamineret nøglekort, der henviser til

40 opholdssteder i København, med mulighed for søvn, afslapning, samvær, bad etc.

At udvikle en daglig livsførelse på gaden

At gå på gaden stiller krav til det hjemløse menneske om at udvikle en *daglig livsførelse*. Det vil sige en måde at klare hverdagens krav og opgaver, hvor egne behov og orienteringer i dagliglivet skal forbindes med de tidlige og rumlige sociale organiseringer og krav, som er givet i de institutioner og sociale praksisstrukturer, som organiserer samfundslivet (Dreier, 2008). Det kan handle om at udvikle bestemte rutiner og vaner, som hjælper til bedre at få klaret de daglige opgaver på en måde, man ikke behøver at tage stilling til hver dag.

For de hjemløse, der går på gaden, kan det dog være svært at udvikle en regelmæssig daglig livsførelse. Det skyldes, at de lever i et byliv, som er præget af forandringer og bevægelser, samt at de selv er åbne og søgende i deres indstilling til bylivets muligheder. Bylivet veksler i de strømme af mennesker, som befinder sig i byen, og i det, de mennesker gør der. Nogle af disse forandringer er forbundet med rimeligt forudsigelige daglige, ugentlige og årstids- og højtidsrelaterede rytmer som fx myldretid, forskel på dag og aften og forskel på sommer og jul. Men bylivet er også kendetegnet ved pludselige uforudsigelige forandringer, bevægelser, strømninger og happenings, der opstår fra det ene øjeblik til det andet: (Kristensen, 2008). Det er både det, som byder på nogle særlige muligheder, men det betyder også, at det er svært at planlægge dagen for den hjemløse. Det kunne flere af de hjemløse formulere som at; "man ved aldrig, hvad der sker om 10 min." Hvilket både kan ses som et meget vanskeligt forhold ved deres situation og en manglende kontrol over deres situation; men på den anden side også taler for, at de er opsøgende for muligheder for at bedre deres situation.

Bylivets mere regelmæssige rytmer og bevægelser kan de hjemløse på gaden lære at

kende og vende til egen fordel. De mange mennesker i byen giver muligheder for at sælge hjemløse-avisen "Hus Forbi", samle flasker og fx betle for penge, som måder at skabe en indkomst på bestemte gunstige tidspunkter og steder. For de hjemløse, der går på gaden, bliver disse muligheder for at sælge og samle meget væsentlige for den måde, hvorpå man organiserer sine dagligdags aktiviteter.

Særligt vigtigt for den daglige livsførelse er det at få styr på de aktiviteter, der skaber en indkomst eller producerer væsentlige livsbetingelser. Det er at samle flasker og sælge aviser for at kunne overleve vanskelige sociale forhold og betingelser. For en af mine hjemløse informanter betød det, at han samlede flasker i sin vogn om natten i de kvarterer, hvor unge varmer op med at drikke, før de går på diskoteker, og så sov om dagen i parker. For de to andre informanter brugte de fortrinsvist dagen til at sælge hjemløseavisen "Hus Forbi" med en rimelig indtægt og tilskud fra samling af flasker.

Bylivets bevægelighed bevirker, at de steder, som er optaget på et tidspunkt af døgnet, kan lede til at gå hen på et andet sted. Fx kunne en del hjemløse på gaden finde på at sove på legepladser ved daginstitutioner, som er forladte om aftenen. Men det betyder også, at det ofte ikke er muligt at sove samme sted, eller på samme tidspunkt, som sidste dag. Når man ikke sover de samme steder hver dag, når man ikke tager samme sted hen hver dag, når man ikke skal være på bestemte steder til bestemte tider, så betyder det, at det ikke er nemt at udvikle bestemte rutiner, fordi det varierer hvor man er, og hvad man skal fra dag til dag. Denne variation hænger sammen med de hjemløses særlige miljø og det forhold, at de ikke deltager på forpligtende måder i samfundets regelmæssige institutionaliserede praksisser, som netop er præget af rutiner og mødepligt.

Men samtidig med at der er en stor variabilitet, så er der dog en række forhold i bylivet, som er meget regelmæssige. Det er fx forskel-

lige institutioner og forretningers åbningstider. For de mennesker, der går på gaden, bliver deres dag også organiseret efter, hvornår der er åbent på forskellige væresteder, hvor der er mulighed for kaffe, varme, gratis mad, sove muligheder og social kontakt. Hvornår supermarkeder er åbne, hvornår togene kører osv. Disse forhold betyder, at de hjemløse må indordne deres egne aktiviteter og bevægelser efter dem. Men fordi det ikke er forhold, de personligt er forpligtet på og forventes at spille en rolle i, bliver deres brug af disse forskellige institutionelle muligheder meget flydende og begrundet i den enkeltes umiddelbare planer, aktiviteter og behov.

At gå på gaden rummer en diskontinuitet af en særlig spænding og oplevelse af at være der, hvor der sker noget og en vagtsomhed og evt. angst for pludselige problemer. Pludselig dukker der en mulighed op for at være et bestemt sted, for at iagttage nogle spændende optrin eller få kontakt til nogle mennesker eller nye bekendtskaber. Det giver potentielt nogle muligheder, men på den anden side indebærer det også meget kontante risici. Ofte kan der opstå "ballade" og vold blandt gadefolk. Mange er udsat for at blive overfaldet og bestjålet eller sanktioneret af politiet eller andre myndigheder. Det betyder, at man kan vente på og være undersøgende overfor positive muligheder, men også skal være på vagt over for farer og problemer. De lever i en form for søgen og usikkerhed.

De hjemløse, som går på gaden, vil således opleve at deres liv er meget præget af forandringer og udsving i det daglige. Søvnrytmer, spisetider og sove- og opholdssteder kan variere fra dag til dag. Så det er ikke regelmæssige og rutineprægede former for liv. Men det er på den anden side også en livsførelse, hvor man kan opleve, at der ikke sker væsentlige forandringer og afvekslinger over tid, og at det efterhånden bliver "det samme" (Kristensen, 2008). Meget tid går med ikke at vide, hvad man skal lave, eller hvor man skal gå hen, fordi

man ikke er en forpligtet deltager i det almindelige samfunds arbejdsliv. Tiden går fx med at sidde passivt og se på de forbigående. Dagen går med at vente. Vente på at der sker noget, der har betydning for den hjemløse. Ventetiden går ofte med at snakke med andre hjemløse eller andre folk i byen, ryge cigaretter og drikke øl sammen. Det er en del af den søgende og opportune indstilling, at man venter på noget nyt. Noget en hjemløs formulerede med, at hans liv var i en "venteposition", at han ventede på nogle chancer for at komme videre fra det (Ibid.). Men de hjemløse bevæger sig også på tværs af byen for at opspøge væresteder, nye områder og kontakter.

I en undersøgelse af et forskningshold i New Zealand, hvor en hjemløs informant er medforsker på sit eget liv, foretrækker den hjemløse at være alene, for at undgå eksponering for overfald eller ubehagelige situationer, eller for at bevare en selvstændig identitet i separate bevægelser, opholdssteder og valg. Han roterer mellem forskellige lokaliteter, hvor han kan være alene og føle sig tryk (Hodgetts, Stolte, Chamberlain, Radley, Groot et al., 2009).

For at klare deres vanskelige liv på gaden må de hjemløse også søge at *ordne* deres sociale forhold og deres ejendele på måder, som understøtter deres daglige behov og hjælper til at gennemføre aktiviteter og projekter, de er optaget af (Kristensen, 2008). Det handler fx om udvikling af sociale relationer, partnerskaber med andre, tilknytning til sociale institutioner og kontakt til socialarbejdere. Det kræver også en udvikling af brugsgenstande som en vogn til at have tomme flasker i, rygsække med ejendele, tøj og penge og leje af opbevaringsbokse til fx at sikre vigtige identifikationspapirer og værdigenstande. De hjemløse skaber individuelt eller sammen et midlertidigt sammenhængende felt af brugbare steder, sociale relationer, brugsgenstande, som skaber bedre livsbetingelser for dem (Kristensen, 2008; Hodgetts et al., 2009). For at danne en sammenhæng i det daglige liv, bliver deres måde

at *færdes* i bylivet central for deres livsførelse og forhåndenværende aktiviteter (Kristensen, Ibid.).

I almindelige menneskers dagligliv opfattes bevægelser almindeligvis som underordnet deltagelsen i sociale og institutionelle sammenhænge. Bevægelserne bliver set som en transport fra a til b, fra hjem til arbejde for eksempel, og ikke som en væsentlig måde at leve og agere i en livsverden (Ingold, 2006). For de hjemløse, der ikke har et hjem, arbejde eller sociale fritidsaktiviteter i deres daglige livsførelse, træder de subjektive betydninger af deres bevægelser og interaktioner – deres færden – frem som centrale i livsførelsen. Når de går på gaden, skaber de også fortløbende en vej gennem dagen, en vej gennem problemerne og en vej i livet.

Bevægelserne i bylivet skal ikke forstås som et mentalt kort over byen, men en sansende oplevelse og erfaring, der danner narrativer i den menneskelige bevidsthed (Ingold, Ibid.). Narrativer, som den hjemløse kan huske og reflektere over, og formidle til andre hjemløse eller sociale kontakter. Sådanne historier fik jeg beskrevet af de hjemløse informanter i mit følgeskab med dem. De fortalte om de ruter og bevægelser, de tager mellem forskellige lokaliteter. I de narrativer fortalte mine informanter også om, hvordan de havde taget vejen ind i hjemløshed, og fundet en måde at klare sig på. De fortalte også om deres forsøg på at finde veje ud af hjemløsheden. Man kan sige, at når de dagligt går på gaden, så er det også en måde, hvorpå de arbejder på at ændre på deres liv og forfølger projekter og muligheder i den retning. Det bliver nærmere til en form for en oplevet *levevej* end en rutinepræget og regelmæssig daglig livsførelse.

Selvforståelse i en subjektiv og erfaringsmæssig livssammenhæng

Det hører også med til den daglige livsførelse at udvikle en selvforståelse for sit liv og betydningen af de sociale sammenhænge,

som man indgår i (Dreier, 1999). Den daglige praksis og rutiner står ikke alene i de hjemløses subjektive erfaring og forståelse af deres livssammenhæng. Betydningen af deres bevægelser, og det de gør, er ikke alene indrammet af hverdagens horisont eller de oplevede subjektivt givne fænomener i hverdagslivet. Deres livserfaring og historiske livssammenhæng har vigtige betydninger for dem i deres liv. Så mange af de tanker og handlinger, som de hjemløse er i gang med på gaden, angår deres liv i en større livshorisont end den daglige praksis, og relaterer sig til en helhed af deres livsverden, der knytter sig til deres projekter og forestillinger af fremtidens livsmuligheder (Schutz & Luckmann, 1973).

De informanter, jeg fulgtes med, havde forskellige anliggender i deres situation. Den ene informant var en ældre dansk sømand, som, ifølge hans fortælling, var blevet snydt for løn for sit arbejde på et skib af skibsrederen, og var fyret og sat i land i Sverige, hvorefter han tog til København for at få mulighed for at klare sig og opsøge ny hyre på et skib. Han gik på gaden i ½ år, hvorefter han havde held med at få en hyre. Hans erfaring fra sømandslivet gjorde, at han havde erfaringer med et hårdt liv og at vente på arbejde, som hjalp ham med klare sin situation med en positiv indstilling. Han måtte klare sig uden hjælp fra det offentlige, fordi han skyldte et stort beløb i børnepenge og forsøgte at undgå den gældspost. Hans liv som sømand havde betydet, at han blev skilt fra sin kone og sin søn, fordi sømandslivet ikke kunne hænge sammen med et familieliv. Hans mål for fremtiden var at komme tilbage til et sydeuropæisk land, hvor han kunne bo på pensionat og tjene penge fra en hyre til at leve en god alderdom.

Den anden informant var en ældre udlænding fra Sydeuropa. Han fortalte mig, at han havde gennemlevet en voldsom konflikt i et forhold til en kvinde, som forfulgte ham aggressivt, hvilket ledte til, at han søgte bort fra sit nærområde. Han var gået flere år gennem

lande og byer i Europa, og var til sidst endt i København under en betegnelse som "turist". Men han vurderede, at København var et godt sted at være, hvor han kunne klare sig godt, fortrinsvist med at samle flasker, men også trække på de forskellige tilbud til hjemløse i form af varmestuer og natcafeer. Han håbede på at få sig en lejlighed og et arbejde, og fortalte at København var den by, hvor han ville leve sin alderdom og dø.

Den tredje informant var en yngre mand i 30'erne, som lånte et ramponeret kolonihavehus af sin familie. Han havde også haft en konflikt i et forhold bag sig, som betød, at han havde brudt op, og var taget til København for at leve som hjemløs. Han havde ikke nogen uddannelse og var alkoholiseret. Men han oplevede, at han gik fra et trist isoleret liv, til et liv hvor han mødte mange interessante mennesker, og fandt et socialt samvær med andre hjemløse. Han klarede sig med at sælge "Hus Forbi" med god indkomst i gågader i indre by med mange mennesker, ikke mindst fordi han havde en charmerende hund med sig. Desuden modtog han også kontanthjælp fra kommunen. Han gav udtryk for, at han trivedes rimeligt med sin situation, fordi han kunne klare sig, og opnåede relationer til forskellige mennesker, som betød, at han kom ud af sin tidligere sociale isolation.

De forskellige situationer, informanterne stod i, betød forskellige forståelser af dem selv i deres situation, med forskellige anliggender og projekter med deres liv, og deres ønsker for et bedre liv. De havde alle en baggrund i svære konfliktsituationer og vanskeligheder, der førte dem til social isolation. Men de forholdt sig til deres livssammenhænge, livserfaringer og tanker om deres fremtid som en baggrund for forståelsen af dem selv og deres ønsker og muligheder i deres situation som hjemløse. Deres selvforståelser handlede meget om en kamp for et bedre liv, men også om, hvordan de lærte at forstå sig selv på nye måder i deres tilstand af hjemløshed. Med deres erfaringer

udviklede de handlestrategier og fandt fællesskaber, der hjalp dem til at tilpasse sig bedre til deres svære situation.

Sundhedsfremmende indsatser som interventioner i livsførelse

De hjemløse, som går på gaden, har sjældent en praktiserende læge, da de ofte ikke har et sygesikringsbevis eller en adresse. Det betyder, at de har vanskeligt ved at finde vej til almindelige sundhedstilbud. De har svært ved at skulle bestille tid til behandlinger eller samtaler, og det kan også være svært at holde aftaler og kunne møde op til bestemte tider, når man går på gaden. Man kan sige, at de hjemløse, der går på gaden ikke passer så nemt ind i den måde, hvorpå det etablerede system er tilrettelagt, fordi deres livsforhold er af en anden social karakter, der ikke passer ind i det sociale system (Brandt, 1992). De offentlige sundhedstilbud kan derfor være svært tilgængelige for de, der går på gaden, fordi sundhedssystemerne ikke er tilpas afstemt til udsatte mennesker, der står uden for de "normale" sociale strukturer.

Men i de sidste 20 år har de sociale og sundhedsfremmende indsatser, for de mest udsatte hjemløse, ændret sig i retning af at blive opsøgende over for de, der går på gaden. Således er der de seneste ti år blevet skabt rum for opsøgende indsatser, der prøver at udstrække hjælp til de mennesker, som ikke er omfattet af de traditionelle institutionelle tilbud. Det er fx i opsøgende sundhedsteams, sociale organisationer, opsøgende psykoseteams, socialpsykiatri, efterværn, støttepersoner osv.

De opsøgende indsatser er ikke så synlige i dagligdagen, men har alligevel stor betydning for dem, der går på gaden (Kristensen, 2008). De er meget afgørende for at formidle kontakten mellem de hjemløse på gaden og de komplicerede forskellige sociale og sundhedsspecifikke tilbud. De opsøgende medarbejdere er med til at "sænke skranken" for kontakten til de offentlige instanser for sine brugere

(Høgsbro, Bovbjerg, Smith, Kirk & Henriksen, 2003). Men der er også projekter, der udfører opsøgende sundhedsindsatser, som Sygeplejersker på hjul, (Siiger, 2004) og Projekt Udenfor. Endvidere er der oprettet åbne sundhedstilbud, som Sundhedsrummet på Vesterbro og fx de senere oprettelser af fixerum med opsyn og sygepleje.

Skiftende regeringer har forsøgt at målrette politiske virkemidler, der nedbringer antallet af hjemløse, men uden at det er lykkedes. Antallet af hjemløse er desværre steget de sidste år. I en række kommuner har man brugt en metode "Housing First", udviklet i USA, hvor den hjemløse får en bolig og derefter socialarbejde, efterværn og evt. behandling. Det foregår omvendt, i forhold til den tidligere danske institutionaliserede tradition, hvor hjemløse, i de fleste institutioner i Danmark, skulle have en socialpædagogisk undervisning og vurdering af den hjemløses egnethed til at kunne bo i et hjem, og krav om en vilje til samarbejde, før de fik hjælp til søgning af en lejlighed. Men Housing First metoden har vist sig som en succes i nogle kommuner, hvor 80-85 % bliver boende ifølge en evaluering af Rambøll og SFI (2013).

I lokalsamfundet arbejder en række selvejende frivillige organisationer, fx Projekt Udenfor, Missionen for Hjemløse, Frelsens Hær og institutioner som fx Kofoeds Skole, med hjælp til udsatte mennesker. Selvejende sociale tilbud og bofællesskaber som fx Mændenes Hjem, Kollegiet gl. Køge Landevej og uddannelsesmuligheder på fx Kofoeds Skole.

Endvidere arbejdes der i et kommunalt og privat samarbejde med udvikling af sociale bæredygtige resurser i form af områdeløft i udsatte boligområder, fx Sundholm med byhaver til rådighed for hjemløse og andre borgere i området omkring Sundholm. Der skabes socialøkonomiske virksomheder som fx "Bybier", der beskæftiger hjemløse, sponsoreret af større virksomheder. Der laves projekter med Sociale fællesskaber i form af fx hjemlø-

sefodbold, hjemløseevents og et kollegialt arbejdsfælleskab i hjemløseavisen "Hus Forbi". Det betyder, at der er forsøg på at skabe bedre livsbetingelser for de hjemløse, hvor der findes tilstrækkelige resurser til at udvirke hjælp.

Perspektivering

Set fra et socialt og sundhedsfagligt perspektiv er sundhedsfremmende og sociale indsatser en helhed af forskellige virkemidler og måder, hvor man søger at støtte mennesker til at udvikle kvaliteten af deres liv og fremme deres muligheder for at komme ud af sociale problemer. At intervenere i menneskers livsførelse betyder, at man griber ind i forhold til deres subjektivt udviklede løsninger og erfaringsmæssige måder at gribe deres muligheder an på, som har en historie og en betydning i deres liv og sociale livssammenhæng. Sundhedsfaglighed bør derfor involvere en social forståelse for subjektets konkrete livsførelse og deltagelse i samfundslivet med baggrund i de hjemløses livserfaringer, livshorisonter og deres tanker om de muligheder, de ser for fremtiden.

I de professionelles diskussioner af sådanne socialfaglige metoder, er det ofte blevet formuleret som, at de faglige metoder skal afløses af en 'medmenneskelighed' og af en ligeværdig kontakt. Men socialfagligheden kan kritiseres for at skygge for de mellemmenneskelige relationer ved at gøre den anden til objekt for bestemte disciplinære handlinger og mål og bestemte former for professionel vejledning.

Selvom det kan være prisværdigt at ville træde ud af en ophøjet ekspertposition for at møde sin bruger, så er det dog svært at forestille sig, at et professionelt begrundet forhold til en bruger kan være fuldstændigt ligeværdigt og rent medmenneskeligt. Socialt arbejde og sundhedsarbejde indeholder en professionelt betinget understrøm af viden, perspektiver og mål, som næres af en understrøm af mikromagt og professionel ekspertise, hvor den professionelle skal vurdere den udsatte brugers

mulighed for tilbud, socialhjælp og tilgang til offentlige resurser.

For at bryde en sådan professional dominans er det nødvendigt, at brugeren selv får indflydelse på deres omsorgs- og hjælpearbejde og har mulighed for at begrunde sine problemer, og får mulighed for at reflektere over sine mål og ønsker i tilværelsen.

Det kan diskuteres, om det potentielt skaber en *svag faglighed* over for fx stærke dominerende fagligheder som den medicinske og i de politiske og kommunale styreformer. Men i forhold til socialt og sundhedsarbejde vil jeg mene, at en sådan subjektiv tilgang er en *stærk faglighed*, fordi det er brugeren, der har bevidsthed om sine egne forhold, virkelighed og ønsker i livet. Her er det vigtigt at insistere på, at den professionelle faglighed må hjælpe til at åbne for de sociale og personlige forhold i en brugers liv i form af dialog og en vedvarende kontakt. Et socialt og sundhedsfagligt perspektiv må kunne åbne for de berørte brugeres perspektiver på eget liv og sundhed.

Et sådant åbent socialt perspektiv har heldigvis indfundet sig hos de fleste social- og sundhedsarbejdere som et bæredygtigt helhedsperspektiv. Det kan være sygeplejerskers subjekt-orienterede sundhedsarbejde i Sundhedsrummet på Vesterbro, opsøgende socialarbejders relations-arbejde og sygepleje i forskellige projekter.

Men her er det vigtigt at huske på, at den livsførelse, som et enkelt individ realiserer, også kan være *skadelig* for egen og andres levevis. Det betyder, at sundhed ikke ensidigt kan fremstilles som en styrkelse af den enkeltes handlekraft, men også kan involvere en problematisering af kvaliteten af den enkeltes livsførelse i forhold til at indgå i et socialt miljø og problematisere kvaliteten af de løsninger og subjektive begrundelser, den er udtryk for: fx kriminalitet, vold, selvcentrerethed og stofmisbrug.

For den hjemløse, som har levet under stærke sociale belastninger og konflikter, kan der

dog være gode grunde til at handle restriktivt efter egne interesser for at beskytte sig selv. Det leder til, at social- og sundhedsarbejdere skal forsøge åbne op for en forståelse overfor deres klienters potentielt problematiske forståelse af deres individuelle og sociale problemer, og rådgive dem. Men rådgivning kan ikke stå alene, der kræves hjælp og støtte til at skabe bedre sociale resurser såsom en bolig, sociale kontakter, mulighed for uddannelse eller arbejde og adgang til behandling, for at få de hjemløse på ret køl igen.

I hjælpen til de hjemløse, der går på gaden, kan det derfor være vigtigt at diskutere de grunde, et menneske kan have til at miste håbet, handle destruktivt og indgå i en kritisk dialog med den hjemløse om mulighederne for forandring. Men baggrunden for de problemer er begrundet i et forløb af sociale problemer og barrierer. Det er derfor væsentligt at arbejde og forsøge at afvæbne de sociale konflikter og svære livsomstændigheder, som potentielt bringer et menneske på kant med andre. Men det kan bedst gøres med "de små skridts metode" (Landsforeningen af Væresteder, 2009). For at bedre de hjemløses forhold til deres sociale miljø og sociale relationer, skal de hjemløse gradvist støttes til at forsøge at realisere deres ønsker og drømme for at blive inkluderet i samfundet.

I et bredere samfundsmæssigt perspektiv kan vi lære af sundhedsfremmende og sociale indsats overfor hjemløse på gaden og andre udsatte grupper, at styrkelsen af det enkelte menneskes deltagelse i samfundslivet og dets muligheder for at skabe sit eget liv, også er et centralt sundhedsanliggende. Det åbner for en opmærksomhed på de områder, hvor socialt arbejde glider sammen med sundhedsarbejde. Disse eksempler viser nødvendigheden af et bredere og mere åbent sundhedsbegreb, som ser på kvaliteten af subjektets liv, handlemuligheder og adgang til resurser og livsmuligheder i samfundet, der har indflydelse på det enkelte menneskes somatiske og psykiske tilstande.

Vi kan også få skærpet vores opmærksomhed på, at menneskers hverdagsliv ikke nødvendigvis er stærkt regulerede og regelmæssige i et flydende moderne samfundsliv. Den daglige livsførelse opleves og skabes også i de små bevægelser, i de måder hvorpå mennesker færdes og deltager i samfundslivets forskellige kontekster og steder, som en måde mennesker løbende skaber en levevej for sig selv og andre. Det er særligt væsentligt, fordi vores livsførelse i de omskiftelige vestlige samfund er præget af tiltagende flydende variation og forandringer af sociale og teknologiske forhold, af større mobilitet, kulturelle oplevelser, ferier og stigende orientering mod livsprojekter som karriere og selvrealisering, (Bauman, 2011a). Men også forhold, der fx genspejles i stress, konflikter, og risici i den enkeltes livssammenhæng. Ifølge Bauman (2011b), så har menneskers livsførelse vanskeligt ved at fastholde faste rutiner og vaner, fordi samfundets strukturer forandres så hurtigt, at mennesker er nødsaget til at følge udviklingen af samfundets flydende strukturer i form af viden, sociale mønstre, nye livsformer, finansielle forhold og velfærdssamfundets politiske, sociale og institutionelle forordninger. De flydende livsforhold, samfundsmæssige strukturer og finansielle magtforhold er med til at skabe udstødelse for mennesker med vanskeligheder og barrierer i livet.

Konklusion

I artiklen har jeg analyseret de daglige problemer og svære vilkår for hjemløse, i deres liv på gaden. Her fokuseres der på, hvordan de svære omskiftelige vilkår for mennesker, der er ekskluderet af samfundslivet, er et både socialt og sundhedsmæssigt problem. Det begrundes med forskellige eksempler på socialt og sundhedsfagligt arbejde med hjemløse, og projekter der giver adgang til fælleskaber, uddannelse, boligforhold, arbejde og forebyggende sundhedsarbejde og behandling. Jeg beskriver nye gode ansatser til social- og sundhedsfaglige

hjælpemuligheder for hjemløse. Men de gode tilbud udvandes delvist af de politiske reformer, med større krav om dokumentation og en manglende sammenhæng i de forskellige organisatoriske systemer. De større krav til dokumentation for organisationer og praktikere, der yder socialt hjælpearbejde, får også konsekvenser for reducerede støttemuligheder, i et krydspres af økonomi og ydelsespres på de sociale organisationer. Mit argument er, at for at kunne forbedre de social – og sundhedsfaglige metoder, bør man understøtte de relationelle støttemuligheder. Der er behov for at udvikle bedre teorier og metoder til at forstå og begrunde de hjemløses livsbetingelser i deres livsførelse, så de bedre kan hjælpes i gensidige relationer eller kollektive fællesskaber og inkluderes i samfundet på egne vilkår, på vej til et bedre liv.

Litteratur

- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the Mystery of Health: How People manage Stress and stay Well*. US: Jossey-Bass.
- Bauman, Z. (2011a) *Liquid Modernity*, 2.edition. US: Polity Press. ISBN 978-0-7456-2410-5
- Bauman, Z. (2011b) *Liquid Life*. 2. edition. US: Polity Press. ISBN 978-0-7456-3515-6
- Bech-Jørgensen, B. (2004). Fornemmelsen for Stedet. København: *Social Kritik* 93/16
- Benjaminsen, L. & Christensen, I. (2007). "Hjemløshed i Danmark 2007 – National Kortlægning". København: SFI – Det Nationale Forskningscenter For Velfærd
- Bourgeois, P. (2010). *In Search of Respect – Selling Crack in El Barrio (2. Edition)*. NY: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-01711-4
- Brandt P. (1992). *Yngre hjemløse i København*. København: FADL'S Forlag
- CDPS (1993). *Homelessness – report prepared by the Study Group on Homelessness*. Steering Committee on Social Policy. Council of Europe Press
- Dreier, O. (1994). Sundhedsbegreber i psykosocial praksis s. 181-206 I: Jensen (red.). Sundhedsbegrebet i praksis. Århus: Philosophia
- Dreier, O. (1996). Ændring af professionel praksis på sundhedsområdet gennem praksisforskning, s. 61-66. I Juul-Jensen, U., Quesel, J. & Fuur Andersen, P. (red.). *Forskelle og Forandring – Bidrag til Humanistisk Sundhedsforskning*. Århus: Philosophia
- Dreier, O. (1999) *Personal Trajectories of Participation Across Contexts of Social Practice*. København: Outlines Vol. 1, nr. 1.
- Dreier, O. (2005). I Juul Jensen, U. & Andersen, Peter Fuur (red.) *Sundhedsbegreber; Filosofi og Praksis*. (2.edition), ISBN-10 87-88663-38-8
- Dreier, O. (2008). *Psychotherapy in Everyday Life*. US: Cambridge University Press
- Fridberg, T. (1992): "De Socialt Udstødte"; Socialforskningsinstituttets rapport, 92:12
- Helvie C. & Kunstmann W. (1999): Comparison of Definitions, Prevalence, Demographics, Trends, Causes and Health Concerns in Seven Countries. I Helvie C. & Kunstmann W. (red.) *Homelessness in the United States, Europe and Russia – a Comparative Perspective*. London: Bergin & Garvey
- Hodgetts, D. J., Stolte, O., Chamberlain, K., Radley, A., Groot, S. & Nikorira, L. J. (2009). The Mobile Hermit and the City: Considering Links between Places, Objects, and Identities in Social Psychological Research on Homelessness. *British Journal of Social Psychology*.
- Holz kamp, K. (1998). Daglig livsførelse som Subjektvidenskabeligt Grundkoncept. *Nordiske Udkast* 26 (2). p. 3-31.
- Høgsbro, K., Bovbjerg, K., Smith, L., Kirk, M. & Henriksen, J. (2003). *Skjulte Livsverdener – en etnografisk undersøgelse af forholdene for mennesker med hjemløshed, misbrug og sindslidelse som problem*. København: AKF Forlaget
- Ingold, T. (2006). Rethinking the animate, reanimating thought. *Ethnos*, 71(1) pp. 9 – 20.
- Juul-Jensen, U. (2005) Sundhed, liv og filosofi. I Juul-Jensen, U. & Fuur Andersen, P. (red.). *Sundhedsbegreber; Filosofi og Praksis*. (2.edition), ISBN-10 87-88663-38-8
- Järvinen, M. (2004). *Hjemløse flygtninge og indvandrere*. København: Hans Reitzels Forlag
- Kristensen, K. A. (2008) *Hjemløshed og Personlig Livsførelse*; Ph.d.-afhandling. Dansk Forsker-

- skole for Psykologi. Københavns Universitet: Institut for Psykologi
- Landsforeningen af Væresteder (2009). *De små skridts metode – et stort skridt i den sociale indsats*. Udgivet af: Landsforeningen af Væresteder. ISBN 87-412-0198-1
- Pedersen, P.V, Christensen, A. I., Hesse, U., Curtis, T. (2008). SUSY UDSAT. Sundhedsprofil for socialt udsatte i Danmark 2007. København: Rådet for Socialt Udsatte.
- Sennett, R. (1996). *Øjets Vidnesbyrd – Om Storbyens Kultur Og Rum*. Viborg: Samleren
- SFI & Rambøll (2013). Hjemløsestrategien – Endelig rapport. <http://www.sfi.dk/Admin/Public/Download.aspx?file=Files%2FFiler%2FSFI%2FPdf%2FArbejdsrapporter%2FHjemloesestrategien.pdf>. Hentet 10-12-2014
- Siiiger, C. (2004): “*I en god sags tjeneste – Møder mellem gadesygeplejersker og hjemløse*”; Specialerække Nr. 322; Institut For Antropologi; København
- Schutz, A. (2005). *Hverdagslivets Sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag
- Schutz, A. & Luckmann, T. (1973). *The Structures of the Life-World* (vol. 1). Illinois: Northwestern University Press.
- Spradley, J. P. (2000). *You Owe Yourself a Drunk*. US: Waveland Press
- Stax, T. B. (1999). *En Gang Socialt Marginaliseret Altid – ... ?* København: SFI
- Weekendavisen (2013). Det er så tåbeligt, som det kan blive. Udgave, 25/10-2013. København: Berlingske Media.
- WHO (1986). *The Ottawa Charter for Health Promotion*. <https://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en>. Hentet 2/3/2010

Louise Lund Liebmann

Magtparadokser og dikotomier i Connect

En styringspraktisk analyse af en majoritetsdansk indsats mod æresrelateret vold

Resumé

Etniske minoritetskvinder, der har været udsat for 'æresrelateret' vold, udgør i stigende grad et profileret emne og er omdrejningspunkt for fortællinger i Danmark og i Skandinavien i øvrigt. Voldskategorien signalerer imidlertid, at volden står i (kulturel) modsætning til den vold, som majoritetsdanske kvinder underlægges. Kategoriseringen af volden – og af kvinderne – sker på tværs af medierne, populærvidenskabelige udgivelser, diverse hjælpeindsatser og store dele af socialforskningen. Denne artikel undersøger, hvordan etableringen af en sådan kategorisering af vold – og kvinder – finder sted i det danske civilsamfund. Via feltstudier i den frivilligt baserede hjælpeindsats Connect i Ungdommens Røde Kors, der kan ses som en forlængelse af det rehabiliterende arbejde, R.E.D. Safehouse for unge i æresrelaterede konflikter faciliterer, analyseres centrale styringspraksisser i dette konkrete civilsamfundsprojekt. Forfatteren peger på, hvordan tematikkerne kultur, køn og vold indgår som kategoriseringsmekanismer af såvel minoritet som majoritet og, hvordan organisationsstrukturen i Connect konstituerer magtrelationer, der står i modsætning til hjælpeindsatsens ambitioner.

Artiklen fokuserer på de styringspraksisser, der understøtter hjælpeindsatser i det danske samfund, rettet mod etniske minoritetskvinder udsat for æresrelateret vold. Artiklen inddrager materiale fra det frivilligt baserede Connect-projekt i Ungdommens Røde Kors (herfra: URK), da projektet er en form for efterværn for mange af de kvinder, der udsluses fra R.E.D. Safehouse for unge i æresrelaterede konflikter (herfra: R.E.D.).¹ Connect kan derved ansues som en tidsmæssig forlængelse af de på R.E.D. igangsatte forandringsprocesser, og som en ideologisk overbygning til rehabiliteringsopholdet.² Om end ikke alle de kvindelige

- 1 R.E.D. har skiftet navn af et par omgange og hed senest Rehabiliteringscenter for Etniske minoritetskvinder i Danmark., inden de i 2014 skiftede til R.E.D. Safehouse for unge i æresrelaterede konflikter. R.E.D.'s målgruppe er unge etniske minoriteter på flugt fra familien i forbindelse med æresrelaterede konflikter og/eller (trusler om) tvangsægteskaber.
- 2 Nogle kvinder havde hørt om Connect-projektet via Landsorganisationen af Kvindekrisecentre (herfra: LOKK), der tilbyder rådgivning og konfliktmægling for etniske minoritetsunge og familier indblandet i æresrelaterede konflikter. Få andre havde fået foreslået mentorordningen af det pågældende kvindekrisecenter, de boede på. Imidlertid blev det i Connect-projektet betragtet som et problem, at Connect ikke lykkedes tilstrækkeligt med at etablere kontakt til kvindekrisecentre og mobilisere voldsramte kvinder derfra.

brugere havde boet på R.E.D., inden de blev tilknyttet Connect, kom mange af brugerne derfra.³ Alligevel adskiller strukturen i Connect sig fra R.E.D. ved at være baseret på frivillig arbejdskraft. Denne organisatoriske forskel har betydning for, hvordan Connect virker som hjælpeindsats, hvilket indskrives i artiklens omdrejningspunkt. Artiklen knytter Connects styringspraksisser til R.E.D.s arbejde og viser, hvordan de fremstillede problemer defineres i et dialektisk forhold til andre civil- og velfærdssamfundsmæssige instanser, samt hvordan styringspraksisserne tilvejebringes i relation til offentlige beretninger om æresrelateret vold. I det følgende præsenteres artiklens teoretiske og metodiske afsæt, hvorefter Connect-projektet introduceres nærmere.

Metodisk og teoretisk

afsæt: Styringspraksisser, identitetskonstruktioner og fortællinger

Artiklen udspringer af et større forskningsprojekt (se Liebmann 2014), der undersøger kategoriseringen af æresrelateret vold ved at studere de hertil relaterede fortællinger, som forskellige individer og instanser i det danske samfund medskaber i relation til tematikkerne kultur, køn og vold. Undersøgelsen bygger på en bred empiri, der inkluderer offentligt tilgængelige repræsentationer af kvindernes erfaringer, såsom selvbiografier, journalistiske artikler samt forskningspublikationer, såvel som fortrolige beretninger, der er genereret via feltarbejde på R.E.D. og i Connect-projektet inklusive 13 interview med voldsramte etniske minoritetskvinder, der alle via deres indplacering i hjælpeindsatser mod æresrelateret vold er kategoriseret som ofre for netop denne voldskategori.

3 De kvindelige "brugere" af Connect betegnes internt i Connect også som "mentees", men den mest almindelige term er "kvinder", hvilket dog kan vække en del forvirring i forhold til min omtale af samme. Derfor anvender jeg betegnelsen "bruger" eller "kvindelig bruger" om disse kvinder.

Artiklen anlægger en tilgang, der også kendes fra (feministisk) poststrukturalisme (se Stormhøj 2003:376). En grundlæggende antagelse i poststrukturalismen er, at virkeligheden antager en bestemt orden og mening, samtidig med at den opfattes inden for historisk specifikke diskurser af forskellig art (Butler 2011:10-11 [1993]; Foucault 2006:77-80 [1966]). Konkret udmønter det sig i et fokus på projektstrukturen i Connect såvel som på den identitetskonstruktion og selvfortælling, som skabes inden for Connects rammer. I forlængelse heraf er begreber affødt indenfor en *governmentality*-ramme relevante, idet de via fokus på forskellige former for (selv)styring belyser de udtalte konnotationer af, hvad der udgør en 'god' og 'ansvarlig' adfærd for såvel individer som grupper af borgere (Dean 2006:45).⁴ *Styring* og særligt *selvstyring* er således væsentlige analysebegreber, da de udgør fokuspunkter for magtrelationer mellem forskellige aktører på forskellige samfundsmæssige niveauer. Imidlertid indbefatter begrebet styring også en undersøgelse af den selvstyring, der er involveret, og som er en central del af selve styringen via fremhævelsen af de konkrete midler, hvormed en specifik målgruppe søges 'omgjort' (Dean 2006:46). At analysere (selv)styring består således i en fremhævelse af de praksisser og processer, der søger at operere gennem individers eller gruppers valg, ønsker, lyster og behov. Begrebet *disciplinering* er i artiklen nært beslægtet med selvstyring, da disciplinering betegner den menneskelige inter-nalisering af samfundets opstillede normer og

4 Michel Foucault benyttede oprindeligt termen *governmentality* til at betegne individers selvstyring ("the conduct of conduct") i forelæsninger på Collège de France fra 1977 og frem til sin død. Siden har bl.a. sociologerne Nikolas Rose og Mitchell Dean videreudviklet begrebet, så Foucaults tanker om sammenhængen mellem viden og magt i det moderne samfund bibeholdes, men konkretiseres i form af (selv)styringspraksisser, som de forefindes i liberale demokratier og i relation til national- og velfærdsstaten (se Dean 2006:47).

regler for korrekt adfærd. Styringsredskaberne er som Barbara Cruikshank argumenterer for i *The Will to Empower* (1999) indbygget i og udslag af selve den demokratiske (og neoliberalistiske) styringsform, der tildeler socialvidenskaben, lobbygrupper, diskurser indenfor socialt arbejde samt terapeutiske rehabiliteringsprogrammer betydelig magt. Deres fælles mål er at omgøre individet, så det sættes i stand til at styre sig selv (1999:102-103), hvorfor individet må anerkende, isolere og handle på egen subjektivitet. Også den norske antropolog Marianne Rugkåsa viser i *Likhetens Dilemma* (2012), der undersøger minoritetsetniske kvinders deltagelse i et offentligt udbudt arbejds-træningsforløb i Norge, hvordan lighedsidealet ikke blot er et grundlæggende element i norske majoritetsborgeres selvforståelse, politik og institutionsopbygning, men hvordan idealet også fungerer som styringsmekanisme, der søger at homogenisere minoriteten i overensstemmelse med statens enhedskultur. Artiklen illustrerer herved, hvordan tematikkerne kultur, køn og vold indgår som centrale kategoriseringsmekanismer i Connect-projektet. På denne måde fremhæver artiklen, hvordan bestemte handlinger – og handlingernes gestaltninger i forskellige former for beretninger – objektiviseres og derved tænkes til tilbagevirke på subjektet (Foucault 2002 [1975]). Når minoritetsetniske kvinder kategoriseres af majoritetssamfundet som ofre for æresrelateret vold (til forskel fra, eksempelvis, 'vold i nære relationer'), influerer klassifikationen på, hvordan kvinderne fortolker den vold, de har været udsat for, og derved også hvordan de tænker på sig selv.

Artiklens fokus på fortællinger udgør samtidig et udgangspunkt for at belyse og stille skarpt på klassifikatoriske magtrelationer, idet de udgør eksempler på den indeholdte kategorisering og hierarkisering (Abu-Lughod 2013:141) i materialet. Et sådant fokus indebærer granskning af, hvilke fortællinger der forefindes i samfundet, og hvordan indholdet anvendes i forskellige sammenhænge af for-

skellige aktører. Det er centralt, eftersom specifikke fortællingers tilstedeværelse er belæg for en såkaldt narrativ aktivering (Gubrium & Holstein 2009:46), forbundet til konkrete former for magtudvisninger. I det følgende præsenterer artiklen Connect-projektet nærmere, hvorefter den stiller skarpt på hjælpeindsatsens styringspraksisser.

Præsentation af Connect: Et frivilligt baseret projekt i Ungdommens Røde Kors

LOKK indgik i 2007 et samarbejde med URK om udarbejdelse af et tilbud til unge etniske minoritetskvinder, som af forskellige årsager har brudt med familien og derfor mangler støtte, vejledning og netværk i hverdagen.⁵ Det blev begyndelsen på Connect, der har til huse i København og Århus. Projektet henvender sig til unge minoritetsetniske kvinder på mellem 18 og 25 år uden børn. Kvinderne har almindeligvis været i kontakt med LOKK, og de fleste kvinder har været på krisecenter – ofte R.E.D. – inden de tilknyttes projektet. Fordi kvinderne, der tilknyttes Connect, ofte har forladt deres familie og/eller oprindelige netværk, tilbydes de i projektet to mentorer, der selv er unge kvinder, og som har gjort sig erfaringer med praktiske ting såsom at flytte hjemmefra, starte uddannelse og generelt få en hverdag til at fungere.⁶ Mentorerne er ikke professionelle rådgivere eller behandlere, men frivillige, der i projektet gennemgår relevant "efteruddannelse" og løbende modtager supervision af en ansat psykolog. Ifølge LOKK har de etniske minoritetskvinder risiko for at udvikle store problemer, når de efter endt ophold på krisecenter eller R.E.D. skal klare sig

5 LOKK er den oprindelige initiativtager til projektet, da de så et behov for et mentorprojekt for unge etniske minoritetskvinder, der af forskellige årsager har været nødt til at bryde med familie og/eller oprindeligt netværk, og som har brug for støtte til at klare hverdagens udfordringer og skabe et nyt netværk.

6 Se Connect, hjemmeside, <http://www.urk.dk/hvad-goer-vi/stoette-og-raadgivning/connect/> (sidst tilgået 03-02-2014).

på egen hånd, og kvinderne kan være meget påvirkede af den omvæltning, der følger et opgør med familien. Connects vision er derfor at styrke og støtte kvinderne, men Connect sigter også mod at hjælpe kvinderne i konkrete hverdagsituationer og omkring praktiske gøremål.

Den første onsdag i hver måned er der møde i Connect for alle frivillige. Mødet er af ca. tre timers varighed og varierer mellem at være enten et internt møde, efteruddannelse eller supervision. På de interne møder kan de frivillige diskutere brugere, udveksle erfaringer – ofte på baggrund af et oplæg fra de projektansvarlige – eller se film om et relevant emne el.lign. Efteruddannelsesmøderne er karakteriseret ved et oplæg fra fagprofessionelle såsom psykologer, antropologer eller socialrådgivere efterfulgt af spørgsmål og diskussion. På supervisionsmøderne giver psykologen én eller flere frivillige mentorer supervision i forhold til mentorrollen og i forholdet til den enkelte mentee – ofte kaldet ‘bruger’ blandt Connects frivillige mentorer. Supervisionen foregår i plenum og bliver typisk efterfulgt af de andre mentores kommentarer og spørgsmål, ligesom generelle problemstillinger diskuteres. Connect modtager via URK støtte fra de Satspuljemidler, der går til frivillige organisationer samt af den funding, organisationen i øvrigt kan rejse til formålet, herunder støtte fra Egmont Fonden.

Min egen interesse for feltet æresrelateret vold stammer fra et privat engagement i Connect-projektet, hvor jeg var frivillig fra januar 2009 til oktober 2010, mens jeg fungerede som mentor for en etnisk minoritetskvinde og deltog i projektets månedlige frivilligmøder. Ved forskningsprojektets påbegyndelse indgik jeg en aftale med URK om sideløbende at gøre det frivillige engagement på de månedlige møder til deltagerobservation, hvilket også gav mig mulighed for at kontakte de kvindelige brugere af projektet som mulige informanter.⁷ Det var

således også via det frivillige arbejde i Connect, at jeg fik kendskab til R.E.D. R.E.D. er en selvejende institution for primært unge etniske minoritetskvinder, der er flygtet fra “(...) trusler om tvangsægteskab, eller som er flygtet fra tvangsægteskab og/eller æresrelateret vold”. R.E.D. finansieres af Satspuljen i regi af Ministeriet for børn, ligestilling, integration og sociale forhold. Centeret, der udgør et såkaldt botilbud, huser voldsramte etniske minoritetskvinder, der hovedsageligt er i alderen 18-25 år samt par, der er flygtet fra æresrelateret vold eller tvangsægteskab. Den æresrelaterede vold defineres på centerets hjemmeside som “(...) fysisk/psykisk vold, der har sit udspring i et ønske om kontrol med kvindernes adfærd og valg”. R.E.D. er placeret et hemmeligt sted, eftersom stedets beboere opfattes som særligt truede, ofte af hele familien til forskel fra f.eks. voldsramte majoritetsdanske kvinder på kvindekrisecentre, der udelukkende er på flugt fra én mand. På R.E.D. foretog jeg således deltagerobservation såvel som interview med mange af de voldsramte etniske minoritetskvinder, som boede der, mens feltarbejdet pågik. I alt udførte jeg fire ugers deltagerobservation på R.E.D. i marts 2010, og i januar-februar 2012 udførte jeg et to uger langt opfølgende feltarbejde på centeret. Sammenlagt interviewede jeg 13 af kvinderne: otte i løbet af det første feltarbejde og fem i løbet af det sidste. I forbindelse med Connect-projektet interviewede jeg en enkelt kvinde, som var tilknyttet Connect som bruger, idet hun var den eneste, der vendte tilbage på mentorens forespørgsel om at deltage som informant i nærværende studie. Denne kvinde havde tidligere boet på R.E.D., og hun blev interviewet otte måneder efter, hun var flyttet fra R.E.D. Interviewene er af mellem en halv og halvanden times varighed,

ling i København. De projektansvarlige i Connect, styregruppen, satte som betingelse for mit feltarbejde, at jeg ikke måtte kontakte de kvindelige brugere direkte, men i stedet skulle henvende mig via deres respektive mentorer.

7 Jeg har foretaget deltagerobservation i Connects afde-

de fleste varer omkring en time, og de blev alle med informanternes samtykke optaget på diktafon og foregik i et lukket rum på centeret.

I det følgende vil artiklen særskilt fokusere på magtrelationerne og de indeholdte styringspraksisser i Connect med henblik på at lokalisere projektet både som en hjælpeindsats i relation til R.E.D. og i forhold til den indeholdte kategorisering i de øvrige beretninger om æresrelateret vold.

Connect: Mentorskab som hjælpeindsats

I løbet af feltstudierne i Connect, fra februar 2010 til oktober 2010, fortsatte jeg som frivillig mentor for den etniske minoritetskvinde, jeg var tilknyttet, men foretog derudover løbende deltagerobservation på de månedlige frivilligmøder, hvilket blev det egentlige fokuspunkt for feltobservationerne i Connect.⁸ Netop fordi man ikke kan adskille de positioner, jeg som henholdsvis frivillig og deltagerobservatør indtog, kan den position, som indsamlingen af denne artikels empirimateriale hviler på, sammenfattes som delvist udefrakommende. I Connect blev jeg i perioden med empiriindsamling ikke i nævneværdig grad opfattet som en ekstern, distancerende analytiker, da jeg i forvejen var et kendt ansigt i frivilligruppen. Og de Connect-frivillige udviste også interesse for det igangværende forskningsprojekt, ligesom ingen undervejs stillede spørgsmålstegn ved min tilstedeværelse eller mit engagement. Det understreger min positionering som både 'insider' og 'outsider' i Connect-projektet. At jeg ikke oplevede modstand eller afstandtagen, som delvist var tilfældet på R.E.D., kan hænge sammen med, at de Connect-frivillige netop ikke var professionelle og derfor ikke havde

én fælles faglig identitet at værne om. Antropologen David Mosse argumenterer nemlig for, at professionelle (og andre epistemiske) fællesskaber kan opleve feltobservatører, og herunder etnografiske beskrivelser, som truende, idet etnografiske skildringer ekspliciterer divergens indenfor et givent felt. Samhørighed og kontinuitet udgør netop – og i modsætning til etnografiske beskrivelser – kernepunkter for de professionelle faglige identitet og virke, hvilket kan afstedkomme kampe om den autoritative viden på et givent område (2011:54-55).⁹

I den periode, jeg udførte feltstudier i Connect-projektet, var mentorerne primært i begyndelsen og midten af 20'erne, hvoraf hovedparten var i gang med lange videregående uddannelser inden for samfundsfaglige eller humanistiske discipliner, mens nogle var færdiguddannet (og nogle få læste til) socialrådgiver eller pædagog. Få af de frivillige mentorer havde stiftet familie, men mange havde en kæreste og var også aktive inden for andre former for frivilligt arbejde og/eller havde flere andre fritidsinteresser at varetage. Alle var majoritetsetniske middelklassekvinder (med etnisk danske kærester), forstået på den måde, at alle mentorer ud fra såkaldt 'objektive klassekriterier' (Jeldtoft 2012: 228), repræsenterer middelklassen i forhold til et forventet indkomst- og uddannelsesniveau.¹⁰ Alle mentorer havde

8 Den gradvise ændring af min position i Connect svarer til andre feltobservatørers skifte fra at være deltagerobservatør med insider-viden i perioden domineret af dataindsamling, til at være analyserende og distancerende forfattere med outsider-forpligtelser i perioden, hvor de indsamlede data skal omarbejdes til en offentlig tilgængelig tekst.

9 Mosse argumenterer for, at etnografiske observationer grundlæggende indeholder en anfægtelse af professionalisme, eftersom etnografi udgøres af præcis de dele, som professionelle udelader eller nedtoner; kontekst, tilfældigheder, uoverensstemmelser i praksis, kompromisser etc. (2011:54).

10 Som Jeldtoft formulerer det (2012), bl.a. på baggrund af Skeggs (2007 [1997]), handler socialklasse ikke udelukkende om den 'objektive' klasse, der kan læses via 'objektive' kriterier såsom indkomst- og uddannelsesniveauer i diverse statistikker. I høj grad handler klasse også om de (indirekte) diskursive formationer, hvorved mennesker forstår og relaterer sig til hinanden og til omverdenen via referencer til de sociale hierarkier indlejret i (klasse)markører (2012:228).

en faglig interesse i kulturforskelle, hvilket også blev afspejlet via mentorernes mange udlandsrejser samt praktik- og studieophold i udlandet, der medførte en vis udskiftning i projektstaben. I modsætning hertil, var det et gennemgående træk, at brugerne kom fra socialt belastede boligområder forbundet med arbejdsløshed, lave gennemsnitsindkomster og en række sociale problemer, hvilket indikerer en 'objektiv' klasseposition blandt de lavere klasser (Jeldtoft 2012; Skeggs 2002 [1997]). Desuden havde kvinderne såvel som deres familier ofte meget lidt uddannelse, deres dansk var i varierende grad begrænset, og oftest var mindst den ene af kvindernes forældre kronisk syg eller af andre årsager placeret udenfor arbejdsmarkedet. Flere af kvinderne havde ydermere familiemedlemmer, der var involveret i kriminalitet, og familierne var således ikke sjældent kendt af de sociale myndigheder, inden kvinderne flyttede ind på R.E.D. eller blev tilknyttet Connect.

Alle frivillige mentorer var inden indlemmelse i projektet igennem en ansøgningsproces, såkaldte optagelsesrunder, der minder om ansøgningsproceduren til et job, hvor den potentielle Connect-frivillige blev indkaldt til samtale på baggrund af en skriftlig ansøgning. Tilstede ved samtalen var sædvanligvis både en frivillig fra styregruppen og en frivillig mentor, og samtalen forløb som et klassisk jobinterview, hvor den frivillige blev spurgt til motivation til mentor-jobbet, fritidsinteresser, erfaringer med job og/eller uddannelse samt mere private og familiære relationer. Der var ofte flere interesserede frivillige end projektet kunne optage, og ofte påbegyndte frivillige mentorer deres frivillige arbejde i Connect, uden at der var nok kvindelige brugere til de respektive teams bestående af to frivillige mentorer og én bruger.

På møderne mellem mentor og bruger kunne man lave mange forskellige ting, og nogle brugere fik med tiden et så godt forhold til deres mentor(er), at det kom til at minde om

et venindeforhold. Nogle mentorer fungerede ved enkelte lejligheder som en form for bisidder, f.eks. hvis brugeren skulle til møde med den kommunale sagsbehandler, til lægekonsultation eller var blevet indkaldt til møde på studiet. I mit team var det mest almindeligt at mødes på en café og snakke om løst og fast, og sommetider vejledte jeg min bruger, der var i gang med en lang videregående uddannelse, i hvilke uddannelsesmæssige, kommunale eller velfærdsstatslige instanser, hun kunne få hjælp fra, når dette var nødvendigt. Nogle mentorer fungerede som en fast støtte i hverdagen for deres brugere og modtog jævnligt telefonopkald, når brugerne var kede af det, mens andre hjalp meget med praktiske ting såsom at flytte eller lære brugeren at lave mad.

I begyndelsen var de fleste mentor/brugerforhold forholdsvis upersonlige, og det kunne være svært at opnå en god og stabil kontakt mentor og bruger imellem, da mange af brugerne ofte ikke overholdt deres aftaler, ligesom de ofte ikke ville eller kunne lave aftaler længere fremme i tiden – hvilket imidlertid ofte var en nødvendighed for de flittige og travle mentorer. Sommetider var der i Connect-projektet eksempler på, at mentorer ikke kunne få fat i deres bruger i uge- eller sommetider månedsvis og ikke vidste, hvor kvinden opholdt sig, enten fordi hun var flyttet, gået under jorden, ikke havde meddelt, at hun ikke længere ønskede at være med i projektet, eller fordi hun simpelthen havde det for dårligt til at kunne overskue kontakten. Omvendt blev relationen i – og brugerens afhængighed af – mentor-forholdet for nogle så tæt, at de begyndte at ses hjemme hos hinanden, hvilket almindeligvis først skete efter et stykke tid og, af sikkerhedsmæssige årsager, efter accept fra Connects styregruppe.¹¹

11 Ligeledes foregik al korrespondance mellem møderne imellem mentor og bruger af sikkerhedsmæssige årsager på en telefon med taletidskort, som Connect stillede til rådighed. Det var således en regel i Connect, at i fald at mentor/bruger-forholdet udviklede sig til et egentligt venindeforhold, skulle dette meddeles sty-

I min tid i projektet var der også eksempler på, at nogle mentorer havde problemer med at klargøre projektrammerne for deres bruger – f.eks. lagde nogle brugere mere i relationen, end mentoren kunne honorere, og i det hele taget var det et velkendt tema på frivilligmøderne, at det følelsesmæssigt kunne være svært og dermed problematisk at ende mentor/bruger-forholdet, hvilket eksempelvis var nødvendigt, når mentoren stoppede i Connect. I det følgende zoomes der i artiklen ind på de magtrelationer, der udledes i Connects ugentlige virke og på, hvordan tematikkerne kultur, køn og vold som kategoriseringsmekanismer indgår i disse styringspraksisser.

Ligeværd, tillid og hierarki: Magtparadokser i mentor/ bruger-relationen

Connect er som nævnt baseret på frivillig arbejdskraft, hvilket har betydning for projektets selvforståelse og ikke mindst for de tilgængelige styringspraksisser. Frivilligheden betyder, at de kvindelige mentorer hverken er uddannet til det arbejde, de udfører i projektet, eller får løn for deres indsats, hvilket som udgangspunkt tegner en ligeværdig relation mellem de majoritetsetniske mentorer og de minoritetsetniske brugere. Desuden er mentor/bruger-relationen også på andre områder ligeværdig: Det gælder f.eks. i forhold til alder, idet mentor og bruger er nogenlunde jævnaldrende, ligesom de fleste frivillige, som brugerne, ikke er færdiguddannede og dermed ikke har etableret sig med fast arbejde, partner og børn.

Sammenlignet med R.E.D., der med professionelt personale har en terapeutisk organisationskultur, kan Connect således siges at have en mere aktivistisk organisationskultur, eftersom lige relationer mellem kvinder vægtes og ligefrem prioriteres gennem frivillighed, 'hjælp til selvhjælp' og personlig støtte

(Dobash & Dobash 1992:89). Den flade og græsrodsorienterede organisationskultur i Connect hænger sammen med, hvilken form for adfærdsregulerende hjælpeindsats, der er i spil. Connect udtrykker således en forestilling om, at de voldsramte minoritetsetniske kvinder skal myndiggøres i stedet for at behandles (se Cruikshank 1999). Ligesom rehabilitering indeholder myndiggørelse en forandringsstrategi. Men hvor rehabilitering inkluderer en opfattelse af en *genetablering* af en normalitetstilstand, en *re-etablering* af en (tabt) social orden, skal myndiggørelse snarere opfattes som den proces, hvorved de afmægtige tildeles magt; via bevidstgørelse om, at de ingen har, muliggøres kulturelle idealer som selvforsørgelse og aktivt medborgerskab via konkrete styringspraksisser som selvudvikling og bevidstgørelse (Nielsen 2009).¹² På denne måde understreges ikke blot et demokratisk element, men også den 'hjælp til selvhjælp' og personlige støtte, der kendetegner aktivistisk organiserede kvindekrisecentre og selvhjælpsgrupper, typisk inden for sociale problemområder (se Clemmensen 2001:8; Dobash & Dobash 1992: 89). Myndiggørelse, der som andre styringspraksisser handler om at skabe en specifik subjektivitet hos gruppen eller individet, indeholder som begreb imidlertid en medforståelse af identitet, bevidsthed og selvopfattelse, hvorigennem denne subjektskabelse kan tage form (Cruikshank 1999:3; Nielsen 2009:50). Relationer baseret på myndiggørelse baner altså vej for individorienterede, ansvarsvækkende subjektiviteter, der kan – og skal – sættes i stand til at styre selvet.

På trods af de umiddelbart ligeværdige re-

regruppen, således at relationen overgik til at være af privat karakter og ikke længere foregik via Connect.

12 Forandringsstrategier, der forsøger at adfærdsregulere via myndiggørelse betyder således, at sådanne indsatser skal ses i forhold til, hvor meget de tillader alle borgere (eller brugere) at deltage i beslutningsprocesserne, anfører Mitchell Dean (2006:123). Forestillingen om at man må myndiggøre ofre blev også taget op af kvindebevægelsen som et led i det, der ofte er blevet betegnet *Second Wave Feminism* (Dean 2006:124; Holmes 2000, Martinez 2011).

lationer bruger og mentor imellem, kan disse magtrelationer alligevel siges at være ulige, idet parterne er kendetegnet ved at være forskelligt positioneret både internt, i forhold til Connect, og eksternt, i forhold til majoritetssamfundet. Mentor/bruger-relationen er nemlig også hierarkisk opbygget, først og fremmest fordi brugeren med sin deltagelse i et specifikt mentorprogram – i dette tilfælde Connect – indtager en position, hvor hun på et eller flere givne områder er mentoren underlegen. Typisk består mentorens dominerende position ved, at hun har mere erfaring på et specifikt område, som hun i kraft af sin mentorrolle kan øse af til den mere uerfarne mentee/bruger. Via overlegne positioneringer tildeles mentorerne automatisk privilegerede talesituationer overfor brugerne, idet de – så længe de er en del af Connect – tilskrives autoritet i kraft af deres majoritetsetniske tilhørsforhold.

En implicit hierarkisk struktur i form af rangordningen mellem mentor og bruger spejler, befæster og opretholder således en hierarkisk samfundsorden. Internt i selve mentor/bruger-relationen eksisterer således et magthierarki, der kan komme til udtryk på forskellig vis, men som tydeligst kommer til syne via mentorens statusgivende positionering. Et indbygget hierarki er således en præmis i selve mentor/bruger-konstellationen i diverse mentorprogrammer, og således også i Connect, hvor selve mesterlærefunktionen i hverningsmaterialet, tilsigtet kommende frivillige mentorer, omtales således:

De frivillige er selv unge kvinder og har personlig erfaring med at flytte hjemmefra, starte uddannelse og finde sig til rette et nyt sted. Mentorerne har gennemgået relevant uddannelse og modtager løbende supervision og efteruddannelse, der ruster dem til at give den bedst mulige vejledning og støtte til kvinderne.¹³

Det fremgår af tekstuddraget, der er taget fra Connects hjemmeside, at den omtalte erfaring i denne sammenhæng er koncentreret omkring det, der i en dansk majoritetskontekst kan karakteriseres som overgangen fra barn/ung til voksen. Overgangen er kendetegnet ved, at den unge flytter hjemmefra og etablerer sig i egen bolig og påbegynder uddannelse (eller arbejde). Det er således denne overgangsfase, som mentoren i Connect forudsættes at have erfaring med, hvilket bidrager til mentorens statusgivende positionering, og som brugeren tilsvarende forudsættes at have brug for hjælp – og inspiration – til at gennemleve. Kombinationen af rollefordelingen og de deraf tildelte positioneringer medfører dog, at relationen får en opdragende karakter (Rugkåsa 2012:162). Ændringsprocesser, hvor etniske minoritetskvinder skal tilegne sig faglig og kulturel kompetence, kan associeres med børneopdragelse og udgør et fænomen, som ramrende kan betegnes som en “formynderskabsmetafor” (Azar 2001:64): På tilsvarende måde som børn endnu ikke er blevet voksne, er de etniske minoritetskvinder endnu ikke blevet danske. Som artiklen i det følgende vil vise, tilskriver Connect overgangen fra barn/ung til voksenlivet en mulighedsbetingelse for de etniske minoritetskvinders (endegyldige) transformation ikke blot fra barn til voksen, men også fra marginaliseret til integreret borger; fra udansk til dansk. Det er nemlig via denne transformationsproces, at kvinderne får mulighed for at bevæge sig over på ‘den anden side’ til det nationale fællesskab og blive integreret i et forestillet nationalt fællesskab (se også Rugkåsa 2012:174). Majoritetens idealer og praksis i relation til kultur, køn og vold danner på denne måde grundlag for den interaktion og integration, som foregår i Connect, eftersom det er en underliggende præmis, at det er de majoritetsetniske normer og idealer, der sætter standarden. Jo mere de etniske minoritetskvinder opfører sig som majoritetskvinder, desto større er chancen for, at de vil blive opfattet og

13 Connect, hjemmeside, <http://www.urk.dk/hvad-gor-vi/stoette-og-raadgivning/connect/> (sidst tilgået 03-02-2014).

defineret som velintegrerede borgere. Selvom det ikke er formelt krav, at mentoren skal være etnisk dansk, kan man alligevel argumentere for, at mentorens egentlige kompetence består i at være etnisk dansk, bl.a. eftersom alle de mentorer, der blev rekrutteret, alle var majoritetsdanske.¹⁴

Spejling: Metaforisk modstilling til majoritetsdanskhed

Mentorskab indebærer imidlertid også andet og mere end blot erfaringsdeling, eftersom den hierarkiske relation fordrer, at mentoren fungerer som et forbillede for brugeren. Som følgende uddrag fra Connects hjemmeside viser, udgør mentor/bruger-relasjonen også en spejlsfunktion:

Kvinderne tildeles ikke en vilkårlig mentor, men bliver matchet efter alder, interesser og sind. En af grundtankerne bag Connect er nemlig, at kvinderne skal kunne spejle sig positivt i en resourcestærk, ung kvinde. Men det handler også meget om at få kvinderne videre i deres liv.(...) "Vi forsøger at skabe et sikkerhedsnet, hvor man som mentor går ind og udgør en tryk base, som hun ved, hun kan regne med og derudfra udvikle sit eget netværk," fortæller Katrine, der netop er blevet tilknyttet projektet som mentor og som glæder sig til at "connecte" med en af de unge kvinder snart.¹⁵

Spejling er som begreb centralt for Connect, og andre former for mentorskab, da det konoterer en grundlæggende form for ligeværd mentor og bruger imellem. Som metafor drager spejlingen i Connect nemlig en forbindelse mellem to kvinder, der i den konkrete sammenhæng repræsenterer to forskellige (etniske) grupper. Forbindelsen – og lighedskonstruktionen – sker hovedsageligt på grundlag af det fælles kvindekøn. Udover alder og interesser

fremføres det ellers ikke, at der eksisterer lighedspunkter mellem mentoren og brugeren. Ligeværdsnotationen hænger også sammen med den umiddelbare forudsætning i Connect om, at alene det at være kvinde er en tilstrækkelig betingelse for at kunne hjælpe andre (voldsramte) kvinder. Omvendt er det imidlertid tydeligt, at mentor/bruger-relasjonen er hierarkisk, eftersom det er de "resourcestærke", unge majoritetskvinder, der skal bidrage til at få de voldsramte etniske minoritetskvinder "videre" i livet og ikke omvendt. I dette perspektiv udgør spejlingen en egentlig målestok for de etniske minoritetskvinder og ikke mindst for deres tiltænkte (selv)udvikling hen imod selvstændighed og (økonomisk) uafhængighed. Disse er egenskaber, som det medforstås, at de "resourcestærke" unge, etniske majoritetskvinder besidder qva deres erfaring med at starte på ny uddannelse, flytte hjemmefra etc. Desuden vidner selve den proces, hvorunder frivillige mentorer mobiliseres til Connect, om, at mentorerne rent faktisk udvælges efter, hvor "resourcestærke" de forekommer at være: Ifølge de emner, der tages op i 'jobsamtalen', kan det bl.a. måles på erfaringer med job og/eller uddannelse, sociale relationer til venner, kæreste og familie, (forventede økonomiske) uafhængighed og selvstændighed samt socialt engagement i form af forskellige fritidsinteresser og frivilligt arbejde.

Imidlertid er det en afgørende forskel mellem Connect og R.E.D., at Connect-projektet på trods af værdier omkring frivillighed, tillid og ligeværd i relationen mellem mentor og bruger rent faktisk understøtter ulige magtrelationer mellem disse to kvindegrupper, som også korresponderer med samfundsmæssige ulighedsstrukturer. Mens det frivillige arbejde for mentorerne let kan omsættes til konkrete kompetencer og erfaringer på CV'et, og også kan ses som en del af et selvrealiseringsprojekt for de kvindelige mentorer, der i forvejen interesserer sig for kulturforskelle, er brugernes

14 Enkelte undtagelser hertil var mentorer, der var adopterede.

15 Connect, hjemmeside, <http://www.urk.dk/kvinder-med-stort-c/> (sidst tilgået 03-02-2014).

indfaldsvinkel anderledes.¹⁶ De befinder sig i situationer, hvor de bl.a. på baggrund af nærværende indsatser har afskåret sig fra kontakt til familie og øvrigt netværk, og ofte er de i denne forbindelse også flyttet til en helt ny landsdel, som de ikke kender. De kan således føle et behov for at etablere et nyt netværk, og Connect-projektet fremstår i denne henseende som et konkret tilbud, der foreligger, både som afslutning på R.E.D.-opholdet og i tilknytning til den rådgivning, LOKK tilbyder.

Mentorskab som majoritetsetnisk styringspraksis

Den ovenfor nævnte implicerede målestok, afstedkommet af spejlingen, indeholder implicite normer og idealer for, hvordan de etniske minoritetskvinder kan komme "videre" i deres liv. På denne måde kan man se mentorerne som personificerede idealbilleder af 'det gode liv', som det defineres i dette konkrete civilsamfundsprojekt. Med andre ord indikerer selve projektstrukturen i Connect, hvordan opdelingen – og dermed kategoriseringen af kvinder – sker på baggrund af etnisk tilhørsforhold. På den måde er projektet i tråd med det danske majoritetssamfunds – velfærdssamfundsmæssige – opfattelser af, hvordan etablerede problemer, der i denne sammenhæng defineres som primært kulturelt og etnisk betinget, bør løses (se Villadsen 2008); velfungerende, ressourcestærke, unge majoritetskvinder udgør som forbilleder efterstræbelsesværdige modeller for etniske minoritetskvinder, der er indblandet i æresrelaterede konflikter, og som implicit antages at mangle både netværk og forbilleder. Mentorerne udgør i kraft af deres – antagelige "ressourcestærke" og "positive" – position i det danske majoritetssamfund kropsliggjorte løsningsmodeller for den videre tilpasning og

integration ind i det danske samfund. Den implicite modstilling af henholdsvis etniske minoritetskvinder (brugere) og etniske majoritetskvinder (mentorer) i mentorrelationen, der eksempelvis også kommer til udtryk i spejlingsmetaforen ovenfor, forudsætter imidlertid en dikotomisering af kvinderne, der i projektet antages at udgøre to distinkte kvindegrupper. En sådan dikotomisering bygger på en forestilling om etnicitet som afgørende for den kultur, som de to forskellige kvindegrupper tildeles.¹⁷ Igen viser selve projektstrukturen, hvordan de etniske minoritetskvinder implicit opfattes som bærere af den (kvinde)undertrykkende, patriarkalske kultur, og som også deres familier tilskrives, mens de etniske majoritetskvinder modsat fremstår som bærere af en liberal ligestillingspraksis, der ikke kædes sammen med familien. Eftersom den erklærede ligestilling i det majoritetsetniske samfund ikke knyttes til familiens og samfundets traditioner eller kulturer, bliver ligestillingen i stedet til en repræsentation af praksis og *ikke* af kulturelle normer og idealer (se også Vesterberg 2013: 750-751). Ligestilling mellem kønnene fremhæves på denne måde ikke bare som et etableret faktum i det majoritetsdanske samfund, men den etablerede konsensus omkring kønslighed implicerer ydermere en konnotation af kulturfrihed, når de majoritetsetniske kvinder opfattes som fuldstændigt frie individer, der hverken er bundet af familiens (kulturelle) normer og idealer eller samfundets traditioner.

16 Selvhjælpslitteratur inden for mentorskabsfeltet nævner således også ofte mentorens fordele ved mentorskab (se f.eks. Stone 2004; Toft & Hildebrandt 2002 m. fl.).

17 Artiklen forstår etnicitet som en social identitet, der både er kollektiv og individuel, og som indgår i identifikationsprocesser (1997:14), hvorfor det ligesom med kulturbegrebet er centralt at undersøge dets anvendelse såvel som dets indhold. I forlængelse heraf forstår artiklen etnicitet som en identitetstilskrivelse af egen og andres kollektiver, der tilknyttes et kulturelt indhold, men som også medforstår national identitet og (til en vis grad) race som kollektivets og kulturens sociale organiseringsmarkører af de udvalgte kulturelle forskelle (Jenkins 1997:11, 13). Etnicitetsbegrebet implicerer også ofte fælles sprog og fælles ritualer som del af den kollektive handling, der konstituerer gruppen (Jenkins 1997:10).

På baggrund af ovenstående kan man således sige, at der ikke bare sker en kulturalisering af den vold, minoritetskvinderne har været udsat for, men også en kulturalisering af sociale forskelle, når volden og kvindernes øvrige problemer udelukkende kobles til etnisk minoritetskultur (se også Predelli & Halsaa 2012: 262). Selvom det er særdeles problematisk at adskille kulturelle og sociale problemstillinger, er det dog ikke desto mindre iøjnefaldende, at problemer, der defineres som sociale, når det gælder majoritetsbefolkningen såsom vold i nære relationer, arbejdsløshed o.a. fremstilles som kulturelt betingede, når det gælder minoriteten. Med antropologen Tian Sørhaugs formulering kan man sige, at en sådan definitorisk problemstilling belyser en ufølsomhed overfor, hvordan “forskelle er forskellige” (1998:133). Ufølsomhed overfor diversitet og heterogenitet hænger sammen med en (socialdemokratisk) velfærdsideologi, idet problematikken er særligt tydelig i socialt arbejde, hvor problemdefinitionerne anskues fra en praksisvinkel (Rugkåsa 2012; Sørhaug 1998).¹⁸

Metaforiske og sociale grænsemarkører: Kultur og etnicitet som distinktion

Selve opdelingen af kvinderne i henholdsvis mentor og brugere er imidlertid også sammenfaldende med gruppernes (forestillede) etniske tilhørsforhold, idet kategoriseringen bl.a. er foretaget på en udtalt præmis omkring etnicitet og *kultur som distinktion* (se Hastrup 2004:77). Imidlertid eksisterer der hverken etnisk eller kulturel homogenitet i minoritetsgruppen: Gruppen af brugere – og beboere på R.E.D. – har rødder i forskellige lande, i både storbyer og landsbysamfund, og kvindernes familier har både i Danmark og i oprindelseslandene forskellige økonomiske

vilkår og (deraf) afledte klassepositioner og -identiteter, som beskrevet andetsteds (se Liebmann 2013). På trods af denne heterogenitet er det ikke desto mindre et (forestillet) etnisk set identisk og dermed kulturelt tilhørsforhold, som både minoriteten og majoriteten konstitueres igennem.

Sociologerne Michele Lamont og Virgo Molnár definerer symbolske grænsemarkører som de konceptuelle distinktioner, der foretages af sociale aktører, med henblik på at kategorisere objekter, praksisser – og endda tid og rum (2002). Disse markører fungerer således som de værktøjer, hvormed individer og grupper konceptualiserer virkeligheden, f.eks. når mennesker kategoriseres – og kategoriseres – i grupper på baggrund af et forestillet (f.eks. etnisk og kulturelt) fællesskab. Sociale grænsemarkører udgør derimod de objektiverede former for sociale forskelle, der synliggøres i form af ulige adgang til og distribution af såvel materielle som immaterielle ressourcer. Først når de symbolske grænsemarkører er vidt udbredte, kan de medføre en begrænsende effekt og ligefrem forme den sociale interaktion på specifikke måder; symbolske grænsemarkører fungerer som en retfærdiggørelse af betingelserne for eksistensen af sociale grænsemarkører, anfører Lamont og Molnár (2002:169).

Lamonts og Molnárs beskrivelse af symbolske og sociale grænsemarkører kan i forhold til de voldsramte etniske minoritetskvinder i Connect omsættes til henholdsvis metaforiske og praktiske grænsemarkører. Opdelingen af kvinderne i to kvindegrupper på baggrund af (forestillet) etnisk tilhørsforhold hviler nemlig på en forestilling om forskel og lighed. I metaforens implicite sammenligning skabes der nemlig identitet mellem to fænomener på grundlag af enkelte og ofte tilfældige egenskaber ved disse (Larsen 2013:102). I denne sammenhæng består den indbyrdes lighedskonstruktion via den identitetstilskrivning, der finder sted, når gruppen af brugere konstrueres som én minoritet i forlængelse af den (narrativt) etablerede

18 Når noget forklares kulturelt, kan det opleves som mere håndterligt. Det kan afgrænses og bliver derved lettere at begribe og håndtere (Rugkåsa 2012:91).

fællesnævner; etnisk (kulturelt og religiøst) tilhørsforhold inden for gruppen (se også Keskinen 2011: 158). Man kan således se den ovennævnte præmis omkring etnicitet og *kultur som distinktion*, som også er til stede på R.E.D. (se Liebmann 2013), som en metaforisk grænsemærker, der former den sociale virkelighed – og modellerer praksis. Etnicitet som grænsemærker er således både metaforisk og konkret, idet etniciteten både har analytisk potentiale og er et fænomen, der udleveres og erfares i det konkrete levede liv. At den sociale interaktion i centrale sammenhænge defineres derudfra hænger således sammen med, at dikotomierne indeholdt i grænsemærkerne, udgør styringspraksisser, idet de rummer en specifik problematisering af målgruppen og dermed samtidig skaber indholdet af den konkrete løsningsmodel; bemyndigelsen (Nielsen 2009:110). Den metaforiske opdeling influerer på, hvordan kvinderne kan indplaceres, idet hvervningsmateriale- og strategier for de to grupper inkluderer en vis forhåndskategorisering. Ovennævnte spejling finder nemlig sted allerede på rekrutteringsniveau, idet materialet primært henvender sig til etniske majoritetskvinder (af et vist middelklassetilhørsforhold).¹⁹ I dette perspektiv fungerer etnicitet som grænsemærker metaforisk såvel som praktisk, idet den adskiller 'dem' fra 'os' og dermed sætter en skillelinje mellem normalitet og afvigelse; etnicitet som grænsemærker virker således dels som en fortælling *om* og dels som praksis *for*, hvordan individer og grupper kan og skal orientere sig i verden.

19 Forhåndskategoriseringen af de etniske minoritetskvinder, som de, der skal hjælpes gennem rehabilitering og myndiggørelse, er, som beskrevet andetsteds (se Liebmann 2013, 2015a), allerede sket i diverse offentlige beretninger og på R.E.D. Også Lila Abu-Lughod fremhæver, hvordan strukturen i diverse hjælpeindsatser for kvinders globale rettigheder betegnes af veluddannede middelklassekvinder, der via deres arbejde kombinerer en oprigtig indignation over uretfærdighed med (ønsker om) en karriere indenfor NGO'er, politik el.lign. (2013:130).

Myndiggørelse, der kan ses som en kundskabsbaseret intervention (Nielsen 2009:131), har sin baggrund i problematiserede og objektiviserede definitioner af de etniske minoritetskvinder og de problemer de står overfor; af konceptualiseringer og dermed kategoriseringer af konflikt- og voldshandlinger og kvindegrupper. Det er således tydeligt, hvordan forandringsstrategier er afhængige af videnskabelig, politisk og institutionel definition og kategorisering (Cruikshank:1999), og på denne måde kan strategierne siges på én gang at udspringe fra og samtidig legitimere og tilbagevirke på en mønsterfortælling om æresrelateret vold, der også karakteriserer offentlige beretninger.²⁰ I Connect ses det ved henholdsvis majoritetsetniske og minoritetsetniske kvinders forskellige indplacering i projektets sociale hierarki, hvor de på baggrund af en kulturel og etnisk forhåndskategorisering ikke blot tildeles, men også selv indtager positioneringer som henholdsvis mentorer eller brugere. Som tidligere anført er disse positioneringer imidlertid behæftet med forskellige former for magtrelationer, og kategoriseringerne har dermed også betydning for begge kvindegruppers videre mulighedsbetingelser i livet, hvilket vil blive belyst i det følgende.

20 Betegnelsen *mønsterfortælling* anvender jeg (2014: 59) om beretninger, der skildrer erfaringer i et letgenkendeligt plot samt i relation til dikotomiserede karaktertyper. Mønsterfortællinger betegner således standardiserede beretninger, der er så anerkendte og udbredte, at de udgør skabeloner for fortolkning, formidling og evaluering af den fortalte virkelighed. Mønsterfortællinger indeholder altså bredt anerkendte måder at udlægge og mediere erfaring på, hvorfor deres analytiske potentiale særskilt skal ses i sammenhæng med en indeholdt (ofte uanfægtet) problemdefinition og løsningsopfattelse af det problematiserede fænomen. I dette perspektiv er mønsterfortællingen således kulturel og populær, eftersom udbredelsen indikerer antagelser omkring udvalgte fænomener og problemer og bidrager til produktionen af kulturelle identiteter på forskellige samfundsmæssige niveauer. Analysebegrebet er inspireret af den amerikanske sociolog Donileen Loseke (2001).

Personificeringer af forbilleder: En model for og af majoritetsetniske kvinder

Den distinktion og dikotomisering, der blev belyst ovenfor, er imidlertid foretaget af majoriteten. Med andre ord er det altså majoritetens model af sig selv – majoritetsetniske kvinder – og de normer og værdier, de knyttes til – som i praksis kommer til at fungere som idealer for de etniske minoritetskvinder i Connect. Ligesom i Marianne Rugkåsas studie af minoritetsetniske kvinders deltagelse i et offentligt udbudt arbejdsstræningsforløb i Norge (2012), viser også materialet, analyseret i denne artikel, hvordan de voldsramte etniske minoritetskvinder tilsvarende er nødsaget til at tilpasse sig majoritetsbefolkningens normer og værdier for at blive anset som ikke bare integrerede, men også frie – og dermed normaliserede – individer. Majoritetens opfattelser af, hvad der udgør ‘normal’ og ‘acceptabel’ adfærd, danner nemlig både et udgangspunkt for majoritetens beskrivelse af sig selv og af alle grupper, som falder uden for det ‘normale’. Som også Rugkåsa argumenterer for, skaber disse forhåndsopfattelser af normalitet egentlige kulturelle modeller, som de etniske minoritetskvinder påkræves at transformere sig ind i som et led i integrationsprocessen (2012:141, 149): Demokrati, frihed, uafhængighed, selvstændighed og kønsligestilling udgør grundlæggende værdier både i det norske og danske velfærdssamfund. Eftersom disse værdier i majoritetsetniske selv fremstillinger præsenteres som faktuelle samfundstilstande, bliver værdierne samtidig tilskrevet normgivende status. Det bevirker, at selv fremstillingerne ikke bare bliver til en model af majoritetsetniske kvinder, men også “en kulturel model for (og af) majoritetsetniske kvinder” (Rugkåsa 2012:173).

I Rugkåsas materiale fremstilles arbejdsleds-hed som det primære problem, der står i vejen for kvindernes integration og normalisering ind i det norske velfærdssamfund (2012: 81ff). I Connect skildres den manglende arbejdsmarkedstilknytning ikke helt så eksplicit som

et nøgleproblem for kvinderne, sandsynligvis fordi de også sættes i forbindelse med mange andre psykosociale problemstillinger. Kvinderne er voldsramte og betegnes i tilbuddene ofte som kriseramte, hvilket til dels indbefatter andre løsningsmodeller, der varetager disse sårbare kvinder – f.eks. via fokus på også at (selv)udvikle og støtte dem samt at skærme og beskytte dem imod volden. Omvendt arbejder Connect eksplicit for – og måler i vidt omfang også på – kvindernes tilknytning til majoritetssamfundet som udtryk for deres integration og udvikling. Ligesom i andre skandinaviske indsatser for minoritetsetniske kvinder er løsningen på det identificerede problem at give de voldsramte minoritetsetniske kvinder en kulturel model at transformere sig ind i (Rugkåsa 2012; Nielsen 2009). Modellen betegnes af den mønsterfortælling, som jeg andetsteds har argumenteret for eksisterer i det danske majoritetssamfund (se Liebmann 2011, 2013, 2015a, 2015b). Mønsterfortællingen fungerer som en slags nøgle til det danske velfærdssamfund; en skabelon, der i Connect er personificeret via forbilledlige majoritetsetniske kvinder, som konkret kan rådgive om forskellige problemer ved den nævnte overgangsfase og inspirere til at leve et ‘godt’ og ‘normalt’ liv. Overgangsfasen fremstilles i Connect som særdeles betydningsfuld, eftersom den danner baggrund for det, mentorerne og brugerne skal mødes over, og som dermed implicit fremhæves som et kulturelt problem, som gruppen bestående af de “ressourcestærke” majoritetsetniske kvinder tilskrives indsigt og dermed en etnicitetsfunderet kulturel kompetence i.

Mentorskab: Forbilledlig etnicitet forpligter

Mentorerne har altså i praksis ofte en rådgivende funktion i forhold til brugerne, men de inddrager imidlertid et andet væsentligt virke ved at fungere som personificerede idealbilleder på majoritetsetniske kvinder. At der i projektets styregruppe hersker forventning om,

at mentorer derfor skal agere på en bestemt måde, understreges i nedenstående uddrag fra mine feltnoter, som baserer sig på et internt frivillig-møde i Connect. Den projektansvarlige, Solveig, drøfter på mødet de frivillige mentorerers generelle opførsel, idet hun finder den problematisk:

(...) derefter sagde Solveig, at de i styregruppen har snakket om, hvordan vi [mentorer] skal og ikke skal tale om kvinderne [brugerne], når vi er til møde i projektet. Hun sagde, at der i begyndelsen af projektet (før jeg var startet) havde været en tendens til, at de frivillige næsten ikke turde sige noget af frygt for at tale over sig og/eller for at respektere, at vi har tavshedspligt. Men nu føler styregruppen, at vi frivillige er gået helt over i den anden grøft. De mener, at der bliver fortalt alt for meget og alt for detaljeret om kvinderne udelukkende, fordi det er gode historier. Hun mener, at vi skal huske på at respektere kvinderne, at det er nogle meget private og intime ting, de deler med os, og at situationen er lidt anderledes nu, hvor vi er så stor en frivilliggruppe til forskel fra tidligere. Så hun opfordrede til, at vi i fremtiden tænker over, om det er nødvendigt og relevant at fortælle en pågældende historie om kvinden. Hun understregede dog, at man i forbindelse med supervision selvfølgelig er nødt til at forhøje detaljeringsgraden. Da hun af en frivillig blev spurgt, om ytringsfriheden i det enkelte team stadig er større, svarede hun ja. Der var ingen, der havde nogle indvendinger til dette.

[Feltarbejdsnoter, 7. april 2010, Connect].

Som projektdeltagere forventes mentorerne at agere i overensstemmelse med projektets interne regler, der bl.a. omfatter tavshedspligt. Tavshedspligten er en del af de procedurer, der først og fremmest er tilsigtet beskyttelse af brugerne, der ligesom på R.E.D. opfattes som truede af den udvidede familie, hvorfor særlige sikkerhedsforanstaltninger anses for nødvendige.²¹ I tekstuddraget retter Solveig således

en kritik mod mentorerne, når hun påpeger, at "(...) der bliver fortalt alt for meget og alt for detaljeret om kvinderne." Solveig kontrasterer således de nuværende frivillige med tidligere frivillige, når hun udtrykker, at de er "gået helt over i den anden grøft" i forhold til at tale om brugerne, idet tidligere frivillige "næsten ikke turde sige noget af frygt for at tale over sig og/eller for at respektere, at vi har tavshedspligt."

Solveigs udsagn fungerer som en disciplinerende kritik, der skal irettesætte mentorerne, og hendes fremstilling intervernerer narrativt overfor det hun og de øvrige styregruppemedlemmer anser for upassende opførsel. Kritikken, der skal adfærdsregulere mentorerne, ekspliterer således en norm om, at mentorer skal agere på bestemte måder – også selvom den gruppe for hvem, de er positioneret som mentorer, ikke er til stede. Selvom irettesættelsen legitimeres via henvisning til projektets tavshedspligt, rettes kritikken ikke (udelukkende) mod mentorerne af frygt for brugernes sikkerhed. Snarere fungerer den som korrektion af, hvad styregruppen opfatter som manglende anerkendelse af situationens alvor, når Solveig siger, at mentorerne skal "huske at respektere kvinderne." Mentorerne fungerer altså ikke udelukkende som erfarne og rådgivende, omend ligeværdige, medsøstre i Connect-projektet, men tænkes ligeledes at udgøre forbilleder på et mere metaforisk plan.

Adfærdsreguleringen, udtrykt gennem den narrative intervention, underbygger samtidig, at også mentorer underlægges de overordnede styringspraksisser, som indrammer Connect-projektet.²² Mentor-gruppens adfærd søges

dende teams, hvorimod der findes en lidt større grad af tavshedspligt til supervision, hvor mentor/brugerrelationer drøftes, mens der til interne frivilligmøder forventes endnu større grad af tavshedspligt. Connect-projektet har regler om fuldstændig tavshedspligt udadtil, hvilket til dels står i modsætning til mit ophold på R.E.D., hvor jeg af hensyn til mit psykiske velbefindende blev opfordret til at tale med en nærtstående om mine oplevelser.

21 Graden af tavshedspligt i Connect kan siges at stige i overensstemmelse med projektets struktur. Der eksisterer den laveste grad af tavshedspligt i de pågæl-

22 Således myndiggør Connect ikke udelukkende bru-

omgjort via eksplicit moraliserende udsagn: Når Solveig indirekte henviser til mentorernes ansvarlighed ved at påminde dem om deres tavshedspligt, hævder hun nemlig samtidig at vide, hvad der udgør en ‘god’ og ‘ansvarlig’ mentoradfærd.²³ Solveig indgår i projektets ledelse, hvorved det falder hende forholdsvis let at tildele sig selv den fornødne narrative status, der giver hendes udsagn tilstrækkelig vægt og derfor tages seriøst af mentorgruppen, som ellers vanligt er den definerende part i mentor/bruger-relationen. Ingen af mentorerne udtrykker således uenighed i forhold til Solveigs kritik, sandsynligvis fordi det lykkedes hende via såkaldt narrativ aktivering at opnå kontrol (Gubrium & Holstein 2009:47). Narrative mulighedsbetingelser såsom det sociale rum, hvori en given fortælling udfoldes, opstår aldrig per automatik, men skal tilkæmpes (2009:49). Den narrative kontrol manifesteres således via den pågældende fortælling, der ikke problematiseres. Eftersom fortællinger ultimativt er produkter af menneskelig handling og interaktion, er de snævert knyttet til relationelle magtformationer, hvorved narrativ autoritet, kontrol og aktivering på forskellig og overlappende vis kan benyttes til at opnå narrativ – og social – gennemslagskraft. I dette konkrete tilfælde aktiverer Solveig mønsterfortællingen om voldsramte etniske minoritetskvinder indblandet i farlige æresrelaterede konflikter, der implicit henviser til den udsathed, kvinderne tilskrives, og som f.eks. kommer til udtryk via betydelige former for sikkerhedsforanstaltninger i Connect. Solveig ekspliciterer ikke hele fortællingen om den kulturstyrede familie, der fremstår som en trussel overfor de etniske mi-

noritetskvinder, som nægter at indordne sig familiens normer. I stedet fungerer Solveigs moraliserende, ansvarsvækkende udsagn om, at brugernes skæbner ikke skal give anledning til “gode historier” som et såkaldt *cognitive cue*, der refererer til en skjult fortælling (Louwerse & Peer 2002). Betegnelsen *cognitive cue* henviser til den narrative foreteelse, hvormed en aktør vækker en specifik, men ‘usynlig’, fortælling hos læseren eller lytteren – blot ved at hentyde til den. På sin vis er *cognitive cues* således beslægtede med troper, idet forskellige former for billedsprog også forudsætter læserens eller lytterens aktive medskabelse og betydningstilskrivelse i fortolkningen af en fortælling. Den fortrolighed, og de omfattende sikkerhedsprocedurer, der omgiver mentor/bruger-relationen og hele Connect-projektet, får således relevans, når Solveig hentyder til en bagvedliggende trussel. Derved tilskrives mentorerne nemlig ikke bare betydningsfuldhed, når deres eksemplariske adfærd betones som nødvendig, men den status, hvormed Solveig intervenserer, bevirker ydermere, at ingen mentorer anfægter den præmis, som hun fremsætter.

Mentorenes betydningsfulde rolle understreges også via projektets omfattende ansøgningsprocedure for mentoraspiranter, der konstituerer mentorrollen som en position, man skal gøre sig fortjent til. Udskillelsesforløbet i ansøgningsproceduren betyder endvidere, at både frivillige (mentorer, team-ledere og styregruppe) og projektets overordnede formål opnår et anstrøg af seriøsitet og autoritet. Solveigs implicite hævde af mentorenes betydningsfuldhed underbygger således en allerede tilstedeværende oplevelse af, at mentorjobbet er vigtigt og ansvarsfuldt, da mentorer bidrager til at forme de voldsramte etniske minoritetskvinder, der konstrueres som en form for “integrationsagenter” (Rugkåsa 2012:132), hvorigennem transformationsprocessen skal finde sted. Som illustreret andetsteds (se Liebmann 2015b), konstrueres kvinderne også

gerne, men også mentorerne, da de opbygger et større netværk, der har relation til deres faglige interesser, ligesom mentorfunktionen fungerer som en kompetenceopbyggende færdighed.

23 Dean argumenterer således for, at styring netop er moralsk, fordi den i sine politiske og praktiske dimensioner hævder at vide, hvad der er en god og ansvarlig adfærd for såvel individer som for kollektivet (Dean 2006:45).

i journalistiske skildringer som repræsentanter for hele det etniske minoritetssamfund og samtidig som den gruppe, der er mest modtagelig for de forandringsstrategier og den integration, som hjælpeindsatserne skal bevirke. Eftersom kvinderne defineres som de, der har mest (og sommetider alt) at vinde i 'overgangen' fra udansk til dansk, bliver de samtidig gjort ansvarlige for deres egen såvel som hele minoritetssamfundets normalitetsgivende integration.

Ovenfor har jeg belyst, hvordan mentorskabets autoritet og betydning tilskrives de frivillige mentorer, hvilket forpligter mentorerne til at agere – og se sig selv – i overensstemmelse hermed. Styringen af mentorer og brugere er særdeles virkningsfuld, fordi den i mange henseender er utydelig, eftersom den omgives af en græsrodsorienteret og aktivistisk lighedsideologi, der ikke desto mindre virker gennem hierarkiske magtstrukturer funderet på en dikotomisering af kultur via etnicitet.

Samlet set kan man således sige, at Connect omdanner majoritetsetniske, velfærdsstatslige værdier omkring aktivt arbejdsliv (og/eller uddannelsesliv) som pejlemærke for integration – og dermed normalitet – til konkrete normer og idealer. Et deskriptivt niveau, altså en majoritetsetnisk repræsentation af, hvad der kendetegner majoritetsetniske kvinder såvel som det majoritetsetniske samfund, flyder i det konkrete integrationstiltag Connect sammen med et normativt niveau, hvor den majoritetsetniske selvfortælling ophæves til ideal. Som antropolog Steffen Jöhncke skriver, findes beskrivelsen af 'det særlige danske' ikke i forvejen, idet den først bliver til i kontrasten til 'det minoritetsetniske' (2012:206). Forestillinger om, hvordan 'majoriteten' lever og opfører sig, bliver, som ovenfor nævnt, til en norm og et ideal for alle indbyggere i Danmark, i ligeså høj grad som forestillinger om 'minoriteten' bliver til normens og idelets modpol (2012:206). Uanset om de etniske minoritetskvinder selv finder hjælpeindsatser-

nes løsningsmodeller relevante, når blot de er i sikkerhed, må man indvende, at Connect ikke kan betegnes som en ideologifri indsats, eftersom hjælpen er behæftet med et kulturelt indhold. At dette kulturelle indhold ikke skulle have nogen indvirkning på kvindernes identitetsformationer forekommer usandsynligt, eftersom styringspraksisser netop drejer sig om at (med)skabe forandrede subjektivitetsformer. Desuden skal Connects betydning ikke alene søges i, hvad den gør, men i at den overhovedet findes (Jöhncke 2012:205). At denne indsats eksisterer – sideløbende med øvrige hjælpeprogrammer – er udtryk for en politisk vilje og evne til at styre samfundet og ændre borgernes liv, når der tages hånd om de udpegede problemer på bestemte, kulturelt værdsatte måder.

Sammenfatningsvis er det for Connects mentorer ikke tilstrækkeligt at være etnisk danske. De skal også være normativt danske, når de skal leve op til den majoritetsdanskhed, som løbende konstitueres i Connect-regi. Derved udlever mentorerne som personificerede majoritetsdanske idealbilleder en forestillet kontrast til de voldsramte minoritetsetniske kvinder, som trods en ellers flad og aktivistisk projektstruktur implicerer ulige magtrelationer, der er baseret på *kultur som distinktion* via etnicitet. Idealbilledet af majoritetsdanskhed konstrueres løbende ved de forskellige møder i Connect, men det understøttes også af den problemopfattelse og løsningsmodel, som mønsterfortællingen om æresrelateret vold foranlediger i andre møder og på andre samfundsmæssige niveauer; på R.E.D. samt i de offentlige beretninger (se Liebmann 2011, 2015b). Det ulige magtforhold mellem minoritets- og majoritetskvinder har ikke alene betydning for kvindernes indflydelse internt i Connect-projektet, men også for de respektive kvindegrupperes fremtidige mulighedsbetingelser. Når kvinderne skal fjerne sig fra deres kulturstyrede familier og i stedet nærme sig majoritetsdanskhed, er det således ikke en

(kulturelt) heterogen og åben narrativ ramme, som kvinderne skal forholde sig til. Snarere fremhæves og problematiseres 'deres' kultur og etnicitet på bekostning af køn og vold, der trods disse tematikkers centrale placering udadtil i projektstrukturen ikke desto mindre underordnes og tildeles en sekundær position i det konkrete mentorarbejde. Således bliver kvindernes potentielle frigørelse – og muligheden for et fremtidigt 'godt' liv – alene set ud fra kulturel ensartethed med majoriteten, mens sociale ulighedsstrukturer såsom køn og klasse forbigås, ligesom volden udelukkende tilskrives en position som kulturel affekt-handling.

Konklusion

Artiklen har vist, hvordan styringspraksisser i Connect betegnes af en umiddelbar umærkelig, men endog væsentlig hierarkisk orden, hvor majoritetsetniske kvinder på baggrund af deres majoritetsetniske tilhørsforhold tildeles en dominerende position som forbilleder, hvorimod de minoritetsetniske kvinder positioneres som underordnede og uformående. Via fokus på disse interne magtrelationer har artiklen således demonstreret, hvordan Connect på trods af ambitioner om ligestilling og tillid mellem etnisk minoritet (bruger) og etnisk majoritet (mentor) er funderet på ulige magtrelationer mellem disse to kvindegrupper. De ulige magtrelationer er baseret på *kultur som distinktion*, der konstitueres via etnicitet som forskelsmærke mellem gruppen af majoritets- overfor gruppen af minoritetsetniske kvinder. Den måde, hvorpå volden – og kvinderne – forsøges afhjulpet i Connect, er således tæt knyttet til den måde, hvorpå kvinderne problematiseres – og kategoriseres – i det øvrige danske samfund. Løsningsmodellerne er nemlig ikke udelukkende en implikation af, hvordan kvinderne selv fortæller om volden, men også af hvordan de fremstillede problemer defineres i et dialektisk forhold til civil- og velfærdssamfundet, samt hvilke implicite beskrivelser af majoritetsdanskhed fremstillingerne bygger

på. Det har endvidere været muligt at påpege anvendelsen af (dele af) en mønsterfortælling om æresrelateret vold, som også eksisterer på andre samfundsmæssige niveauer, og som således udgør en særdeles indflydelsesrig forståelseshorisont, og dermed styringspraksis, for og af de voldsramte minoritetsetniske kvinder; og som også Connect-mentorerne må forholde sig til. Det er samtidig blevet tydeliggjort, hvordan mønsterfortællingen fungerer som et integrationsmiddel, når fortællingen danner grundlag for den kulturelle og individuelle subjektivitetsforandring, som hjælpeindsatsen skal afstedkomme hos den respektive voldsramte minoritetsetniske kvinde.

Litteratur

- Abu-Lughod, Lila. 2013. *Do Muslim Women Need Saving?* Cambridge: Harvard University Press.
- Azar, Michael. 2001. 'Den äkta svenskheten och begärets dunkla objekt'. I: O. Sernhede & T. Johansson (red.) *Identitetens omvandlingar: Black metal, magdans och hemlöshet*. Göteborg: Didalos. pp. 57-92.
- Butler, Judith. 2011 [1993]. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Clemmensen, Pia Rovsing. 2001. *Kvindekrise-center-bevægelsens historie*. Speciale på den sociale kandidatuddannelse på Aalborg Universitet/Den Sociale Højskole. Aalborg: Den Sociale Højskole.
- Cruikshank, Barbara. 1999. *The Will to Empower: Democratic Citizens and Other Subjects*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dean, Mitchell. 2006. *Governmentality: Magt & styring i det moderne samfund*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Dobash, R. Emerson & Russel P. Dobash. 1992. *Women, Violence and Social Change*. London: Routledge.
- Foucault, Michel. 1980. 'Two Lectures'. I: C. Gordon (red.). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 by Michel Foucault*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel. 2001 [1971]. *Talens forfatning, Forelæsningsrapport: Viljen til viden*,

- Nietzsche: genealogien, historien*. København: Hans Reitzels forlag.
- Foucault, Michel. 2002 [1975]. *Overvågning og straf: Fængslets fødsel*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Foucault, Michel. 2006 [1966]. *Ordene og tingene: En arkæologi om humanvidenskaberne*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Foucault, Michel. 2006 [1976]. *Viljen til viden: Seksualitetens Historie 1*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Gubrium, Jaber F. & James A. Holstein. 2009. *Analyzing Narrative Reality*. Thousands Oaks: SAGE Publications.
- Hastrup, Kirsten. 2004. *Kultur: Det fleksible fællesskab*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Holmes, Mary. 2000. 'Second-Wave Feminism and the Politics of Relationships'. *Women's Studies International Forum*, vol. 23(2), pp.235-46.
- Jenkins, Richard. 1997. *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: SAGE Publications.
- Jeldtoft, Nadia. 2012. *Everyday Lived Islam: Religious Reconfigurations and Secular Sensibilities among Muslim Minorities in the West*. Ph.d.-afhandling, København: Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Jöhncke, Steffen. 2012. 'Epilog: Lille spejl på væggen der. Etniske minoriteter i velfærdsstaten'. I: M. Rugkåsa (red.) *Likhetens Dilemma: Om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisiøse norske stat*. Oslo: Gyldendal Akademisk. pp. 200-207.
- Keskinen, Suvi. 2011. 'Troublesome Differences – Dealing with Gendered Violence, Ethnicity, and 'Race' in the Finnish Welfare State'. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 12, pp. 153-172.
- Lamont, Michele & Molnár Virga. 2002. 'The Study of Boundaries in the Social Sciences'. *Annual Review of Sociology*, vol. 28. pp. 167-195.
- Larsen, Peter Stein. 2013. 'Troper'. I: L. H. Kjældgaard; L. Møller, D. Ringgaard, L. M. Rösing, P. Simonsen og M. R. Thomsen (red.) *Litteratur: Introduktion til teori og analyse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. pp. 95-106.
- Liebmann, Louise Lund. 2011. 'Martyrer, kærlighed og kvindelige volds ofre: Selvbioграфiske fortællinger om æresrelateret vold i Danmark'. *Chaos: Skandinavisk Tidsskrift for Religionshistoriske Studier*, vol. 56(2). pp. 119-141.
- Liebmann, Louise Lund. 2013. 'Liberating Battered Ethnic Minority Women on Womens' International Liberation Day?'. *Special Issue on Law and Run Away Women, Journal of Law and Social Research (JLSR)* nr. 2. pp. 73-84.
- Liebmann, Louise Lund. 2014. Et spørgsmål om ære? Intertekstuelle læsninger af fortællinger om æresrelateret vold. Ph.d.-afhandling. København: Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Liebmann, Louise Lund. 2015a. 'Æresrelateret vold: En gen-anvendelig selvfortælling', *Tidsskrift for kjønnsforskning*, vol. 39(1), pp. 39-59.
- Liebmann, Louise Lund. 2015b. 'Kulturel dikotomisering i tid og rum: Æresrelateret vold i journalistikken', *CHAOS. Skandinavisk tidsskrift for religionshistoriske studier*, vol. 62(1), pp. 149-184
- Loseke, Donileen. 2001. 'Lived Realities and Formula Stories of "Battered Women"'. I: J. Gubrium & J. A. Holstein (red.) *Institutional Selves: Troubled Identities in a Postmodern World*. New York: Oxford University Press. pp. 107-126.
- Louwerse, Max & Willie van Peer. 2002. 'Contents and contexts: Section 1. Thematic Approaches'. I: M. Louwerse & W. van Peer (red.) *Thematics, interdisciplinary studies*. Amsterdam, Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co. pp. 213-216.
- Martinez, Pilar Rodriguez. 2011. 'Feminism and Violence: The Hegemonic Second Wave's Encounter with Rape and Domestic Abuse in USA (1970-1985)'. *Cultural Dynamics*, vol. 23(3). pp.147-172.
- Mosse, David. 2011. 'Politics and Ethics: Ethnographies of Expert Knowledge and Professional Identities'. I: C. Shore, S. Wright & D. Però (red.) *Policy Worlds: Anthropology and the Analysis of Contemporary Power*. New York: Berghan Books. pp. 50-67
- Nyhagen Predelli, Line & Beatrice Halsaa. 2012. *Majority – Minority Relations in Contemporary Women's Movements: Strategic Sisterhood*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Nielsen, Tabitha Wright. 2009. *Viljen til at frigøre: En undersøgelse af empowerment i praksis*. Lund dissertations in social work 35. Lund: Lunds Universitet.
- Rugkåsa, Marianne. 2012. *Likhetens Dilemma: Om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisiøse norske stat*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Skeggs, Beverley. 2002 [1997]. *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London: SAGE.
- Stone, Florence M. 2004. *The Mentoring Advantage: Creating the Next Generation of Leaders*. Chicago: Dearborn Trade Publishing.
- Stormhøj, Christel. 2003. 'Videnskabsteoretiske positioner i samfundsvidenskabelig feministisk teori'. I: L. Fuglsang & P. B. Olsen (red.). *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne: På tværs af fagkulturer og paradigmer*. Gylling: Roskilde Universitetsforlag. pp. 371-415.
- Sørhaug, Tian. 1998. Når forskjelle er forskjellige: Et notat om den gode universalisme og en fotnote til debatten mellom Borchgrevink og Grønhaug. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, nr. 2-3. pp. 130-144.
- Toft, Birgit S. & Steen Hildebrandt. 2002. *Mentor – en hjertesag: Bliv en bedre leder for dig selv og andre*. København: Børsens Forlag.
- Villadsen, Kasper. 2008. Doing Without State and Civil Society as Universals: 'Dispositifs' of Care Beyond the Classic Sector Divide. *Journal of Civil Society*, vol. 4(3), pp. 171-191.
- Vesterberg, Viktor. 2013. 'Etnicized un/employability: Problematized Others and the Shaping of Advanced Liberal Subjects'. *Ephemera: Theory and Politics in Organization*, vol. 13(4), pp. 737-757.

Resuméer på engelsk

Practice-developing research – exemplified in relation to nursing education

Seth Chaiklin og Anne Sievert

This article presents practice-developing research as a scientific approach aimed at developing professional practice (e.g. school teaching, professional education, nursing, social pedagogy, social work, school psychology). The article sketches some principles in a cultural-historical approach to practice-developing research, and a strategy for developing a practice, which involves using a theoretically-formed development project that seeks to develop better methods for realising a practice, together with developing organisational capability to maintain this new development. An example is given that was carried out for teaching practice in nursing education, together with a short discussion of some methodological questions, including relations to similar approaches.

Keywords: practice-developing research, practice, practice development, cultural-historical theory, professional education, methodology

The time-shared child? – To create and understand connections when everyday life is lived across two homes

Anja Marschall

This article is a re-writing of my PhD defence at Copenhagen University in October 2014 with a background in the thesis ‘The Time-shared Child: Exploring children’s perspectives on everyday life with two households’ (Marschall, 2014). The article contains in part presentations of the thesis’s methods and central points and in part a clarification of the concept of *conduct of everyday life* including how children seek to create a connection in a time-shared everyday with divorced parents and how exactly ‘creating a connection’ can have different meanings for children. Living in two different places demands a special form of organization of conduct of everyday life where children have to relate to different households, often different agendas and values for a good family life and perhaps different kinds of expectations for, and perceptions of, what a good childhood should involve.

When daily life is lived in so-called ‘double loops’, aspects such as similarities and differences acquire a special meaning in children’s lives. The transition between the two homes can thus be regarded as a continuous reorganisation which brings many everyday changes which the child must handle in a relatively short time. If we wish to understand what is at stake for children in their time-shared lives,

then we need to interest ourselves in the challenges and dilemmas, but also the possibilities, which children experience in a life divided. We must attempt to comprehend the world as it presents itself for them, there where they are and partake.

Keywords: children's everyday life, time-sharing arrangements, divorce, family life, children's perspectives

The Importance of Social- and Healthcare for the Homeless that Live in the Street

Kasper Kristensen

In this paper, I explore how homeless people living under difficult conditions on the street, orient themselves and react to their unpredictable and changeable life conditions. The problem I analyze is how difficult life circumstances make it difficult for the homeless to maintain health and quality of life in everyday life on the street. Here I argue that the homeless life on the street is a social and health problem. It will be justified by examples of how public and social organizations combine health and social work in helping and supporting homeless and other vulnerable citizens. I argue with empirical studies and examples, that the notion of health is a conceptual tool, with which we can study peoples individual and social qualities of life. I furthermore discuss how social and healthcare methods is applied, and how the methods can improve. The empirical findings are based on a research project where I followed and interviewed three homeless informants in their everyday life over a 3-year period, when they lived on the street in Copenhagen. I examined their perspectives of the daily conduct of life, and on how they perceived their current and future life possibilities. Based on this research, I will describe how the homeless learn and experience life

on the street, and how they developed action strategies to sustain their life during difficult living conditions.

Keywords: Homelessness, Health, Healthcare and Social Work, Conduct of Life.

Dichotomies and Paradoxes of Power within Connect: A Social Technology Analysis of a Danish Policy on Honour Violence

Louise Lund Liebmann

Ethnic minority women exposed to honour violence has for a number of years constituted a well-known issue in Danish public debate drawing attention from policy makers, NGOs and social research. The notion honour violence is used to designate violence that some ethnic minority women are being subjected to as an implied cultural contrast to violence that Danish majority women are exposed to. Thus, the designation entails a categorization of violence – and of women – that occurs across mass media, popular publications, various aid efforts and large parts of social research. As the categorization process is often left unnoticed by research into this field, especially in Denmark, the article explores how honour violence is established as a distinct category of violence within Danish civil society. Through field studies in the volunteer based mentor project Connect in the Danish NGO Red Cross Youth the article looks into the core power relations of the mentor programme. Especially the way in which Connect mentors conduct their subjectivities in accordance with (prescribed) regimes of practice are of centrality. The author also points to how narratological themes such as culture, gender and violence function as mechanisms of categorization that separate minority (mentee) from majority (mentor) thus constituting power relations between mentor

and mentee that, in contrast to the aid effort's fundamental ambitions, are unequal.

Keywords: honour violence, ethnic minority women, governmentality, Danish civil society, minority- and majority relations.